

ВОЛОДИМИР

С К О В О Р О Д А

ЛИЦАР СВЯТОЇ БОРНІ

ЛОНДОН

1973

ТОРОНТО

Володимир
**Г. СКОВОРОДА —
ЛИЦАР СВЯТОЇ
БОРНІ**

THE INSTITUTE OF WOLHODYMYR SHAYAN INC.
Toronto, Canada

Vol. No. 7. Series: History of Ukrainian Philosophy

WOLHODYMYR

HRYHORI SKOVORODA

THE KNIGHT OF THE SACRED BATTLE

1973

LONDON

TORONTO

ІНСТИТУТ ВОЛОДИМИРА ШАЯНА
(Реєстрована кооперація — Торонто, Канада)

Видання ч. 7
Із циклу: Історія української філософії

ВОЛОДИМИР
ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
ЛИЦАР СВЯТОЇ БОРНИ

1973

ЛОНДОН

ТОРОНТО

*Printed in the United Kingdom
by M.L.P.S. — 4091/1973.*

ЧАСТИНА ПЕРША

СКОВОРОДА Й ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНИ У XVIII СТОРІЧЧІ

Дух народу на дні його політичного упадку, в добу великої руїни своїх мрій і своєї величі, на роздоріжжях шляхів свого призначення втілюється у постать мислителя й пророка.

Розбещена відьма на царському престолі, одна з найбільше потворних машкар ідеї монгольського деспотизму, злославна Катерина II завершує ганебне й зрадницьке діло закріпощення України і остаточно припечатує його скасуванням Запоріжської Січі, цього останнього вогнища вільного козацького ордену лицарів.

Саме з козацького роду повстане цей великий мислитель і пророк, щоб, збудивши нарід до духового життя, сотворити можливість піднесення його святої, козацької борні за волю народу на найвищий рівень справи Духа, до висот космічної борні добра і зла, до визволення і проявлення своєї творчості.

Вождь народу втілений у постать сірого мандрівного вчителя буде пробуджувати весь нарід до духового життя і запалювати його до борні за волю духа. На цьому шляху і тільки на цьому шляху зрозуміє нарід своє моральне призначення і тільки тоді досягне найвищих висот свого росту і розцвіту.

У найглибшій неволі треба сягнути найглибше і зачати відродження народу саме від духової верстви його існування. Відродження народу треба зачати від його духового пробудження.

Таке було призначення Сковороди.

У складній і заплутаній історії критики Сковороди існувала дивовижна проблема: Чи Сковорода це український філософ? Наводили різні цитати з його творів, як от вірш про волю за часів Богдана, вказували на його мову, мову тодішніх учених, розглядали його суспільно-політичні погляди (аж фальшування текстів собі закидаючи), словом був гарячий і дивовижний спір у науці, викликаний намаганням зрусифікувати українського філософа.

Немов призабули якийсь один, прозорий, вимовний і безсумнівний факт. Сковорода навчав на Україні, українців, саме на Україні і саме українців. Навчав свій нарід на своїй землі.

Це правда:

Великий, вільний дух — магатма — визволений від влади темних сил, від усяких обмежень матерії, жаги і пристрастей усюди й ніде міг би знайти собі батьківщину: на сонці, на зорях, на землі, на заході і на сході, в часі й поза часом. В такому змислі Сковорода чи Шевченко виростають у явище всесвітнє. Але саме тому у визволеного духа не тільки не може бути якогось низького мотиву як бажання наживи, чи

насичення засліпленого прагнення почестей, влади чи слави, які часто ведуть до зради народу зокрема поневоленого, але навпаки: у визволеного, вільного духа з'являється свідомість свого позитивного завдання, свого морального призначення, яке він із вільної волі й вибору творить і виконує.

Це завдання у великих космічних духів переростає межі одного народу, зокрема такі загальні завдання як духове пробудження, але вони здійснюють його саме як члени чи провідники цього таки конкретного, свого народу і саме в першу чергу через свій нарід проголошують чи довершують загальнолюдські правди. І тому, хоч так трудно бути пророком у своїй батьківщині, великі пророки є перш за все пророками у своїй батьківщині дарма, що їх пророчий дар веде часто до трагічних конфліктів із групою, яка панує над народом і справді його поневолює. Бувають між ними віщуни нещастя, які у хвилині — здавалося б — великої зовнішньої потуги народу бачуть, що нарід, ставши на неправильний шлях, із невблаганно фатальною силою іде на загибель, засліплений жагою. Проблему таких пророків схоплює дуже глибоко Леся Українка у своїй Кассандрі.

Але коли нарід на дні упадку і неволі, тоді пророкам судиться доля його пробудників. Вони показують йому шлях визволення. Випроваджують із темні єгипетської неволі нарід, що його з уродження, з випадку, чи з свідомого вибору вважають своїм народом.

Буває, що пророки свідомі того, що охоплюють своїм зором велику частину або й ціле людство. А все ж вони нерозривно зв'язані з душею свого народу і тоді навіть, коли у пророчому гніві відвертаються від нього. Коли ж вони свій нарід люблять, тоді невтомно як Сковорода чи Шевченко намагаються піднести його на ті висоти духа, де самі стоять.

І тому Сковорода зовсім свідомо вибирає собі звання мандрівного філософа. Він не тільки впевнений, що знає великі правди, але він хоче проголосити ці правди своїм братам, кріпакам під стріхою, козакам, студентам, міщанам, поміщикам, усьому своєму народові. Філософові, що шукає нових правд чи теж спасення своєї душі вистачить світ чотирьох стін його пустельні, чи бібліотеки, де він веде нескінчені диспути з усіма велетнями усіх часів і усіх народів. Бувають такі філософи. Але Сковорода у видимий спосіб горить прагненням навчити своєї мудрості і своїх правд увесь свій нарід.

Старечими ногами буде промірювати безмежність українських степів і від села до села, від хутора до хутора сповіщати буде свої правди. Він хотів би, щоб нарід практично їх здійснював так як він. Ніде не спиниться довше ніж це доконче потрібне, хоч будуть його просити, щоб дав спочинок своїм старечим ногам, він героїчно, невтомно буде боротися з неміччю тіла, щоб одуховленим дзвоном свого старечого голосу пробуджувати нарід до духового життя. Він не спочине до самої смерті. А як вже стріне її віч на віч, прийме її із спокоєм і погодою святого лицаря і, щоб дати цьому зовнішній вираз, сам собі стане копати могилу.

Ніби звичайний кобзар на волі, а по суті за звичайним собі кобзарем скривається велич і повнота духа Шевченка-Перебенді.

Ніби звичайний мандрівний старець на зовні, а по суті за сірою свитою мандрівного старця скривається велич і повнота духа Сковороди

Могло б здаватися комусь, що це якась неприродна, аскетична втеча від життя і від світа, добра може для монахів і аскетів, але зовсім непридатна як загальне правило для цілого народу. І тому за цим поверховним поглядом трудно було зрозуміти, що під поштовхом мандруючого старця криється втілений дух народу, козацький син і внук.

Життя Сковороди це не втеча від світа, але перемога над світом, це не втеча від життя до смерті, але перемога життя над смертю.

Світ ловив його, але не спіймав. Світ це тодішне зло. Це моральний розклад, це бездушна погоня за майном, за почеснями, за упоєнням владою, за бліхтром слави. Дух народу мусів перемогти ці пороки. Ця перемога це основна передумова відродження народу. Вистарчив би один із цих гріхів, щоб Сковорода не здійснив свого завдання.

І що з того, що був би Сковорода єпископом, чи великим професором. Він не сколихнув би народу живим прикладом свого життя і практичним здійсненням своєї науки. Шлях, що його він вибрав, був єдиним шляхом, на якому він міг найкраще здійснити своє завдання.

Пробудити нарід з летаргу!

В житті Сковороди нема ніякої втечі від життя й від світу. Є завзята, щоденна, героїчна борня за перемогу над злом особистої заскорузлості, борня із темінню практичного щоденного матеріалізму, що деправував душу народу. Це невсипуща творчість нового, величнього, щасливого, духового життя Правдивого Чоловіка, єдиного справжнього життя, до якого цей гатунок призначений.

Сковорода це лицар святої борні зі злом, темінню й сліпою жагою світу.

І в тому саме його патріотизм і його українство.

Чи можна більше жертвувати народові як цілий дозрілий вік свого життя? При чому жертва Сковороди хрустально чиста і свідомо. Свій життєвий шлях вибрав Сковорода — як кожний великий дух — зовсім свідомо, відкидаючи десятки інших, що вели до т. зв. «добробуту» чи «життєвого щастя».

Як можна добачувати в житті чи в поставі Сковороди квієтизм, пасивізм чи відірваність від життя? Скінчим на вступі з цим жорстоким непорозумінням. Треба бути завзятим борцем, щоб всупереч усім труднощам і спокусам залишитися вірним собі і так непохитно просто перейти життя тернистими стежками степової мандрівки. Душевний мир, щастя і блаженність — або «субота», як звав її Сковорода, — є вислідом згоди із своїм моральним призначенням і не має нічого спільного з квієтизмом. В добі Сковороди не знаходжу більш чинної, напруженої, горіючої волі і посвяти як у нього.

Дух Сковороди горить найчистішим і найсильнішим вогнем святости. В такому світлі смішно спорити про українство втіленого духа народу.

Але були дивовижні спроби зробити зі Сковороди російського філо-

софа. На пам'ятку цих жалюгідних зазіхань треба і з цим питанням скінчити на вступі.

Мова Сковороди це мова українських учених XVIII століття. Як би Сковорода писав по грецьки або по латині, то був би теж українським а не латинським філософом, бо не має ані «латинського» народу ані «староцерковного». У віршах мова Сковороди наближається до народної і в цьому напрямі Сковорода є передвісником Котляревського.

Шевченко писав навіть по російськи. Писав про українські справи, або в інтересі української справи, щоб і на Росію впливати українським духом правди і волі. І в цьому основна різниця між Шевченком і Гоголем (який до речі не втік від свого призначення). Цей факт ані крихітки не змінює українства Шевченка. Тим більше смішні були би спроби зробити російським філософом Сковороду на основі його мови. Яка ж інша могла би бути до цього основа, коли він на словах не раз заявляє про свою любов до своєї батьківщини, а на ділах складає своєму народові жертву цілопалення.

І саме ця жертва цілопалення зложена із свого життя — це найбільш знаменна ознака втілення духа народу.

Великий, ясний вогонь саможертви і темні егоїстичного засліплення, високі, незрушні скелі моральної непохитності духа Сковороди серед сонного моря духової летаргії і найглибшого морального упадку народу.

Треба тверезості і відваги, щоб поглянути на саме дно історії народу в добу його великої руйни.

Як можна знищити нарід морально? У чому сутність його розкладу?

Вороги українського народу втілені в російських деспотів поступають з українським народом так, якби вони прекрасно знали закони його розвитку і упадку.

Не місце тут на роздумування про сутність народу. Але для зрозуміння діяльності Сковороди як пробудника духового життя треба виразно ствердити ось що:

Нарід це не тільки група людей об'єднана спільністю матеріальних інтересів. Нарід це не банда розбишак, нарід це не трест продуцентів нафти, ані не професійна спілка фермерів, ані навіть не спілка, яка ці всі спілки об'єднувала б разом.

Говорять часом про духовну єдність народу. Але розуміють її так, що вона впливає і служить саме матеріальним інтересам, ширше або вужче обнятим. Правда Сократа про те, що він не живе на те, щоб їсти, але їсть на те, щоб жити, має своє примінення теж у відношенні до народу.

Словом, існує матеріалістичне розуміння народу, хоч стрічаємо його також на сторінках філософів, що вважають свої системи ідеалістичними.

Новочасна спілка бандитів, для кращого просперування своїх інтересів могла би сотворити ще власну ідеологію, систему теоретичних знань, словом, дати ідейний вираз своїй єдності. Це була б «свідома» — або «ідейна» спілка бандитів. Чи вона була би народом? Якщо ні, то чим різниться нарід від спілки бандитів?

Стрічаємося з проблемою духового чинника в житті народу. По різному розуміли його народи і їх філософи і різно виглядала їх історія.

Можна боронити твердження, що кожна спілка бандитів в даний спосіб розуміє і знає про свою «духову» єдність, бо інакше вона не існувала би як спілка.

А чи може існувати нарід без усвідомлення собі своєї духової єдності?

Історію народу визначає насиченість і ясність усвідомлення своєї духової єдності як теж воля здійснювання завдання визначеного цією єдністю. «Єдність» бандни розбишак або нафтового тресту можна знищити, розбивши єдність її інтересів, обіцяючи тій чи іншій групі кращі зиски в іншій банді чи в іншому картелі.

Колиб нарід зрозумів свою єдність як єдність матеріяльних інтересів і свою волю розумів саме як можливість наживи (нарепті повний жолоб!), тоді тривало існує небезпека, що такий чи інший ворог зможе протиставити інтереси одної групи інтересам інших груп і в цей спосіб розбити його єдність. Що більше, в історії стрічаємо приклади, що невдоволена група, засліплена тісним груповим інтересом, накликуює ворога на власну країну (напр., українські бояри самі кличуть татар і піддаються їм у неволю).

На цій засаді спирається історичний факт нищення України російськими деспотами. Римська засада: «Розділюй і пануй!» — звучить для російських деспотів: «Розділюй і винищуй!»

Нацькувати одну групу на другу, розбехтати амбіції до дворянства, роздаровувати дворянство верхушці, дозволити їй закріпачувати інших козаків і селян, викликувати взаїмну ненависть і донощиттво, а рівночасно винищувати фізично здорове ядро козацтва. Ось напрямні лінії морального розкладу народу. Це будуть напрямні політики російських деспотів.

Зрадливу їдь принади царських ласк, достоїнств, грамот, земських маєтностей заціплюється зараз при зустрічі з козацьким питанням. Коли вже риба почала ловитися на гачок, улаштовується лови сіткою. Широко отвирасться двері до дворянського стану для основної маси козацьких старшин. Ловляться грубі, козацькі оселедці. Їм позваляється закріпачувати селян, щоб тим сильніше закріпостити цілий нарід. Тоді різними способами легко вже винищити основне, здорове ядро козацтва.

Царські деспоти поставили ставку на дворянство. Більшовицькі сатрапи подібними методами роз'єднання і винищування повторили ту саму політику, роздмухуючи сліпі сили ненависті селянства і робітництва. «Визволивши» селян, забралися до винищування їх самих, основного, здорового ядра народу. Після знищення козацтва як суспільної верстви був це дальший, історичний етап нищення українського народу.

Треба ствердити, що ця політика царату вдається. Царі приєднують на свій бік і підчиняють собі як льяольних дворян більшість провідної верстви українського козацтва. Закріпощують, позваляючи закріпощувати.

Вдається!

І це є те страшне слово. Тут треба відваги і тверезості. Що значить це слово: «вдається»? Моральна руїна не була наслідком політики царату, але була її передумовою, її основою, підложжям і матерією. Моральна руїна не була наслідком закріпощення України царатом, але причиною її поневолення.

Груба риба козацьких старшин зачала клювати затроєне м'ясо дворянських ласк, почестей, наживи, маєтків, блеску і влади (над кріпаками!). М'ясо можна їсти і в єгипетській неволі. Чи ви боролися за м'ясо? Чи за фальшивий блиск дворянства? Були такі, що змінювали свої козацькі прізвища на дворянські. Були такі, що шукали собі дворянських предків і видумували генеалогічні дерева. А далі зачали стидатися зв'язків з народом. Були й такі.

Яка це страшна руїна моральна!

Були й такі, що до кінця — тобто до мученицької смерті, заслання чи прогнання несли високо незаплямований прапор козацької і народної чести. Були такі, що рятують цю честь перед історією. З їхніх духів встають правдиві представники духової єдності народу.

Але вислід історії є зумовлений сумою духової сили народу. Як воно було з усвідомленням духової єдності? Що думали ті козаки, які пхалися в дворянство? Чи були вони свідомі великих історичних призначень заключених в ідеї святого, вільного лицарського ордену козаків.

Спитаймо самих козаків. Самійло Величко, представник козацької традиції, в передмові до свого літопису бачить причину упадку України перш за все в тому, що після Хмельниччини наперед між знатними, а пізніше й між посполитими козаками настали гнів, незгода, жадоба влади, роздвоєння, зрада, зависть, ворожнечі, міжусобиці з кровопролиттям і всякі їм подібні лиха й гидкі речі; це все й ворожі напади з усіх боків на Україну спричинили — на думку Величка — її руїну.

Так думав Величко, що дуже близько стояв до козацької дійсності і дуже близько стоїть — як бачимо — до ... історіософії.

Але пригляньмося самим подіям, які кидають світло на духове обличчя XVIII століття.

Своє найяскравіше оформлення, повну наявність своїх цілей і метод досягає царська політика за Петра I-го.

Ось лист його міністра Голіцина:

»Задля нашої безпеки на Україні треба насамперед посіяти незгоду між полковниками й гетьманом. Не треба виконувати прохань гетьмана. Коли народ побачить, що гетьман уже не має такої власті як Мазепа, то надіюсь, буде приходити з доносами. При цім не треба поводитися з донощиками суворо; якщо двоє прийдуть із брехливим доносом, але, коли обійтися з ними ласкаво, то третій прийде вже з правдивим доносом, а гетьман з старшиною будуть боїтися. Як раніш я до Вас написав, так і тепер кажу: треба, щоб в усіх полках були полковники незгідні з гетьманом; якщо між гетьманом і полковниками не буде згоди, то всі справи їх будуть нам відкриті«.

Цинічна перверзія, повне усвідомлення злочинності своєї роботи, викликування найнижчих інстинктів страху, зазисті, брехливості, злоби, свідоме викликування розкладу.

Філософів, що сумнівалися б у існуванні радикального зла, треба відіслати до царських архівів, бо наведений лист не є єдиною квіткою. Історія знає таких документів безліч.

Тільки святі лицарі правди могли б устоятися проти встравання втілених чортів у людську історію. Кожна їхня слабкість веде просто в обійми неволі — духової і фізичної.

Сотки тисяч найкращих козаків і селян гинуть при осушуванні багон, благородними кістками вимощують болото для закріплення царської величі. Власними кістками будують фортеці свого закріпощення. Посилається козаків на війну саме з метою їх винищення. В тій цілі не забезпечується їх ані підмогою ані постачанням. Клясичним прикладом такого винищення «власного війська» було полководство злославного Мініха у кримському поході 1735 р.

Справедливо запалює Шевченко вогонь святого гніву проти царату у своєму «Сні». Цей вогонь розгориться по всьому світі.

А рівночасно із фізичним нищенням розкладається козацтво морально. «Крастих» з поміж старшин — тобто податливих на зло — нагороджується достоїнствами, маєтками, владою, фальшивим блиском царського дворянства. Цей рух що раз більше прибирає на силі.

Сковорода стрінеться з царським двором віч на віч. Дістане чин від Єлисавети і цей чин отворить йому дорогу до великої кар'єри. Але побут на царському дворі не тільки не знищить його морально, але навпаки, він вийде із цього бою скріплений пробою Геракла.

Філософська діяльність Сковороди припадає на час Катерини II-ої. XVIII-те століття це великий тріумф цієї розбещеної відьми на царському престолі. Дух народу, Шевченко, в геніяльному прозорінні засудить малу дитину за те, що усміхнулася, як ця вовчиця їхала відвідувати Україну. Ця подробиця достаточо сильно змальовує усю грозу і жахливість її панування.

Це вона завершує політику Петра I-го. Це вона остаточно закріпощує Україну і торжественно проголошує свій тріумф.

Цей тріумф — це обдарування України грамотою про вільність дворянства 1785 р. Після повного і цілковитого розгрому навіть залишків козацтва, проголошує російський деспотизм волю дворянам:

— «Вільно вам, закріпаченим закріпощувати до кінця закріпачених вже козаків і селянство, бо, закріпощуючи їх, ви ще грубші накладаете кайдани на закріпаченого вже вашого духа, на вас самих і на цілий ваш закріпощений нарід». — Такий був справжній, духовий зміст глумливої грамоти про вільність дворян, що завершувала цілі століття царської політики. Це тріумф монгольського деспотизму.

Новоспеченому українському дворянству приноситься в жертву інтереси всіх інших верстов населення за ціну забуття скасованих вже навіть останків самобутнього ладу української козацької держави.

Це завершення важливого етапу борні України з царатом, борні двох

світів, двох ідей, двох духів. Духове обличчя Катерини зовсім ясне. Це втілення розбещеної відьми. Її ідея це ідея монгольського деспотизму. Вона хоче знищити саму назву «гетьман», не тільки «Січ», — щоб сама назва забулася, щоб сама пам'ять пропала. Вона виразно бореться не з людьми а з самою ідеєю козацького ордену.

Де ж її ворог? Де її абсолютний антагоніст, дух так само сильний як і вона, але ясний і добрий?

Як вона уявляла собі можливість своєї перемоги? Дати маєток, мільйони гектарів роздарувати, дати владу, дати блиск дворянства, дозволити закріпачувати, — чи може ще чогось іншого прагнути людина? Як бачимо це матеріялістичний світогляд лежить в основі панування і ладу, що його собі уявляла Катерина II-га. Заспокоївши матеріяльні прагнення козацької верхівки, думала вона покласти тверду основу під своє деспотичне панування. Їй це вдавалося там, де стрічалася з таким самим матеріялістичним по суті розумінням цілей народу, чи козацтва.

Але цей її світогляд, що був основою для її діяльності, зовсім не знайшов свого філософічного завершення (хоч її симпатії для французького раціоналізму не були випадкові). Вона не усвідомила собі повністю філософських принципів свого панування. (Треба буде ще дальшого розвитку подій. Треба буде ще деспотизму спертого саме на матеріялістичному, усвідомленому і розвиненому світогляді. Треба буде ще продовжувача її «великого» діла. Треба буде ще Сталіна.)

Не забудьмо цього. Розкладова сила царів в усіх злих силах людської душі. Розкладова сила Катерини в матеріялістичному розумінні історії. Розкладова сила царів це грубе, практично-матеріялістичне сприймання світу. Сили, на які вони спираються це страх, ненависть, зависть, злоба, прагнення наживи, засліплення «блиском» двору, засліплене прагнення влади. Їх найглибша сила це темінь — або в мові філософії — матеріялістичний світогляд.

Не забудьмо про це, коли будемо шукати абсолютного ворога Катерини II-ої.

Як був можливий її тріумф? Покажім це на історичних фактах.

Своє панування завдячує вона між іншим т. зв. «українському гетьманові» Кирилові Розумовському. Щоб опанувати царський престіл мусіла відьма скинути з престолу свого мужа, Петра III-го. Саме в цім ділі допомагає їй т. зв. «гетьман» Кирило Розумовський.

А що, якби Катерина вийшла була заміж за Розумовського? А він, коли помагав усунути мужа Катерини, може й сподівався цього, що стріне його доля брата. Тоді кожний цар Росії був би козацьким гетьманом? Чи цього бажав Розумовський?

Але навіть царям марний додаток до титулу військового ватажка одного із його військ? Смішно! Їм вистачить один — цар!

Щоб навіть ім'я гетьмана забулося в Україні, — скаже колись Катерина.

У доказ своєї вдячності цариця наказує йому . . . «добровільно» зректиса «гетьманського уряду» (серед обставин, що їх згодом розглянемо).

Вона ж бажає дослівно, »щоб навіть сама назва гетьмана зникла, а не те, щоб якусь особу вибрали на цей уряд«.

Вона бажає, щоб навіть сама назва »гетьман« зникла. Бо міг би настати колись гетьман, що пригадав би собі козацькі традиції. Вона хотіла б — і вона це зробить! — ще більше. Вона хотіла б і сліди після Січі заорати, — бо ідея хоч і зовсім слабого в той час Лицарського Ордену промінює і стається атракційним центром навіть серед чужинців. Відомий німецький математик Ойлер (Euler) вважав для себе честю належати до Козацького Ордену. Вона хотіла б, щоб і сліду із Січі не стало.

Що ж робить мурин Розумовський? Він слухає покійно своєї цариці і 1764 р. видає цариця маніфест, що Кирило Розумовський добровільно зрікся свого уряду (так, це був урядник) а задля добра українського народу засновується (на ново!) Малоросійську Колегію з генералом Петром Румянцевим на чолі.

Дивно лагідно розплачується цариця з Розумовським. Чи він мав рідке щастя муринів ще сорок літ брати велику пенсію і управляти величезними дарованими йому маєтками? Що більше, після зруйнування Січі Розумовський дістає ще додаткового хабаря із поділених земель, що були власністю січового козацтва (Напр., Вяземський — в ласках — дістає 200.000 десятин — ціле князівство!; Потьомкін 150.000; а Розумовський — на милий спомин колишніх ласк цариці — тільки 35.000 десятин).

З таким помічником розплачуються звичайно інакше. Але він мав щастя, — чи цариця мала до нього таку велику слабість, — чи може справді він був такий зовсім немужеськи не небезпечний і сорок літ не встрявав дослівно в ніякі громадські справи і жадна іскра протесту не спалахнула в ньому проти цієї безсоромної грабежі земель козацьких?

Ось вам, малороси, наука від цариці Катерини. Збагачуватися вам вільно, збирати землі, закріпощувати селян і козаків вам вільно, — але встрявати у політичні справи царату — ніколи!

Такий ганебний був кінець т. зв. »гетьмана« Кирила Розумовського.

Але який був його початок? За які бойові і лицарські заслуги висунули на чоло такого славного з традицій козацтва саме такого завзятого і безстрашного лицаря... Катерини II-ої?

Отже його вибір був такою самою ганьбою як його кінець.

Одна цариця дала, друга забрала. Кирило Розумовського видвигнула на »гетьмана« примха, ласка чи слабість іншої цариці.

Протий козак із Козельця причарував своїм чудовим голосом царівну Єлисавету. Від цього факту належиться велика слава українській пісні, співацькому хистові козаків, а головне, слава їх мужеській красі і всезаполнюючій сексуальній силі. Але що цей факт має спільного з гетьмануванням над козаками? Знаємо про них, що вони на свою Січ не допускали жінок саме тому, щоб не мішати громадських і політичних справ із справами сексуальної приналежності.

Не було ще в тому ніякого лиха, коли бравий співак і козак, став

мужем цариці. Але при чому тут гетьманування? А отже молодшого брата цього козака відривають від його пастушого діла і посилають за границю на науку. Тут за кілька років він настільки лизне цієї західної культури, що вона зможе його зіпсувати. Вісімнадцятилітнього хлопця призначає цариця . . . президентом Російської Академії Наук. Цей глум із науки залишім російським історикам. В розумінні цариці на це становище надається кожний, що його стріне така ласка цариці з божої ласки.

Але цього дотепного »парнішку« мають зробити гетьманом України.

Тут стій! Тут не руш! Гетьман це святе діло українського козацтва і любовні історії цариці тут зовсім ні при чому. Це заборонено основною заповіддю запорізької чесноти: не мішати бабу до бойових справ козацтва.

І відбуваються вибори немов на глум. Всі знають, що така є воля цариці і годяться на жахливу комедію виборів єдиного царського кандидата. (Вже були вибори під наказом царя. Але вибори Розумовського були першою комедією виборів, що нею залюбки буде відтак послуговуватися Сталін.)

Ясно, що такі вибори (хоч здавалося козакам, що принесли полегшу), скріпили тільки розкладову силу царського абсолютизму.

І ось за Катерини треба за ці вибори заплатити.

Відбувається остання дія історичної драми.

Козацька старшина вносить на руки Катерини громадне прохання, щоб гетьманат став династичним у роді Розумовського.

Це був вершок моральної капітуляції козацьких старшин. До такого прохання їх ніхто ані не змушував ані не спонукував. Вони думали, що, натякаючи на династичний принцип, знайдуть ласку і спільну мову з деспотичною царицею.

Це було немов би лизунство і підлецування *sua sponte* розбещеній відьмі. Це була капітуляція української ідеї перед ідеєю монгольського деспотизму.

— Так от що! — подумав злий дух царизму — Ви, козаки, поклянетеся перед династичним принципом! Пхаєтеся в династію! Так навіщо вам творити нову династію? Адже маєте її готову. Ось вам наша свята, російська, самодержавна династія. Пливе в нас чиста кров різних графських куховарок. Різні егри і начальники гвардій, міцно побрязкуючи острогами, допомагали династам у їх святій династичній роботі. Ось вам наші славні предки. Навіщо вам династичного гетьмана? Династія — це ми!

Настав єдиний момент в історії, в якому російський деспот зміг устами відьми цинічно висказати своє прагнення.

— Щоб навіть ім'я гетьмана забулося на Україні . . .

Династичний гетьман козацький це нісенітниця і внутрішня суперечність, це вода і вогонь, або повне заперечення ідеї козацького гетьманства.

Дивним дивом є ще українські політики, що боронять цієї суперечної в собі ідеї.

Або цар, або вождь святого ордену — ось два суперечні принципи, що боряться втілені в антагонізм України і монгольського деспотизму.

Устами Розумовського, «вибраного гетьмана» України проголошено капітуляцію. Відьма тріюмфує. Зло заціплене в матерію зла видало овочі. Настав час жнива. Руйнується вкоротці Січ. Це обильне жниво довшої боротьби. Щоб сліду не стало!

Розумовський добре заслужив собі на ганьбу нужденного сороклітнього вмирання. Дивіться! Ваш «вибраний гетьман» — живий труп із власної волі!

Чому був можливий цей тріумф зла?

Зачинаємо розуміти правдивість слів Самійла Величка.

Погоня за виключно матеріяльними інтересами, за почестями, за бліхтром влади і потуги, ці лиха не раз розкладали козацтво з нутра, доводили до зради і до чорної ради.

Чи усвідомили собі козаки, що пхалися в дворянство, де є межа їх станових інтересів і інтересів цілого народу?

Чи сила їх свідомості була досить велика, щоб витримати вогневу пробу зустрічі з монгольським деспотизмом?

Вдалося! Страшне слово! Вдалося порізнити станові інтереси, вдалося заграти на низьких струнах прагнення майна, страху, злоби, зависті, жаги почестей, влади і достоїнств і таким чином довести до заперечення духового ідеалу козацтва.

Яка на це рада? Що повинен зробити дух народу? Де є противник Катерини?

Він мусить відродити нарід духово, пробудити його. Ворог Катерини буде боротися із грубим, матеріялістичним світосприйманням. Буде вчити про оманність і брехливість матеріялістичних ідеалів майна, засліпленого прагнення влади чи погоні за почестями.

Його дух мусить бути чистий навіть від тіні якогонебудь лиха, що розклало душу народу.

Він вродиться в козацькому роді, бо це найздоровіша і найсильніша духова верства народу, але він не буде ніяким козацьким достойником, бо ця твердиня вже була втрачена.

Він буде пробудником народу. Від нього зачнеться його справжнє, духове відродження.

Історичним противником Катерини II, втіленням духа народу в добу його найбільшої руйни буде ясна, продуховлена постать пророка і філософа.

З черги пригляньмося іншим верствам народу.

Здавалося б, що може в духовенстві знайдемо якусь підставу чи ґрунт для духового відродження народу.

Пригляньмося дещо духовенству.

Після смерти одного єпископа (що з ним стрінувся в житті Сково-рода), залишилися ось які предмети: багато золотих та срібних грошей, багато виробів із золота та срібла, карета й коні, велика кількість одягу і непечатої матерії в штуках, в льоху під церквою бочки з закордонними винами, наливками (як вишнівка, дулівка, яблунівка),

4 бочки горілки (простої, доброї й найкращої), барила горілки в коморі, 53 пляшки різної горілки з ярликами, де зазначено було сорти, в льохах штофи з простою й солодкою горілкою ратафією й у крайній келії до церкви в шафі пляшки розхожої, кардамової, соснової, солодкої горілки, запаси чаю, цукру, цукерок, заядок, коріння та приправ, в льодовнику запаси пісного й скоромного, — осетрини, білужини, білорибичі, чабака, щук, коропів, свинячого сала, шинки 21 окорок, гусячих повтів, скоромного та пісного масла, 2 бочки лимонного соку, 3 барила пива*.

Очевидно треба поглянути на цей список очима XVIII стол. Видно, що тоді цими духовними напитками підтримувала духовна верства відповідний для спасення власної душі духовний настрій.

Сам життєпис Сковороди дає нам багатий матеріал до характеристики духовного обличчя тодішнього духовенства.

Ось один чернець з доручення єпископа обіцяє Сковороді велику кар'єру, достоїнства, почесні й становище, славу і достатки, взагалі щасливе життя, дружньо, щиросердечно намовляючи його вступити до чернечого стану.

— Хіба ви бажаєте, — відповів Сковорода — щоб я побільшив число фарисеїв? Іжте ласо, пийте солодко, одягайтесь м'яко і ченцюйте.

Дуже цікаве світло кидають на духовенство конфлікти зі Сковородою.

Вороги Сковороди зачали розповсюджувати вістки, буцім то він вороже ставиться до уживання вина і м'яса. Ось тут — здавалося ченцям — їх життєві інтереси загрожені в самій основі. Такої страшної ересі годі дарувати ворогові християнізму. Вино і м'ясо — ось догма, за якої ненарушимість боялися ченці. Поведено наступ на еретика. Обвинувачено його в маніхействі. Для скріплення атаки твердили ще, що Сковорода засуджує самі по собі золоті, срібні і коштовні речі і інші дари божі, — а це відоме богохульство. Золото, срібло, вино і м'ясо — ось їх догма. Сковорода мусів прилюдно вияснювати, Сковорода мусів прилюдно виправдуватись.

Ясно, що від цієї верстви не тільки духовного відродження а взагалі нічого доброго не можна було ждати.

Але чейже не всі монастирі були розложені сибаритизмом, п'янством, чи навіть розпустою.

Напевно не всі. Були такі монастирі, що в них кінчили свій вік славні і чесні запорожці, компанійці а навіть козацька старшина. Були такі монастирі, що підтримували гайдамаків. З під одного з таких монастирів вирушить, як відомо, Максим Залізник. Були такі монастирі, що в них Сковорода знайшов би опору, підмогу а навіть тверду підставу для заснування нового руху. Але в тому проявляється сутність Сковороди, що він не є ніяким реформатором християнізму, ані основником якої небудь секти.

В житті Сковороди аж надто багато фактів про принципіально негативне відношення Сковороди до християнського духовенства.

*) А. С. Лебедев: Белгородские епископы, стор. 140.

Його намовляли стати окрасою і стовпом славної і святої Печерської Лаври. Сковорода відповів принципово:

— Я стовпотворіння собою умножити не хочу, досить і вас стовпів неотесаних в церкві божій.

І далі виголошує Сковорода принципову тираду проти ризи.

Відношення Сковороди до християнізму дасться зрозуміти повністю тільки у світлі його власної філософії. Зовнішній факт наявного зіпсуття церковних осередків християнізму в добі Сковороди ще не пояснює його принципово негативного відношення до них. Тут твори Сковороди пояснюють його життєпис а навіть історичне тло, а не навпаки. Буде про це мова при розгляді життєпису і творів.

Тут слід ствердити тільки, що духові народу мусіло бути за тісно в сферах духовенства, у світі закостенілих догм і форм. Даремна і зайва річ сподіватись відсіль відродження народу. Тут слід ствердити тільки, що причиною негативного відношення Сковороди до всіх спроб приєднати його до християнського духовенства були глибокі, принципові розходження великого народнього філософа з християнською церквою.

Селянство XVIII стол. могло спромогтись тільки на стихійні вибухи гніву й бунту, які були лиш далеким відгомонам всенародніх повстань очолюваних козацтвом. Селянство XVIII стол. не змогло спромогтись на витворення із себе провідника народу. Це сталося можливим що лиш у XIX стол. Але не забуваймо і підкреслім цю обставину, що Шевченко, а зокрема його визволення, його ріст, його перші літературні кроки були можливі (щоб проявитися на зовні) тільки тому, що існували наявні і підземні ліберально-поступові течії в українському і російському народі. Цей рух був наслідком духового пробудження, що доконалося під кінець XVIII і на початку XIX століть.

Подвижником цього духового пробудження був саме Сковорода. І навіть у цьому зовнішньому змислі Сковорода підготував ґрунт для Шевченка.

* *
*

Пестру мозаїку картин, що складаються на духовий образ епохи, дав нам сам Сковорода у вірші, що сталася народною піснею: »Всякому городу нрав і права«.

В погоні за чинами витирає Петро угли у панських передпокоях, Федько купець ошукує при аршині, цей будує дім на нову моду, той жене за грішми і позичкою, цей стягає ґрунти, той худобу, цей собак на ловлю, у того дома гуде як у корчмі, цьому в голові любовні дуроці, а той пише брехливий панегірик, цей молиться до тузів у картах, а той біжить до суду як на свадьбу, студентам голова тріщить від диспути, і т. д. і т. д. . . .

І тільки Сковорода думає про справи вічні. І тільки той не боїться смерти, плює на гостру сталь її коси, в кого совість чиста як хрусталь.

«Гетьман», що дворянствував собі у Глухові це сумний образ упадку лицарського духа козаків.

В глухому глухові бездуховості спала вся квітуча і буйна Україна в твердому, летаргічному сні. Відсутність духового життя — дарма, що розквітала культура і наука — означала таку ж відсутність життя політичного.

Пробудження до духового життя було основною передумовою відродження України.

Зачинаємо розуміти, чому дух народу прибирає в таких умовах постать мандрівного філософа.

ЖИТТЯ СКОВОРОДИ У СВІТЛІ МІСТИЧНОЇ ІСТОРІОСОФІЇ

Про життя Сковороди знаємо мало і небагато можна дожити від майбутніх дослідів.

Прекрасний життєпис написаний єдиним його послідовником і учнем М. І. Ковалинським є гарячою апологією свого вчителя, знаменитою характеристикою, нарисом деяких ідей його науки і рівночасно... класично ляконічним життєписом*.

Із постаттю М. І. Ковалинського стрінемося неодн раз у біографії Сковороди. В'язало їх відношення духового учителя до учня і послідовника. Крім того щира і тривала приязнь та відданість. Короткий час перед смертю Сковорода перебуває у Ковалинського. Він просить Сковороду залишитися у нього, щоб там спокійно і безтурботно провести свою глибоку старість. Але Сковорода волів померти в Україні. Ковалинський є найдостовірнішим свідком життя Сковороди і тому, хоч надто короткий, життєпис його пера є основним і найважливішим джерелом для нашого скупого знання про життя Сковороди. Все ж таки і його життєпис слід читати критично бо ж є і в ньому тенденція пом'якшування основного життєвого конфлікту Сковороди про який буде мова.

Але й те, що знаємо, блискуче потверджує правду, що геній родиться з тавром свого морального призначення на чолі.

Святість Сковороди наявно проявляється у цілості його життя. Вона наявно веде його за руку, у видимий спосіб формуючи його долю.

Сковорода і Шевченко це два чергові втілення духа українського народу. В їх житті, в їх долі, в їх світовідчужанні, в їх творчості і в їх борні існує не тільки схожість, але тожсамість духового підмету.

*) М. І. Ковалинський: Життя Григорія Сковороди. Праця написана безпосередньо після смерті Сковороди (29-го жовтня 1794 і закінчена 6-го лютого 1795).

Що це є дух народу?

З усіх прагнень, з усіх вчинків, з усіх геройств, з усіх досягнень духа, з усієї доброї і злої волі, з усіх найвищих думок, з усіх найчистіших надхнень повстають кришталі духа народу. Він їх вершок і їх призначення. Доля народу нерозривно з ним зв'язана. Він є втіленням долі народу. Рішає про неї і творить її на цілі століття. Він сягає так далеко і так глибоко як далеко і як глибоко сягає сила морального призначення народу.

В його втіленні бажає повністю проявитися Вічний Дух Народу, утаєна можливість його досягнень, горішня межа його призначення у космічному розвитку.

Його боротьба є боротьбою народу. Його шукання — шуканням народу. Його помилка, його гріх, його заблуд чи злочинність є помилкою, гріхом, заблудом чи злочинністю цілого народу.

Його свідомість обіймає дослівно свідомість цілого народу.

Його круг ідей є вершком ідейності народу.

Його святість має силу освячувати цілий нарід, наскільки він чуттєво зв'язаний із своїм вождем.

У своїх втіленнях буває він провідником чи вождем народу, буває його віщуном, його пророком, його учителем а часом його вождем і віщуном водночас.

Коли нарід відчуває нерозривний зв'язок своєї долі із його долею, коли його слухає і йде за ним, тоді він росте і розвивається.

Але буває, що нарід не слухає своїх пророків. Бувають теж пророки не свого народу не у своїх народі. Це найтрагічніші а часом найбільш величаві випадки в історії людства.

Нарід, що не слухає своїх пророків іде по лінії загину.

У моїй праці п. н. «Основна сила творчості Шевченка» вказав я на те, що справді Шевченко обіймив своїм духом усе життя й відчуття народу. Дослівно не було такого болю й такого пориву, що його не знав би Шевченко. Основна сила його творчості це психічне переживання святості, описане мною у вступі до згаданої праці.

В Шевченка пробуджується воля здійснення святої борні у пеклі зовнішнього світа. Він хоче вицідити з жил народу сукровату кров і налити туди чистої, святої. Він хоче, щоб його нарід став народом святих лицарів. Він вірить Живому Духові Правди і Волі.

Свою духову і ідейну поставу осягне він легко, майже без ніякого зусилля і без ніякого хитання. Титанічна сила його морального призначення була немовби згори йому дана, згори у ньому заложена. Він — без ніякого морального перевороту чи перероджування, — без тіні хитання — будиться до свого нестримного походу на моральні і духові верховини «Кавказу». Його велич така проста і природна, що багато дослідників не помітило пророчих висот його творчості.

Такі висоти здобуваються титанічним зусиллям і працею цілих поколінь, цілими століттями змагань і терпінь народу.

Шевченко переймає прапор святої борні від Сковороди. Оба вони родяться з тавром святих лицарів на чолі. Шевченко дає початок

здійсненню цієї борні у світі політичних змагань, у світі політичної борні перш за все власного народу. В такому змислі ідеї Шевченка є конкретизацією і реалізацією загальніших ідей Сковороди.

Основна сила духа Сковороди це та сама святість лицарів духа.

Стрічаємося в нього з повним самоусвідомленням сутності цієї сили. Сковорода не тільки докладно знайомий із законами почування святості, але йому докладно відомі усі стадії цього переживання від перших зворушень очищення аж до вершин містичної екстази.

Його життя є саме цікавим в історії людства прикладом розвитку цього почування через стадії очищення і просвітлення до висот екстази і об'явлення.

Прозріння механізму сліпих сил світа, ясне відчуття божественної природи людини, об'явлення високих правд радості буття, величчя життєва погода, повна особиста свобода у свідомому здійснюванні власного життєвого призначення, а найважливіше — борня цілого життя зі Змієм, що заливає цілу землю потопом своєї брехні, його блискуча перемога над цим Змієм, — ці величаві досягнення людського духа виростають високо і далеко поза межі одного народу.

Сковорода — це з'явище всесвітнє.

Дух українського народу у довгій низці своїх втілень буде черпати свою бойову міць із сили величавої перемоги над Змієм лицаря святої борні, Сковороди.

Про молодість Сковороди оповідає Ковалинський ось що*:

»Григорій син Сави Сковорода вродився на Україні, київського намісництва, лубенської округи, в селі Чорнухах, в 1722 р. . . . батько козак, мати такого ж роду . . .

. . . Цей син їх Григорій, в семому році від народження відзначався нахилом до богопочитання, талантом до музики, охотою до наук і завзятістю духа. В церкві ходив він самоохотно на крилос і співав там незвичайно приємно . . .

Згідно з його бажанням батько віддав його до київського училища, що славилось тоді науками. Григорій скоро перегнав своїх ровесників успіхами і похвалами«. (3)

В рукописах Срезневського збереглися ось які спогади старих дідів та бабів із села Чорнухів**:

»Батько Григорія Савича був сільським батюшкою в Чорнухах . . . а 1726 року у Сави народився син, якого назвали Григорієм. Григорієви минуло сім років, коли приходський учитель, він же паламар, постукав у двері попа Сави, що тоді вже був удовцем, і після різних привітань пропонував йому віддати його хлопчика Григорія йому у школу . . .

* Усі цитати з життєпису Сковороди Ковалинського як теж усі цитати із філософських творів Сковороди подаю в перекладі на сучасну мову. Цитую за виданням: Владимир Бонч-Бруевич: Собрание сочинений Г. С. Сковороды. Т. 1, С.-Петербург, 1912. Числа в дужках після кожної цитати подають сторінку оригіналу в цьому виданні.

** Д. І. Багалій: Г. С. Сковорода, український мандрований філософ. Харків 1926, стор. 29-31.

... Пан же учитель був поважною персоною не тільки для учнів або для себе, але й для цілого села і всієї своєї парафії. За науку кожного учня він одержував по 2-3 четверті борошна або пшона, декілька курчат, гусят або утят і карбованець або півтора карбованця грошей. Уявіть же собі тепер, який він був багатий, бундючний, чванливий, у купі з тим милостивий, як пишався своєю наукою... як велично співав він на крилосі з найкращими своїми учнями, гасив під час церковної служби свічки, дзвонив у дзвони і як нарешті з великою пихою позиравав на учнів, даючи їм дозвіл позвонити самим замість його. Григорія одягли в нову полотняну одягу й дозволили ходити до цієї школи. Але йому не подобалася ця дячківська наука. Проминуло три роки і за ці часи він не навчився ще розбирати жадної слово-титли. Навпаки він любив пустоці, нищив птичачі гнізда, чубився з товаришами, задирався з старцями і кепкував над учителем.

Григорієві минуло 9 років. Вмер його батько і він став сиротою. Тільки тоді він почав думати й дбати про себе, загадувати про те, що з ним буде, коли він пустуватиме як і раніш. З ним раптом зробилася величезна переміна. Гіркі сльози пролив він над батьковою могилою. Що далі то гірше поводитася з ним родина — і він зразу зробився смирним, покірливим, роботящим, але дикуном. Будні проводив він у школі, святами в церкві, у вільний час ходив в ліс або поле й тільки на ніч приходив до батьківської господи. В рудій, юфтовій свиті, що пошив йому колись іще його батько, босий, з очеретяною сопілкою вештався цей одинокий сирота по лісах та полях, співав пісень, але завжди сумних, розмовляючи сам з собою. Не минав він і батьківської могили і частенько з хати простував до неї, сам навіть не тямлючи, що його тягло туди. На цій могилі він почав складати і перші свої пісні. Отамечки колись біля неї й побачили його перехожі люди: він стояв біля могили на вколішках, склавши навхрест руки, ридав і співав якусь жалібну пісню. І стало його так жалко прохожим людям, так жалісні були слова й голос його пісні, що перехожі зупинилися і почали плакати у купі. З цим і на Григорія перестали дивитися як на пустуна шкідника. Сам же Григорій почав цуратися родини, яка за це його зненавиділа, особливо з того часу, як дяк одмовився його вчити і вони дуже зраділи, коли київський чернець, що опинився тут переїздом, узяв його з собою з Чорнух у Київ. Деякий час Григорій був у ченця послушником, а потім його було записано в учні Київської Академії, де він незабаром виявив надзвичайні поспіхи в науці...»

Деякі відомості подані у спогадах односельчан надовго після смерті Сковороди викликають поважні сумніви.

Перш за все зовсім невірною є подана з пам'яті дата його народження. Найбільше сумнівна вістка про те, що батько Сковороди був попом. У світлі розшуків Багалія в козацьких «компутах» і різних актах треба її вважати неправдоподібною.

А все ж таки поодинокі факти із життя хлопця, зокрема жива і барвна характеристика здається не є видумані.

Подробиці про те, що хлопця тягнуло щось, — сам не тямив що —

у самотність, на могили, оповідання про його плачі на цвинтарі, про співи серед піль і лісів зовсім не схожі на вигадку. Це знаменні і дивні факти, які саме з уваги на свою маркантність могли добре і виразно записатися в пам'яті односельчан. Друга справа, чи хлопець плакав на могилі батька. Таку подробицю могла пам'ять легко доробити до образу хлопця, що плаче на цвинтарі серед могил.

Не вважаю теж неможливим, щоб хлопець зле вчився у зарозумілого дяка. Талант Сквороди зовсім не мусів проявитися доброю наукою у гордого і дикого дяка. Чутлива, вразлива, хоч може спершу жива і дика вдача хлопця, зовсім добре могла реагувати пасивним спротивом на дикість і зарозумілість дяка. Скворода не був покірний і нічого дивного, що не хотів коритися перед дяковою гордістю, так як не корився в пізнішому житті перед гордістю єпископів.

Згадку про те, що так рано зачав Скворода складати свої пісні, вважає Багалій чомусь непевною. Я вважаю, що це найбільше певний факт із спогадів селян. Історія музики доказує, що музичний талант проявляється найскорше з усіх інших.

Що ж бачимо? Факти, що їх подають односельчани доповнюють характеристику Ковалинського.

Хлопця опановують молитовні настрої, він втікає на самоту, плаче, ридає із дивного зворушення, що уділюється навіть переходим, співає поважні пісні, грає на сопілці, блукає по полях і лісах.

В іншій місці наводить Срезневський свідоцтва, що Скворода ставав досвіта, ішов у гай і награвав на сопілці святих пісень. Потроху він так поліпшив свого струмента, що міг на ньому виконувати переливи голосу співочих пташок.

В можливості поліпшення сопілки Багалій сумнівається. Вважає також, що напевно не тільки святих пісень співав Скворода. Може не тільки святих, але тут бачимо згідність усіх свідоцтв, що Скворода співав саме святих, саме поважних і жалісних пісень.

Отже, хоч як мало знаємо про молодість Сквороди, то все ж таки навіть із того, що знаємо, виразно бачимо, що вже в ранній його молодості «нахил до богопочитання» тобто релігійна вдача, талант і замишування до релігійної музики проявилися виразно і сильно.

Як дуже образ молодого Сквороди нагадує образ молодого Шевченка? І він втікає у бур'ян і там плаче самотний, щоб не почув хто, не побачив. Там, у бур'яні, буде формуватися доля Шевченка. І його опановують настрої блаженності («Мені тринадцятий минало»). І він молиться Богу і співає релігійних пісень.

А найважніше, — не забудьмо цієї важливої подробиці — молодий Шевченко за вкраденого у п'яниці дяка п'ятака купить собі книжечку, обведе її хрестиками, «тай списує Сквороду».

По селах кружляли пісні Сквороди. Які це були пісні не знаємо, але чомусь історики української літератури, що запопадливо дошукувались впливів різних Гораціїв і Пушкінів, забули виразно і гостро підкреслити наявний і самим Шевченком засвідчений факт, що саме Скворода був першим його учителем і майстром.

Такі події не є випадкові і навіть матеріалістичні вчені повинні присвятити їм дещо уваги.

Дальшим етапом у житті Сковороди була наука в Києві. Як він туди попав, докладно не знаємо. Ковалинський каже коротко: батько (чи рідний?) віддав його туди згідно з проявленою охотою хлопця. Народня пам'ять доповняє цю вістку образом якогось невідомого ченця, що з'явився в селі як »деус екс махіна« на те тільки, щоб повести за руку Сковороду на дальший етап його долі.

Так чи інакше Київ стався тим місцем, де дозрів, набрав сил і змужнів дух Сковороди. Тут розвинувся його таланти і тут набув він потрібних йому знань.

Сковорода попав на своє місце.

Висока українська культура була найяснішою сторінкою історії України XVIII стол.

Але ж високий рівень навчання клясичних мов, латинської і грецької, разом і природним замилюванням Сковороди до теології, метафізики і філософії отворили тут для духа Сковороди пребагатий і незбагнений до сьогодні у своїх глибинах світ клясичної грецької філософії, найстарших християнських філософів із доби патристики, які широкими струменями вливали старинні мудрості у новотворені ними догмати християнства. Саме цей світ старинної мудрости живе надалі в пізніших містичних струменях середньовічної і вчасної філософії новітньої доби.

Цілою душею Сковорода немов належить до велетнів клясичної грецької філософії. Цей факт високого рівня філософії і навчання клясичних культур Київської Духовної Академії слід відмітити із гордістю. Разом із тим слід підкреслити, що оживлення, поглиблення і розуміння правди під шкаралущею догматизму — це і є заслуга живого духа Сковороди і його власної наполегливості у студіях старинної мудрости.

Тут слід ствердити, що із Академії виніс Сковорода знання мов єврейської (старобіблійної) грецької, латинської, німецької та польської.

Не так легко відтворити список авторів, яких доглибинно студіював Сковорода самотійно.

Із клясичних авторів можна відмітити поза Божественним Платоном таких мислителів як Епікур, Аврелій, Лукіян, Плотарх, Сенека, Люкрецій, Персій, Теренцій і інших.

Безсумнівним мені видається теж поглиблене знання філософії Філона, одного із неоплатоністів, представника есотеричної мудрости Знання Таємного, як її експонента.

Із патристичної літератури слід було б відмітити Климентія Александрійського, Великого Оригена, Діонісія Аеропагіту, Григорія Богослова, Максима Ісповідника, Іоана Золотоустого, Василія Великого, Еваргія, Августина і напевно інших.

Дух Нації мусить ширяти на світових висотах. Теологічне знання Сковороди недоцінене. Ця ділянка вимагає ще основних студій. Але ж рівночасно саме на таких висотах Сковорода звільнюється від догматичних і часово зумовлених обмежень церковщини і схоластики.

Натомість бачимо в його навчанні і духовості чисте світло старинної дохристиянської мудрости відомої в історії людства як течії орфізму, пітагореанізму, знання герметичного, або найширше як знання таємного.

Неодин раз згадує Сковорода з найглибшою пошаною про цю старинну мудрість передану нам у спадщині. Всі твори цього знання таємного були вже від 16-го століття видані на Заході і доступні дослідникам головню у грецькій і латинській мові, в тому числі збірник учення головню єгипетських і александрійських учених відомих під збірною назвою вчення Гермеса Тричі Наймогутнішого, життєпис Аполонія із Тіани, як і вчення аріянізму і неоплатонізму.

Відкриття, оживлення й очищення цієї старинної мудрости Сковородою сталося духовим імперативом Духа Нації, в його самотворенні власної духової суверенности. І це є основа основ величі і значення Сковороди для України а далі для цілого світу.

Цей духовий імператив Духа Нації шукати власної духової суверенности є основою основ величі і значення Сковороди для України і далі для цілого світу.

На цьому шляху стрічає він проби великих духів, відомі у знанні таємному.

Перша із них відома під окресленням: Проби Геракла на розпутті.

Це проба волі, думки і мислення. Перше рішення шукати свій власний шлях. Шлях на розпутті Слави і Чесноти. Чесноти у грецькому значенні цього слова.

Розпуття Сковороди:

Правління школи настоювало і домагалось, щоб молодий студент Сковорода прийняв духовне звання, себто зв'язав себе приналежністю до думки і догм християнського монаха і священника. Сковорода рішуче відмовився від того. Подібну відмову стрінемо в його житті частіше. Сковорода не буде однак мати найменшого вагання у жодній із тих ситуацій і спокус.

Перша проба зачалася так скоро як його змагання за волю власної думки. Сковорода виявив у тому твердість, непохитність рішення духа, яку будемо подивляти у дальшій його боротьбі.

Найвний музичний і співацький талант пробивають Сковороді дорогу у столицю Росії, так як Шевченкові промостить той сам шлях його наявний талант маляря.

Як співак-хорист попадає 19-літній Сковорода до двірської капелі цариці Єлисавети. Попадає в сам центр тодішнього п'янства і розпусти.

Олексій Розумовський, муж цариці, старший брат майбутнього «гетьмана» Кирила, завдячував свою життєву кар'єру такому ж як Сковорода становищі хориста. Той же Олексій Розумовський дуже щиро приймав своїх земляків гучними бенкетами, на яких горілка проливалася менше обильно як колись козацька кров за волю. Мабуть за волю любої України Олексій Розумовський проливав горілку.

Член хору діставав п'ять ведер горілки — як один із важливих пунктів свого «гонорару». На ці бенкети цариця дивилася милим

оком і сама їм сприяла. Вона «любила» Україну і музику. Хористам велося в неї дуже добре. Вони забезпечувались грішми, харчами а головне гарним, приманчивим одягом і... п'ятьма ведрами горілки.

Не знаємо, що робив Сковорода з своїми п'ятьма ведрами горілки, але знаємо, що він не перестав займатися церковною музикою.

Не треба згадувати, що побут на царському дворі міг засліпити 19-літнього молодця і викривити раз на все його душу сліпим прагненням кар'єри по драбині царських чинів.

Отже знаємо напевно, що побут на царському дворі не знищив Сковороди морально. Знаємо, що з цієї проби виходить він переможцем. Користає з першої нагоди побуту цариці і капелі в Києві, щоб тут остатися і продовжувати свою науку.

Кар'єра співака і музика композитора широко отворила перед ним свої двері. А в нього був і талант і щира любов до музики. Він не мусів кривити душею. Для заохоти дістав він навіть «чин придворного уставщика».

Зайва річ застановлятися, чому він цієї кар'єри не вибрав. У сні Сковороди побачимо, що побут на царському дворі залишив у нього тривалий і саме від'ємний спогад. Також образ Петра із поеми Сковороди, що в погоні за «чинами» витирає панські угли і може деякі інші картини — це мабуть ремінісценції його побуту на царському дворі.

Важливою подією в житті Сковороди була його подорож за кордон. Він відбув її в 1750-1753 роках. Побут у різних європейських країнах дає йому змогу знаменито поширити свої горизонти, доповнити свої знання набуті у Київській Академії, познайомитися з різними течіями європейської філософії і — мабуть — з деякими видатними її представниками.

Маємо надзвичайно скупі відомості про такий важливий період в житті Сковороди, як його подорож до Центральної Європи.

До того трапилася слідувача нагода і пригода:

Генерал-майор Вишневський дістав доручення від царського двору забезпечувати його постійним постачанням вин для бенкетів а також для деяких церковних діячів. Ішлося головню про відомі в той час токайські вина. Отже про країни Угорщини, Австрії та інші.

Сковорода як визначний знавець мов, знавець співу і сам співак попав у склад місії Вишневського. Завдання не трудне і не високо дипломатичне. Для молодого студента приемне, а найважливіше для спрагненого не вина, але знань Сковороди дало йому прекрасну нагоду і залишало багато часу для заспокоєння цієї неугасимої його спраги і голоду. Йому залежало на збагаченні а ще більше конфронтації його набутого вже знання і мудрости із мудрістю Заходу. Для молодого адепта це перші бої самоствердження.

Генерал-майор мабуть не дуже журився тим, куди мандрував його молодий і напевно приемний в житті «компаніон» дипломатичної місії збирання вина.

Слід думати, що Сковорода в тому часі мандрував по Угорщині, Італії, Австрії, Німеччині і Польщі, не жалуючи молодечих ніг, але

здаючи їм позиточну роботу, »до якої вони сотворені«, як колись скаже.

Кого він бачив, із ким стрічався — це все здогади.

Такий здогад навгад про його зустріч із Кантом слід забути. Кант в тому часі був невідомий.

Натомість можливою є зустріч із філософом Вольфом.

Але ж Сквороду цікавить не саме теоретичне знання, але те, що сьогодні називаємо »життєвою ситуацією« народів, отже звичаї, мораль, свобода, чи її затиск.

Саме в тих мандрівках мусила вже дозріти основна мудрість Сквороди так просто висловлена в поемі:

»Всякому городу нрав і права«.

Мабуть і думка про те, що й основні закони моралі в широкому національному зміслі відповідають і суспільним станам і знанням — цей угольний камінь науки Сквороди про етику і соціологію — мусив витворитися, а принаймні дати багатий матеріал — у цей цікавий і треба думати щасливий час мандрівок Сквороди по Європі.

»Рим відкрив для його цікавості широке поле« — пише Гес-де-Кальве в »Українськiм Віснику« 1817 р., ч. IV.

Із міст, які напевно відвідував Скворода слід навести за свідченням Ковалинського Відень, Офен (Буду), Пресбург (Братиславу) і інші. Треба думати, що це були головні міста закупування вин генерал-майором Вишневським. Про інші країни знаємо менше, але знаємо теж напевно, що »цікавість« Сквороди вела його не тільки до Риму.

Залишаються свідцтва самої творчості Сквороди. Вона зовсім напевно засвідчує широке знання Сквороди усіх вершин не тільки старинної, але й сучасної думки, а головно західно-європейської а зокрема німецької містичної думки. Для здогадів залишається тільки час, коли відбував Скворода ці студії. І тут найлегше припустити думку, що саме в час побуту у цих країнах. Тут і книжки і бібліотеки. Зокрема у Відні цікавий собою член місії генерала Вишневського міг легко знайти доступ до потрібних йому джерел мудрості і натхнення.

Ця доба в житті Сквороди припадає на 28 до 31 роки його життя. Це час великої духової сили. Вже знаємо, як високого знання досягнув він до того часу. Конфронтація відбувається не тільки в питаннях етики і філософії, але в їх ствердженню в гушці самого ріжнородного життя народів і країн. Саму ж філософію сприймає Скворода глибиною душі, її основною мудрістю, її всеживим історичним змістом, а не її зовнішніми сформулюваннями чи понятєвими визначеннями. Ця глибина дозволяє Сквороді говорити мовою не технічних понять, але самого глибокого змісту.

Якби Скворода був стрінувся із пізнішим Кантом із доби його »Кри-тик« то закинув би йому технічно-формалістичне термінотворство. Все його вчення »про Річ у Собі« (Ding an Sich) і »Світ як з'явище« (Dі velt альс Ершайнунг) вміщається в одну параболу Сквороди про лущину горіха і його ядро. Про зовнішнє і внутрішнє, про два невідмінні

аспекти кожного з'явища. Але у Сковороди немає сумніву про зерно горіха і про зерно цілого світу.

Кант міг би навчитися від Сковороди дуже багато, а головне що його теоретична непізнавальність «Річи в Собі» є недійсна. Бо маємо прямий доступ до основи основ і зерна зерен таки у нашому власному серці. Там корінь наук і світоглядів. Із цього коріння постануть різні системи і різні системи слів різних філософій. Але немає там місця для невилічимого агностицизму Канта, якщо ідеться про справжню метафізику символістів і містиків. Вони прямо доторкаються немов рукою до стола до справжньої тверді нашої духової праоснови.

Але ж Кант в тому часі писав ще в латинській мові свою розправу «Де Ігне» себто «Про вогонь».

Вважаю, що подорож по Європі мала для Сковороди велике значення не так для «впливів» на нього скільки на самоствердження його визріваючої філософії через протиставлення і потвердження. Серед Символістів він знаходив потвердження, а для раціоналістів і структураторців системи поняти мав він заперечення, а в найкращому разі їх релятивізацію у словно-понятєвій системі.

А все ж одне залишається його великим здобутком для самої методи його викладу і системи: Це символізм.

Це символізм як метода викладу, як метода пізнання і — це найважливіше — як зброя проти догматизму і автократизму церковщини.

Символ дозволяє на волю творчости, на вислів для глибоких т. зв. «інтуїтивних пізнань» і рівночасно його гнучкість і умисна мнозначність не є прямим чоловим ударом із цією догматичною автократією і ексклюзивністю свобідної творчости у філософії.

Але ж удар станеться неблаганною конечністю на шляху здійснення найвищого звання Сковороди: Голосителя Правди.

Символ дозволяє на поезію у філософії і на філософію у поезії.

Порівняльній студії питання символізму Сковороди у пов'язанні із європейським символізмом займається у своїй дослідницькій праці про Сковороду проф. Чижевський, хоч тут порівняльна сторінка прислонює йому . . .

Вибух висоти Духа Сковороди як Об'явителя Нового Розуміння БОГА в Людині і Людини в Богові.

Сковорода це всесвітньої ваги Антропософ.

Ми однак випереджуємо наш дослід. З біографічного боку мої ствердження потрібні як час чи то завершення ідеології Сковороди чи принаймні — і це напевно — як час, в якому попадає йому обильне жниво Божественного Винограду.

Це Божественне вино він пив в Європі. І то цілими ведрами так як хористи на дворі цариці пили ведрами горілку.

На такій «місії винозакуповування» — при прихильности генерала для цікавого компаніона міг був Сковорода і збагатитися. Але ж не про таке вино дбав Сковорода.

І вийшло так, що із довгої подорожі вертає Сковорода в Україну із скарбницею знань і мудрости, але . . . із порожньою кишенею.

Тоді стрічається він з пробою «вогню», або пробою «на страх».

В Переяславі відкривається посада учителя поезії. Єпископ запрошує на цю посаду Сковороду. Цей пише підручник поезії, за яким хотів би вести свої виклади.

Ось що оповідає про цей випадок Ковалинський:

»Сковорода, маючи вже тоді більше обґрунтовані і ширші знання в науках від тих, що тоді були по провінційних школах, написав розправу про поезію і підручник її мистецтва таким новим способом, що єпископові видалося дивовижним і незгідним із старовинним звичаєм. Єпископ наказав перемінити (підручник) і викладати за тодішнім, звичайним способом навчання. Сковорода, певний свого знання і точності цієї справи, не згодився змінити (підручника) і залишити написані ним правила поезії, що були простіші, більш зрозумілі для учнів і давали про неї зовсім нове і точне поняття. Єпископ зажадав від нього відповіді *судовим порядком через консисторію*, чому він не виконав наказу. Сковорода відповів, що він покладається на суд усіх знавців у тому, що його розправа про поезію та написаний ним підручник є правильні та побудовані на природі цього мистецтва. При чому в поясненні додав латинську пословицю: *»Alia res scertrum, alia res plectrum«* — тобто інше діло пастирська патериця, інше сопілка пастуха.

Єпископ, перевертаючи своє незнання в його (тобто Сковороди) непослушність і своє самодурство про вченість в його гордість і високодумство, дав під час доповіді в консисторії слідуєчий власноручний наказ: *Нехай не живе в моїм домі, хто творить гордість.*

Після цього був Сковорода не із честю прогнаний з переяславського училища». (4-5)

Найтяжчий час настав для Сковороди. Але він витримав пробу вогню.

Застановімся над значенням конфлікту Сковороди. Це перший підручник і перший гострий (із знаних нам) конфлікт з церквою.

Чи це був тільки особистий конфлікт з якимсь темним, провінційним єпископом? Подумаймо. Єпископ передає справу *офіційно консисторському судові*. Консисторський суд визнає себе компетентним втручати в справу підручника поезії і, що більше, стає на стороні єпископа, який до речі власноручно виписує засуд на вченого і філософа за новий підручник поезії. Ні, це не конфлікт з єпископом, це конфлікт з інституцією, що дає право єпископові і консисторському судові втручати в підручник поезії. Це конфлікт з постійним зазіханням церкви втручати в усі світські справи.

Що було би, якби такому судові попав на стіл «Зміїн потоп» або «Жінка Лотова»?

Сковорода бореться (не з одним темним єпископом) за виразно сформулований принцип: *»Alia res scertrum, alia res plectrum«*. Інша справа жезл а інша сопілка. І тут був замах на владу. Тут був бунт проти церкви. Тут справді була гордість, чесна гордість лицаря впевненого у своїй правді.

Не з темним єпископом справа — як представляє її Ковалинський —

а з інституцією, що дає темному єпископові право нагнати зі соромом учителя поезії, позбавляти його хліба і можливості існування.

Ця проба мусіла мати великий вплив на дальше життя Сковороди. Він усвідомив собі, що найбільшою цінністю для нього є свобода. Тільки в умовинах повної свободи він зможе бути собою. Це можна сформулювати у парадоксі: Якби він був щось, він був би тоді ніщо.

Новість, незалежність і окремішність його світогляду, що вже тоді кристалізувався, мусіла вести до неминучих конфліктів з його оточенням.

Мусіла пробудитися в ньому свідомість, що тільки звання вільне від якихнебудь товариських, суспільних, політичних, релігійних чи світоглядових обмежень дасть йому змогу бути собою, здійснити завдання свого життя.

Слід відмітити, що цей підручник пропав зовсім безслідно. Мушу однак відмітити, що саме існування такого твору не підлягає жодному сумніву. Це був перший твір Сковороди і рівночасно перший гострий конфлікт із наглядом і цензурою. Саме про цей конфлікт маємо зовсім достовірну інформацію.

Здогади про можливий зміст цього підручника вважаю дуже непевними, радше спекулятивними.

Але до свого післанництва ще сам він не був готовий. Тоді стала йому в пригоді посада вихователя сина українського поміщика Степана Тамари. Цьому новоспеченому магнатові, — який до речі не мав ще тоді затверджених прав дворянства, — так дуже вдарило його «гербо-ве» магнатство на голову, що він навіть не ласкав був говорити зі Сковородою. Його жінці, якій це магнатство таки зовсім перевернуло голову, донесла служба про такий випадок з учнем: Сковорода сказав йому раз, що він думає як свиняча голова. Під переможним натиском жінки Тамара звільнює Сковороду з посади.

Знов без посади, без їжі, без одержі. Знаходить поміч серед приятелів. З одним із них їде до Москви, до Тройце Сергієвської Лаври. Там дуже високо оцінюють його знання, — але він бажає вернути на Україну. Таких моментів було у Сковороди більше. Саме вони вказують на його глибоку любов України і на його чистий патріотизм.

Вертає на Україну. В міжчасі Тамара зрозумів свою помилку. Він позбувся учителя, що здобував собі славу в Росії. Через знайомих улаштовує поворот Сковороди до села Коврай. Тамара змінює свою поведінку і сам змінюється на кращу людину.

Сковороду шанують. І тут проводить він чотири роки остаточного свого дозрівання. Після праці залишається йому багато вільного часу на роздумування.

Природа, ліс, самотність — це все, що потрібне було Сковороді.

Тут дозріває його збірка віршів п. н. «Сад божественних пісень».

В цих піснях стрічаємо вже дозрілі думки майбутнього філософа.

Наближається момент просвітлення.

Перед Сковородою повстає питання його життєвого шляху. Серед деяких ще хитань і роздумувань (стати ченцем? вжитися?) відкидає

він усі звичайні життєві шляхи, щоб творити власний на основі внутрішнього призначення.

Це найтяжча проба великого духа: усвідомити собі і знайти своє моральне призначення, сотворити власний життєвий шлях.

В праці про Шевченка я вказав на те, що самоусвідомлення життєвого посланництва буває часто у великих людей попереджене віщим сном.

Дозріваюче призначення немов тиснеться на верх із глибини духа. Наша щоденна свідомість, чи душа — як її часто називаємо — саме у сні підходить найближче до глибинних сфер нашого духа, підноситься найвище до великого порога свого самоусвідомлення.

І Шевченко і Скворода побачать своє моральне призначення у сні. У сні пробудяться. Один і другий залишить свідоцтво про цей важливий в їх житті момент.

Сон Шевченка вистигізований в геніяльну поему. Цією поемою здійснює він своє призначення святої борні Царя Волі з лукавим Гаспидом у втіленні російського деспота.

Сон Сквороди зафіксований у формі його власної записки носить ледви помітні сліди літературного опрацювання. Передаючи його, Ковалінський виразно заявляє, що робить це на основі записок, які збереглися після Сквороди.

Наводжу це місце в цілості:

»В північ 24 числа листопада 1758 р., в селі Коврай здавалося мені у сні, будьто би я розглядав різні стани життя людського в різних місцях. В одному місці був я, де царські палати, костюми, музика, танці, де залюблені то співали, то споглядали в зеркала, то бігали з кімнати в кімнату, здіймали маски, садовилися на багатій постелі і інше. Звідси повела мене сила до простого народу, де такі самі чинності доконувалися іншим способом і порядком. Люди ходили по вулицях із шклянками в руках, шуміли, веселилися, вешталися, як звичайно серед чорного народу буває; також любовні діла відбувалися у них вродженим способом. Тут уставивши в один ряд мужеську а в другий жіночу стать, розглядали хто гарний, хто до кого подібний і хто з ким вартий бути парою. Звідси увійшов я до заїзних домів, де коні, упряж, сіно, де чув я розплати, сварки і інше.

Накінець сила повела мене в обширний і прекрасний храм. Тут немовби в день Зіслання Святого Духа служив я з діяконом літургію і пам'ятаю, що грімко проголошував: »Як святий еси, Боже наш« і інше. При тому по обох хорах чути було протяжні співи »Святий Боже...« Сам я, з діяконом перед престолом до землі кланяючися, почував внутрішнє, пресолодке вдоволення, якого описати не годен. Але й це місце було опоганене людськими гріхами. Грошелюбство несеться з мошонкою і торкається самого священика. Від м'ясних обідів, що відправлялися зараз у сусідних кімнатах (до них від вівтаря вели численні двері), уносився в час літургії запах до самої святої трапези. Тут я побачив ось яке жакливе і гидке видовище. Коли деяким не ставало до їдження птичого і звіринного м'ясива, тоді вони, тримаючи в руках

над вогнем вдягнуеного в чорну ризу, вбитого чоловіка з голими колінами і в убогих сандалах, смажили литки, коліна і м'ясо і, відрізуючи їх та відгризаючи, жерли зі спливаючим товщем. Це все робили вони немов якусь службу (божу).

Я, не стерпівши смороду і цієї огидності, відвернувся і вийшов.

Цей сон не менше насолодив мене як і настрашив». (9-10)

Треба перш за все рішуче відкинути таку інтерпретацію цього сну:

«В дійсності це, звичайно, його думки написані в поетичній та фантастичній формі видіння...»

В дійсності це правдивий сон з точною датою, переданий на основі автобіографічної записки.

В дійсності і звичайно матеріялістичні вчені самовільно відкидають навіть такі на документах оперті факти тільки тому, що вони не вміщаються в конструкції їх матеріялістичного світогляду.

Яку ж підставу маємо до того, щоб не вірити виразній заяві Сквороди, в додатку переданій у формі посмертної записки?

Зазначім таку маленьку спробу фальшування дійсності матеріялістами, що звичайно відбувається частіше за допомогою беззмистовних слівцець «в дійсності» і «звичайно».

Смаження і жакхливе людодїство якогось бідного чоловіка в чорній ризи з голими колінами — це не картини видумані поетом, але ірраціональні і зовсім не стилізовані образи сонного видіння.

«В дійсності» в церкві не смажать людей ані не обгризають їх костей.

Але в дійсності дуже часто горіли костирі з великими філософами, мудрцями, вченими, реформаторами віри, народніми пророками і іншими лицарями правди. В дійсності горів костир із Гусом — проти чого розпалює святий гнів Шевченко. В дійсності ще не так давно горіли в Росії костирі з приклонниками містики Беме.

І це жакхливе людодїство доконувалося немов якась служба божа. І саме в цім неяснім, ніяким образом не вираженім почуванні, що людодїство доконується немов обряд якоїсь служби божої, криється ключ до розшифрування сну Сквороди.

В першій його частині бачимо згущені образи усього дотеперішнього досвіду Сквороди.

Від царських палат аж до сільської вулиці — ті самі неприкриті сили сліпих гонів. Ніяких проявів духового життя ніде не слідно. «Світ спить» — скаже колись Скворода. Бачимо навіщо був потрібний Сквороді побут на царському дворі. Він мусів пізнати, що там ніяких висот, ніякого духового життя немає. Цариця слухає тих самих гонів, що й сільські дівчата, коли вибирають собі за чоловіків сільських парубків чи теж Розумовського. Усюди сила тої самої жаги панує над життям людини. Цариця нічим не різнитья по суті своєї духовості чи теж точніше її відсутності від сільської дівчини. Хіба, що на селі відбуваються любовні справи «природним способом».

Існує якась демаскаторська сила у цьому зіставленні царського двора з сільською вулицею. Адже цей двір має претенсії на божу ласку. Божої ласки Скворода не бачив. Він бачив сільську дівчину.

Якби додати до цього сну політичне загострення, ми отримали би...
»Сон« Шевченка. Подібність є куди глибша як здається на перший погляд. Той сам побут на царському дворі, той сам мотив його демаскування — в Сковороди етичного, в Шевченка політичного, — те саме переживання у сні стану блаженності і та сама зустріч з моральним призначенням. Вони різняться тільки тим, чим різниться Шевченко від Сковороди: політичною конкретизацією загального філософсько-етичного становища Сковороди.

Увага, причинкарі до причинків, дослідники впливів під впливом! Якби так сон Сковороди був видрукований за життя Шевченка, ви напевно відкрили би »вплив під впливом«, хоч би бідний Шевченко і не читав сну Сковороди і мені навіть трудно було би спорити з вами про »оригінальність« Шевченка.

Але, панове причинкарі, »Сон« Шевченка напевно не повстав під впливом сну Сковороди, бо сон Сковороди був видрукований аж у 1886 р. (пробачте, читачі, цю причинкарську дату) тобто після смерті Шевченка. Тут можемо зловити на гарячій вчинку... вплив без впливу.

Існує вплив, про який ви нічого не знаєте. Вплив, що випливає із єдності духового підмету.

Але вернім до аналізу сну Сковороди.

Почування блаженності, що навіщує його у цьому сні, зовсім наявне і усвідомлене. Це був день Зіслання Святого Духа. Сковорода співав »Як святий еси Боже наш«. Оба хори співали »Святий Боже«. Сковорода почував пресолодку блаженність, якої не годен описати. Це справді дух Сковороди звільнився від влади темних сил теміні і жаги і починає відчувати свою справжню сутність блаженності.

Тут досягає він порога свого призначення. Те, що станеться далі було дотепер тільки можливістю. Вкоротці вирішиться його доля. Він стріне її в цьому сні.

І саме в цій зустрічі морального призначення найглибша схожість зі сном Шевченка.

Шевченко побачить на сибірі Царя Волі, закованого в кайдани, з вінцем мучеництва на чолі. Побачивши, не скаже заховати в серці його думи, його викохані квіти, але накаже йому розсипати і розкинути їх по світі, щоб вийшли у люди. Побачив свою долю і пішов їй на зустріч, розкидаючи свої думи.

А Сковорода?

Його призначення саме в цій ясній, повній і величній святості, що для неї не знаходить він людських слів. Це почування навіщує його у християнській церкві. І тут зав'язок історичної драми його духа.

Християнська церква безнадійно зіпсована. Великий вівтар численними дверима сполучений просто з кухнями. Кухня прилягає безпосередньо до великого вівтаря. Кухонний сморід приглушує літургію. Священик зіпсований грошелолюбством. Мало цього. Там відбуваються ще злочини людоджерства. Чоловіка в чорній ризи смажать там на вогні, роздираючи зубами його м'ясо, »жеруть«. Роблять це як служителі — як чорні жерці, що приносять чорну жертву якомусь чорному молохові.

Скільки ворогувань, скільки війн, скільки кровопролиття викликає церква своїми спорами? — так питає Сковорода в «Асхані».

Голодні, ненажерливі єпископи знайдуть у Сковороді «маніхейського учня», що хоче їх своєю наукою позбавити м'яса, вина, золота і срібла і виберуть собі його на чорну жертву своєї ненажерливості.

Церква християнська цілковито зіпсована. Що зробить тоді Сковорода?

Він відвернеться від її смороду і жорстокості. Сковорода виходить із християнської церкви.

А разом із Сковородою виходить в цій історичній моменті дух українського народу із християнської церкви.

У цілій філософській творчості Сковороди цей вихід із церкви знайде своє досконале філософсько-релігійне завершення.

Ціла творчість Сковороди — це вихід із церкви.

Це сталося в північ 24 числа листопада 1758 року.

Якби Сковорода залишився в церкві його ждала би доля реформатора і мученика. Його чистої вдачі не змогли би зіпсувати ані гроші, ані м'ясо, ані жорстокість єпископів. При чому церква була надто зіпсована, щоб можна її реформувати. Це вело би до трагічного конфлікту його святості із сильнішим від нього оточенням «власть імущих» єпископів.

Але Сковорода вийшов із церкви. З замітів маніхейзму він прилюдно очиститься. Йому ніякого діла до ченців не має. Пийте солодко, їжте ласо, вдягайтеся м'яко і ченцойте. Діло Сковороди з народом і для народу. Діло Сковороди не в сектах і не в реформації. Його діло в найосновніших проблемах буття.

Його діло у великому пробудженні.

Треба бути запеклим ворогом науки, щоб у сні Сковороди не побачити згущеного змісту його життя і науки.

* *
*

Час проби ще не скінчився.

Ми бачили, як гордий переяславський єпископ пробував зломити Сковороду «на страх».

Сковорода не зломився і здобув важливу в житті позицію. З черги всі злі сили світа спробують зломити його «по доброму», усякими життєвими спокусами на цей раз зв'язаними з його властивим життєвим шляхом, із званням ученого і філософа.

Перш за все треба було злим силам скапітулювати. Гордістю, страхом, судом нічого зі Сковородою не вдіємо. І ось він стрічає на своєму шляху іншого єпископа на цей раз «мужа благосердного, добродійного і ученого».

Цей єпископ через одного приятеля Сковороди запрошує його на учителя поезії до Харкова. Сковорода отримує сатисфакцію. Із честю вертає на здобуте і заслужене місце.

В тім часі зачинає він творити власне життя згідно з власними нахилами і власними етичними нормами.

І ось після однорічної праці в колегії зачинається одна з найцікавіших проб в житті Сковороди.

Єпископ, бажаючи з'єднати його для Харківської Колегії, доручає приятелеві Сковороди намовити його вступити в чернецтво і обіцяє швидко довести його до вищого духовного сану. І ось ігумен, приятель Сковороди в найкращій вірі, з найкращими намірами обіцяє Сковороді честь, славу, достатки, почесні, взагалі щасливе життя, а відтак вказує на дружбу і користі для церкви. Це тоді вибухає Сковорода знаменними і різкими словами:

— »Хіба ви бажаєте, щоб я побільшив кількість фарисеїв? Їжте ласо, пийте солодко, одягайтеся м'яко і ченцойте«.

Ігумен думає, що матеріальні потреби зломлять упертість Сковороди і розстається з ним холодно. І цей факт вистарчив до того, щоб Сковорода покинув Колегію і помандрував у село Старицю до свого нового приятеля. Тут знов проводитиме свій час на роздумуванні, самопізнанні і писанні творів.

Застановімся над цим фактом.

Сковороду намовляють вступити у чернецтво. Йому отвирають шлях великого християнського діяча духовного, славного ученого, єпископа, окраси Харківської Колегії. Не було в цій пропозиції нічого обидливого. Аргументація ігумена була наївна, але ані в нього, ані в єпископа не було ніякої злої волі.

Чому Сковорода відповідає так різко і пристрасно?

Чи тому, що існують єпископи і ченці фарисеї? Адже ніхто не примушує його бути фарисеєм. Це ж від нього самого залежить, яким він буде єпископом. Він саме може бути прикладом доброго, благочестивого, чесного, вченого єпископа і пастиря. Цей шлях — здавалося — давав йому можливість здійснення своїх завдань. Він міг би писати свої твори, виховувати і навчати молодь, впливати на людей словом і прикладом і при цьому мав би досить часу і на самопізнання і на літературну працю.

Одним словом відповідь Сковороди була би для нас зовсім незрозуміла і нелогічна, якби ми не знали Сковороди з його творів. Основні думки цих творів вже тоді дозрівали. Сон в Ковраї може бути вказівкою, що в нього дозріло вже принципіально негативне становище до християнської церкви (що з ним стрінемося при розгляді творів Сковороди). Саме ці глибокі, принципіальні розходження пояснюють різку і рішучу відповідь приятелеві-ігуменові.

В тому світлі ця подія була для Сковороди пробою свіжих ще переконань. Була важкою спокусою, що могла спонукати кожну слабу вдачу до шукання якогось компромісу з власними поглядами. Відповідь Сковороди робить вражіння немов би він проганяв чорта. Очевидно ані ігумен, ані єпископ не здавали собі справи з ролі, яку вони відіграли в житті Сковороди.

Село Стариця. Знову самотність, побут серед улюбленої природи. Роздумування. Праця. Натхнення святості.

— О, свобода! О, наука! — викликує Сковорода в такому захваті.

Широко розходяться вістки про незвичайний характер і незвичайне життя Сковороди. Його відвідують численні люди, що бажають знайомства з ним і поважної розмови.

Сковорода стається славний.

Тоді назрів момент проголошування своїх ідей.

В селі Стариці, під час мандрівки по околиці і до Харкова, Сковорода тримає себе як проповідник нових ідей серед суспільства. В численних розмовах зачинає він проголошувати свою науку.

В тім часі повстає перед Сковородою важливе питання: Кому передасть він свої думи?

Сковорода здає собі справу, в якому часі живе.

Зерно свого слова буде засівати по всій Україні. Але треба вирощувати благородне дерево своєї системи в затишному, безпечному від бурі саді чийогось серця. Треба цілими роками плекати його як садівник.

Треба сотворити власну традицію.

І ось тепер Сковорода сам їде до Колегії, що її покинув, щоб тут стрінутися з племінником свого знайомого, Михайлом Ковалинським.

Полюбив його від першого погляду і його вибрав на учня. Рішає залишитися в Колегії. Знайомий нам з прихильного відношення до Сковороди єпископ, який знав його ціну а недавно пізнав теж його непохитність, пропонує Сковороді викладати предмет, який сам захоче. Про чернецтво не було вже ніякої згадки. Сковорода вибирає саме синтактичну клясу, в якій був його майбутній учень Ковалинський.

Зачинається довголітня, невтомна праця.

Становище Сковороди в Колегії у час навчання Ковалинського було дуже трудне. Ковалинському впоювали огиду до Сковороди, забороняли мати з ним знайомство, слухати його розмов, а навіть бачитися зі Сковородою. Всі злі сили зосередили свій наступ саме на це основне для Сковороди забороло в особі його учня.

Ковалинський виконав своє історичне завдання. Вистачить згадати, що це саме завдяки Ковалинському зберігся основний масив найважливіших творів Сковороди. Це йому завдячуємо важливий для історії життєпис Сковороди. Це він, досягнувши в житті великого становища, мусив багато зробити для поширення ідей Сковороди в Росії, а головню для поширення його творів у манускриптах. (Ця справа жде ще своїх дослідників.) Він не зміг піднестися на висоту продовжувача великих ідей Сковороди, але совісно виконав важливе діло збереження його духової спадщини.

Брехні, наклепи, цькування робили становище Сковороди в Колегії що раз тяжчим.

Після смерти прихильного до Сковороди єпископа Миткевича пришов на його місце amator і колекціонер усякого рода »ратафій«, наливки і смаковинок. Опис його гідної пам'яті, дбайливо і зі знайомством скомплетованої колекції горілок я навів у вступі. Ясно, що Сковорода мусів покинути Колегію. Це сталося 1764 р. Але його завдання в цій Колегії було вже скінчене. Приязнь з Ковалинським мала вже тоді міцні основи. Наука Сковороди встигла вже запустити коріння в його душу.

Після скінченої науки Ковалинського Сковорода їде з ним разом до Києва. Тут оглядають докладно і з піетизмом усі святі пам'ятки святого городу. Великий жаль, що Ковалинський не розкажує про те, що говорив Сковорода, оглядаючи пам'ятки Києва.

* *
*

Він був вже тоді славним чоловіком.

В Печерській Лаврі пробують ченці намовити його на чернецтво. Буде прикрасою славної, історичної і святої Печерської Лаври. »Будеш стовпом і прикрасою обителі«, — казали йому монахи.

Це найтяжча проба в житті Сковороди. Спокуса тут найвищого духового порядку. Не про пошесті і не про »щасливе життя« тут іде, але про величаву традицію Печерської Лаври, святої для кожного українця. Чи може бути щось більше гідне для людини, яку »світ ловить« а вона не дається, як побут у цьому достойному місці? Але тут, на цьому прикладі, побачимо, чим є »утеча від світа« Сковороди. Це збереження власного принципу, власної сутності, власної думки, власного життєвого шляху. Це активна боротьба зі світом проти обмежень, що їх поневолі накладають готові вже форми суспільності, церкви, традиції.

Сковорода відповідає поважно, принципово і по своєму різко.

Він не хоче творити стовпотворення. Досить і вас стовпів неотесаних в церкві Божій.

Далі виголошує цілу тираду проти ризи. Закінчує її ось як:

»Блаженний, хто святість серця — тобто щастя своє не заховав у ризи, але у волі Божій«. (23)

Тут стає перед нами вже справжній Сковорода на весь свій ріст. Його відповідь глибоко принципова: Щастя полягає на святості серця. Там у серці знайдемо волю Божу. Щастя полягає в активному здійснюванні волі Божої заложеної в серці людини.

Монахи бачуть святість у ризи, у зовнішньому виконуванні зовнішніх приписів і правил, у відірванні від світа.

Сковорода активно здійснює волю Божу наскільки вона виявляється в серці, — в моральному призначенні людини, як ми кажемо.

Тут стрінулися два світи.

Бракувало тільки, щоб додав Сковорода, що Бог і дух людський це одне і те саме.

Звідси висновок, що всяке почитання Бога як чогось зовнішнього може мати тільки умовний, або символічний змісл.

Відповідь Сковороди є неблаганною консеквенцією цілої його науки.

Сковорода ставить точку над «і» в питанні «ризів» — і зв'язаної з нею проблеми обрядів і церкви в її історично традиційній формі.

Сон здійснюється. Сковорода виходить з церкви. В своїм останнім і найвищим творі п. н. «Змін потоп» Сковорода відвертається від Біблії. І це буде завершення його виходу з християнської церкви.

Справді тут, в Києві, в Печерській Лаврі стрінулися два світи. Світ християнського, пасивного, відверненого від світа аскетизму, світ приписів із зовні, світ «святости» у ризи, — і світ активної згідности з найглибшим, вічно живим і вічно творчим голосом серця.

З усією завзятістю, з усією послідовністю треба слухати голосу серця, — такий благородний і величавий є аскетизм Сковороди.

Оповідас Ковалинський, що були такі монахи, які признавали рацію Сковороді.

Цю дискусію виграв Сковорода не тільки в Печерській Лаврі.

Цю дискусію виграв Сковорода для історії людства взагалі.

Арійський дух відізвався в глибині серця деяких монахів. Арійський дух відізвається переможно в цілому народі.

Світ не переставав ловити Сковороди. Але після цієї найвищої і останньої великої проби він не мав уже над ним ніякої сили.

* *
*

Сковорода стає що раз більше славний. Зачинають про нього кружляти серед народу оповідання, анекдоти і легенди.

І якщо навіть вони неправдиві, то всеж таки віддзеркалюють правильне зрозуміння народом науки Сковороди:

Дуже характеристичні є оповідання про зустріч і розмови Сковороди з губернатором Щербиніном.

Вони характеризують повну гідності поведінку Сковороди з губернатором, як теж методу Сковороди викладати свою науку образними порівняннями і улюбленими прикладами із життя звірат.

Рівночасно бачимо в цих розмовах подивугідний талант переходити нагло від загально зрозумілих прикладів на найвищі теоретичні висоти своєї науки.

Я наведу це оповідання в цілості (перша частина за Данилевським, друга за Ковалинським).

Губернатор їхав вулицею в розкішному ридвані в оточенні гайдуків. Побачивши Сковороду, що відпочивав на пішоході біля заїзного дому, він після по нього значкового.

— Вас кличе до себе його превосходительство!

— Яке превосходительство?

— Пан губернатор!

— Скажіть йому, що ми незнайомі.

Збентежений значковий вернувся з нічим, передаючи відповідь Скворода. Тоді губернатор післав його вдруге, на цей раз подаючи своє прізвище і чемно Сквороду запрошуючи.

— Вас прохає до себе Євдоким Олексієвич Щербинін.

— А, — відповів Скворода, — про цього я чув; кажуть гарний чоловік і музика.

З того часу вони стали приятелями.

Між ними завелася раз така розмова:

— Чесний чоловіче, чому ти не вибереш собі ніякого відомого становища?

— Мій пане, — відповів Скворода. — Світ подібний до театру. Щоб представити в театрі гру із успіхом і похвалою вибирають ролі за здібностями. Особу актора оцінюють не по здатності ролі, але за удатність гри взагалі. Я довго роздумував про це і після численних проб зі собою побачив, що не можу в театрі цього світу вдатно представляти ніякої іншої особи крім низької, простої, безпечної, суцільної: я цю роллю вибрав, взяв і вдоволений.

В дальшій розмові Скворода продовжував:

— Якщо я сьогодні відчув би, що можу без вагання рубати турків, то я таки сьогодні припоясав би собі гусарську шаблю і надягнувши шапку, пішов би служити до війська. Праця при вродженім замилюванні є приємністю. Пес береже стадо день і ніч згідно з вродженою любов'ю і роздирає вовка згідно з вродженим замилюванням, не зважаючи на те, що сам виставляє себе на небезпеку, бути роздертим від хижаків. Ані кінь, ані свиня не зроблять цього тому, що не мають до того природи.

І безпосередньо після того Скворода переходить до теоретичного викладу своєї науки:

— Нахил, охота, вдоволення, природа, сила Божа і Бог це те саме. Є нахили і є природи злі і вони є виявом гніву Божого. Чоловік це знаряддя, що свобідно і з власної волі підчиняє себе діянню або любові Божій, тобто життя або гніву Божого (тобто суду), добра або зла, світла або тьми. Це виражено змислово у кругообороті дня і ночі, літа і зими, життя і смерті, вічності і часу. Бог є Богом життя або любови і Богом суду або гніву. Всі сотворіння це грубі служебні органи цих прикмет найвищої істоти. Один чоловік це найбільш благородне його знаряддя: воно має власність свободи і повну волю вибору: а тому і цінність і відповідальність за користування цим правом у ньому заключенім. Звідси по суті походить поняття про правосуддя, милосердя і благисть і Творця. А якщо у Творця, то і в сотворіннях, найбільше у зближених до нього даром розуму. Звідси власть, правительства, держави, родини, суспільності, стани, звідси родичі, царі, начальники, воїни, судді, панове, раби: але один Бог є в усіх і все у ньому».

Як коротко і ядерно зумів Скворода представити свою систему. Тут же і революційне поняття Бога як підмету добра і зла (відоме містикам і східним напрямкам у філософії), тут етика, соціологія і філософія права.

Сковорода вже вповні дозрів до свого звання філософа. Він говорить про нього, що воно низьке і просте, але він знає, що це тільки так на зовні, для світа. А на ділі...

Він буде по кілька разів сам переписувати свої твори, буде їх розда-ривувати визначним особам, свідомий того, що його твори витримують пробу довгих століть.

Стається ясным, що завдяки цій незвичайній здібності прозорого образного, опертого на байках і притчах викладу, наука Сковороди могла бути зрозуміла всьому народові і цим треба пояснювати виїмкову популярність великого філософа.

* *
*

Ще один і останній раз обіймає Сковорода посаду.

На проєкт Щербиніна поширюють програму навчання харківської колегії. На запрошення Щербиніна Сковорода підіймається викладати етику.

Чому Сковорода обняв цю посаду? Вона лежала зовсім на лінії його програми.

Він отримував цю посаду з доручення світської влади (губернатора) як ставленник цієї світської влади. Він сам світський чоловік мав викладати... християнську етику. А тому, що навчання цього предмету вважав Сковорода змістом свого життя, отже така форма навчання могла йому відповідати.

Але конфлікт з єпископами був вже в самому заложенні його посади (дарма, що зовсім незалежно від волі і намірів Сковороди). Як це? Він світський чоловік, з доручення світської влади має викладати етику. Це вже не замаха а просто присвоєння собі церковної влади на її виключну домену і монополію впливу на людські душі.

Але за Сковородою стояв губернатор (Щербинін) і єпископи мусіли пошукати собі опозиції...

Сковорода написав конспект своїх викладів.

Він починається так:

»Цілий світ спить... глибоко простягнувшись... А наставники, що пасуть Ізраїля, не тільки не пробуджують його, але ще погладжують: »спи, не бійся, місце безпечне, чого лякатися?«...» (51)

Світський чоловік починає свої виклади етики від простого і безпосереднього обвинувачення єпископів.

Це вже не гордість, але одвертий бунт.

Наводжу Ковалинського:

»Цей твір заключав у собі прості правди, коротке основне пізнання обов'язків, що відносяться до суспільного життя. Всі освічені люди признавали в ньому чисті поняття, справедливі думки, основні осуди, чуттєві побудження, благородні правила, що підносять серце до відповідної для себе високої цілі:

Але хоч все це ґрунтувалось на пізнанні Бога, і достойному його почитанні, то все ж таки *білгородський єпископ*, що був тоді єпархі-

яльним, вважаючи таке роздумування в устах світського чоловіка за порушення власті і своїх привілеїв, обурився на нього і зачав його переслідувати; зажадав від нього книжку на розгляд, знайшов деякі неясності для нього і речеві сумніви, як теж спосіб навчання незгідний з звичайним правилом; з цього приводу він і доручив своїм спитати Сквороду, чому він подавав науку християнської етики іншим способом від звичайного? Скворода відповів, що дворянство різниться одягом від народньої черні і монахів. Чому не повинно воно мати і різних понять про те, що потрібно йому знати в житті. Чи так само, — продовжував він свою відповідь — панове, розуміє і почитає (Бога) пастух свиней і хлібороб як його міністер, вождь воїнів, начальник городу? Подібно і дворянству, чи ж личить мати такі самі думки про Бога, як в монастирських уставах і шкільних лекціях? — Після цієї відповіді всі замовкли» (26-27).

Всі замовкли, але Скворода покинув посаду і пішов у глибоку самотність.

В основі відповіді Сквороди лежить недоцінена глибока думка про становий релятивізм етичних і філософсько-релігійних понять.

Що це за »люди єпископа«, що їм доручив він питати Сквороду, і що їм Скворода складає свої вияснення? Ковалинський не відповідає на це питання виразно.

Це була якась ближче нам невідома форма слідства чи суду.

Отже, другий підручник Сквороди у другій школі і другий церковний суд над Сквородою.

Найбільшого філософа України судить професійний аматор і колекціонер усякого рода наливок, який попри це основне своє звання з чистого замилювання і вродженого таланту виконував ще додатково друге побічне звання єпископа.

Такий був другий з черги суддя Сквороди.

Першого презентувати не треба. Він сам достаточо запрезентував себе своїм виступом проти нового підручника . . . поетики.

Як би Скворода написав підручник грецької граматики (не говорім вже про грецьку філософію, в якій він бачив те саме Боже об'явлення, що в Біблії) то напевно і цей підручник не перейшов би духовної цензури християнської церкви.

Навіть сто літ після смерті філософа Багалій не зміг видати всіх його філософських творів. Аж у 1912 році вдається це Бонч-Бруевичі під формою видання матеріалів до досліджування російського сектанства. Тільки в академічному мало доступним виданні аж у 1912 р. (сто шіснадцять літ після смерті філософа зміг побачити світ напр., Змійн Потоп) в ганебній і суперечній змістові ідей великого філософа формі матеріалів до вивчення російського сектанства і старообрядності. Великий національний філософ, що був запереченням усякого сектанства діждався (!) видання своїх творів як російський сектант (!).

За цю ганьбу над національним філософом — не обвинувачую Бонч-Бруевича, що зробив це в добрій вірі, але обвинувачую єдиного винownika у цій справі — християнську церкву.

Обвинувачую в обличчі історії.

(До речі — в'яснити при цій нагоді. Народного сектантства не вважаю нічим ганебним. Навпаки. Це форма релігійного життя народу, це вияв його глибокої релігійної вдачі і релігійних шукань. Це проби визволитися від християнської церковщини. Це утаєні можливості народної віри і релігії. Цей рух не знайшов ще свого історичного завершення. — Але видання творів найбільшого філософа України — незалежно від можливості виливів його думок на деяких сектантів — в матеріялах до вивчення сектантства — це очевидне пониження його філософського рівня — і саме тому ганебне.)

Сковорода раз на все відійшов у свою самотність.

Шлях мандрівного старця а попри те філософа був єдиним можливим шляхом, на якому він міг здійснювати своє призначення.

Він вибирає цей шлях свідомо і з власної волі.

Але спитаймо: чи це було суперечне з вибраним шляхом, щоб він попри навчання цілого народу навчав теж нарід і в формі викладів (хоч кілька літ) у Київській Академії, або хочби етику у Харківській Колегії.

Вачимо, що не було це суперечне зі шляхом Сковороди. Він приймає запрошення губернатора Щербиніна. Він підкреслює при тому, що йому не йде про платню. З гори приймає які небудь умовини. Сама праця викладача етики є для нього нагородою. Це праця для нього зовсім відповідна. Так само відповідна була б і для нього праця професора філософії у Київській Академії.

Чому він вибрав шлях мандрівного філософа?

Тому, що цей шлях усувався з під контролі християнських цензорів. Невже це не ясно після конфлікту з підручниками поетики і етики? Невже не ясно в світлі історії цензури над його творами після смерті? Вистарчить переглянути помітки Бонч-Бруевича, скільки разів віддавалися до цензури його твори, скільки там зачеркнень олівцем різних єпископів.

Невже це не ясно в світлі цілої науки Сковороди?

А все ж таки, ні один з істориків літератури не спромігся на ясне і просте ствердження факту, що це існування християнської цензури штовхнуло Сковороду на трудний шлях безконечного життєвого скитання.

Ці єпископи такі страшні ще сьогодні, що навіть їх тіні бояться історики літератури. Краще не зачинати дражливого питання.

Вже близько 150 літ від смерті філософа.

В обличчі цієї дати протестую перед історією проти суду над підручником поетики і над підручником етики Григорія Савича Сковороди.

Протестую проти християнської церковної цензури, яка спричинила те, що загинули деякі твори великого філософа, що спричинила те, що 150 літ після смерті великий філософ не міг діждатись гідного видання своїх творів.

Протестую проти нагінки на великого філософа у його глибокій

самотності і переслідування його як підозрілого учня маніхейської секти.

Яке діло християнській церкві до того, що є совістю і словом духа народу?

Сковорода відходить у глибоку самотність. Він зовсім не бажав собі борні з єпископами. Не тому, щоб їх боявся, або боявся нести відповідальність за свої погляди, але тому, що він ще сам до цієї борні не був готовий.

Його борня з Великим Змієм буде тривати ціле життя як побачимо у його творах.

Що лиш тоді могла би зачатися борня зі світом чи з єпископами. Але це станеться аж після написання »Зміїного Потопу« — тоді Сковороді час уже буде скінчити мандрівку свого втілення. Не скоро підійме він свою борню на ново.

Два малі підручники не були ніякими програмовими творами. Що правда і в них був Сковорода собою, але ніякого наміру викликати борні в нього не було. Борня сталася завдяки незвичайній чутливості акцизного уряду християнської церкви для оборони її монополію на всяку думку.

Сковорода не бажає ніякого конфлікту з церквою. Він відходить. Виходить з церкви. Є в цьому виході гідність, спокій і невгнута певність власної правди.

Але роззлоблені єпископи чи монахи почали шукати його і в його самотності, в глибокому лісі у забутій пасіці. Розповідають різні брехні і наклепи на Сковороду, а найважніше роблять із нього еретика, маніхейського учня.

Вино, м'ясо, горілка, срібло, золото, це ті дари божі, що їх так обильно і з таким замилюванням і фаховим знавством колекціонував єпископ.

Спробуйте відобрати від нього цю догму його існування. Він як ранений звір піде за вами в найбільшу лісову гущу, щоб пошукати помсти за порушення... християнської догми.

Сковорода відчув небезпеку. Він зачіпив собі тих людоджерних хижаків із свого сну, що смажили і рвали зубами убогого чоловіка в сандалах.

Сковорода мусить скласти прилюдне в'яснення. Робить це спокійно і гідно. Спростовує брехні, в'яснює, але нічого із своїх справжніх поглядів ані не відкидає ані не заперечує. Суттєвих різниць із монахами не заторкує (напр., справи »ризик«).

Це втихомирює бурю. Сковорода зможе тепер остаточно і спокійно відійти у самотність.

* *
*

Всі нитки зі світом вже зірвані.

Сковорода остався сам із своїм завданням. Сам із чистим надхненням своєї святості.

У гужвинським, а потім у гуслинським лісі у пасіці в глибокій лісовій гущі вибухає його натхнення. Тут підноситься його дух до високого лету.

Родиться первородний син Сковороди. Перший програмовий його трактат »Нарциз або пізнай себе«.

В тому приблизно часі повстає другий його трактат »Асхань«.

В 1770 р., на 48 році життя досягає духовий розвиток Сковороди свого чуттєвого апогею.

Це сталося так:

Знову Сковорода відбуває подорож до Києва з одним із своїх приятелів. Опроваджує його по святім городі, пояснює кожную історичну пам'ятку.

У свого родича, наставника над Китаївською пустелею під самим Києвом знаходить він захист, спокій і можливість творчої праці. Тут проживає він прекрасні три місяці.

І нагло відчуває сильний і виразний внутрішній наказ виїхати з Києва.

Сковорода заявляє, що це виразний наказ духа. Але монах Юстин не може цього зрозуміти. Не хоче виправити його в дорогу. Сковорода їде до Києва і звертається до своїх приятелів з проханням, щоб допомогли йому виправитися із Києва. Під час проходу на Подолі відчуває виразно страшний і невиносимий запах трупів.

На другий день покидає Київ.

Сковорода спинюється в Охтирським монастирі і тут наспіває вістка про те, що в Києві вибухла страшна пощесть, про котру під час побуту Сковороди у Києві ніхто нічого не знав.

Цей факт став для Сковороди основою для найглибшого переживання в його житті. Після 24 літ буде оповідати про нього своєму другові Ковалинському із найглибшим зворушенням, як про переломову хвилину в його житті.

Справді, це не була буденна подія. Сковорода відчув тут безпосередньо, як дух його веде його крізь життя.

Найглибша мудрість за Сковородою, це саме навчитися слухати найглибшого голосу свого духа. Цей найглибший голос духа є тожсамий з Духом Святим і з Богом.

Ця подія поставила Сковороду перед найвищим порогом духового пробудження. Це вона попередила екстазу.

Він зрозумів, що на цю височінь він зайшов, слухаючи саме голосу духа, що часто промовляв в його житті з меншою або більшою силою, менше або більше виразно. У цьому факті знайшов Сковорода блискуче і наявне потвердження своєї філософії. Він зрозумів, що вибраний ним шлях його морального призначення є правильний і що треба ним іти надалі, всеціло віддавши себе справам духа.

І тому цей факт вважає сам Сковорода переломовою і центральною подією в своєму житті.

Апогей життя Сковороди.

Він так описує свою екстазу:

«... встав я рано і пішов до саду перейти ся. Перше почуття, яке я пережив моїм серцем, було якесь увільнення немов із в'язів, свобода, бадьорість, надія зі сповненням. Увівши в такий стан духа всю волю і всі мої бажання, почув я у собі незвичайний підйом і рух, що наповнювали мене таємною силою. Нагло якесь ізлілляння сповнило мою душу, від чого все мое нутро розгорілося вогнем і, здавалося, що полум'яна течія кружляє в моїх жилах. Я почав не ходити, а бігти, як би несений якимсь поривом. Я не почував у собі ні рук, ні ніг і був немов весь зложений із вогнистого складу, що носився в просторі кругобуття. Цілий світ зник передо мною. Одне лиш почування любови, благонадійности, спокою, вічності оживляло мою істоту. Сльози полились із моїх очей ручаями і розлили премилу гармонію в усе мое буття. Я приник до себе, почув ніби синівське запевнення любови і від того часу присвятив себе на синівську слухняність Божому духові» (30).

Свідощтва переживання святості стрічаємо дуже часто на сторінках творів Сковороди. В основі чудесної перемини Нарциза в джерело і в Сонце лежить саме така екстаза. Саме це почування святості є джерелом найкращих, найбільш натхнених місць таких його праць: «Розмова про душевний мир», «Кільце», «Жінка Лотова», «Зміїн Потоп» і інших. Переживання цієї екстази станеться основою для його есхатологічних понять «воскресення» і «переображення».

Тут воно безсумнівно найсильніше, коли сам Сковорода заявляє, що це був зворотний пункт у його житті.

Пригляньмося цьому почуванню ближче.

Перш за все звернім увагу, що своє переживання зв'язує Сковорода з вогнем. Відчуває, що він весь зложений з вогнистого складу, що носить ся в просторі колового буття. На це забарвлення святості українського Духа червоною краскою вогню я звертав увагу при нагоді моєї праці про Шевченка. І тут саме найглибша схожість духа Сковороди і Шевченка. Святість одного і другого забарвлена чистим елементом вогню.

Це святість динамічна і воююча. Сковорода виразно відчуває цю динамічність, описуючи її словами: «я почув у собі незвичайний підйом і рух, який наповнив мене таємною силою... все нутро мое спалахнуло вогнем і здавалося, що в моїх жилах полум'яна течія оберталася. Я почав не ходити, а бігати».

(Очевидно, це почування динаміки святості не виключає суперечного з нею почування спокою, впевненості, безпечності — характеристичних для почування святості взагалі.)

Цей факт бойової динаміки духа Сковороди дозволяє зрозуміти багато фактів в його житті і творчості. Зовнішньому і неглибокому глядачеві могло би здаватися, що його життя є запереченням усякої бойовості. Але вже з зовнішніх фактів — таких як відповідь монахам — ми бачимо, як спалахує внутрішній вогонь його духа. На приязне запрошення він відповідає гарячим, пристрасним обвинуваченням. Сильний вогонь святого гніву горів під спокійною маскою його зовнішності.

Завданням його життя не були вияви гніву, але закладення фундаменту під позитивну творчість.

Цей тон бойового обвинувачення пробивається зараз у вступі до першого філософського твору.

»Світ спить — глибоко протягнувшись... А наставники, що пасуть Ізраїля, не тільки не пробуджують його, але ще погладжують; »спи не бійся«...«

Цей вогонь є підземним струмом і мотором численних його творів.

Він зачав не ходити, а бігати. Ця притаєна на дні душі активність святого борця за справу Духа дала йому силу, розгін і завзяття до праці над невтомним пробуджуванням духового життя на Україні. Він не ходив, а бігав... і перемирював старечими ногами кільканадцять разів вздовж і поперек цілу велику Україну.

Тільки активне, аж до болю сильне прагнення Перебенді піднести своїх земляків на ті висоти духа, у яких сам він жив, пояснює нам невтомну силу Сковороди, яку він знаходив у собі для своєї мандрівки.

Те саме болюче прагнення стрічаємо в Шевченка. Вицідити з жил народу сукровату кров і налити туди чистої, святої, козацької.

Сковорода це лицар святої борні.

Це величне переживання не могло не мати впливу також на філософсько-релігійний світогляд Сковороди. Знаємо з історії містики, що найглибші містичні пізнання і об'явлення зв'язані саме із подібними почуваннями екстази.

В чому заключається сутність духового, філософсько-релігійного пролому у світовідчуванні Сковороди?

В життєписі Ковалинського кажеється про це, що *серце його дотепер почитало Бога неначе раб, а відтепер полюбило його немов друг.* (30)

Ця коротенька вістка є дуже важлива. Вона вказує на те, що в цьому моменті маємо до діла з завершенням цієї важливої революції, якої виразом є ціла творчість Сковороди.

З проголошенням цих правд стрічаємося вже в «Нарцизі» що мав бути вже до цього часу написаний. В своїй екстазі знайшов Сковорода найвище потвердження своїх вже пізнаних і пережитих (хоч не так сильно) правд про божественність людини.

»Бог — це тиран, вседержитель — а ти його нікчемний раб, черв, порох, підніжок — ось основне наставлення сирійсько-юдаїстичного світовідчування.

Бог це ти сам, це божественний первень твого духа. Бог — це божественний Чоловік. Ти є другом Бога, сином Бога, самим Богом, — ось основне наставлення арійського світовідчування.

Ти є раб Бога! — ні, ти є сам Богом!

Пропасть ділить ці два світовідчування.

Революція геліоцентричної системи у відношенні до геоцентричної в астрономії — затримання сонця, а пущення в рух землі не дасться навіть порівняти з величиною і далекосяглістю цієї революції, яка доконується в космічному процесі розвитку думки пізнання правди про Божественного Чоловіка.

Очевидно в столітті Сковороди ніхто не здавав собі справи із найглибшої основи протилежних напрямків, які продовж цілої історії християнізму у ньому схрещувалися і боролись.

Після довгих століть жахливої і трагічної для народу борні ворожого народів християнізму, що є мішаниною семітських і арійських елементів за повне опанування душі народу, нарешті, в особі Сковороди, пробиває собі дорогу революція арійського світовідчужання.

Переживання Сковороди є радісним, торжественним і екстатичним завершенням цього духового пролому в його житті.

Але, не усвідомивши собі мішаного характеру християнізму, Сковорода трактує його як щось одноціле. Спираючися на павліністичний напрямок християнізму, пробує він цілий християнізм інтерпретувати в душі свого хрустально чистого арійського світовідчужання.

Це отже зовсім не випадок, що ударні і рішачі питання для підтримки своїх тверджень буде черпати Сковорода саме з листів Павла. Що більше. В нього проблискує свідомість різниці між Павлом і іншими. Він говорить про «Павлового Ісуса» і про те, що Павло знаменито різниться від інших (як це побачимо). Але в добі Сковороди не було можливості піти далі по цій лінії. Ані не було відповідних і конечних для цього знань і залогень, ані Сковорода не мав історично-критичного наставлення супроти християнізму.

У висліді його система є величавою пробою арійської інтерпретації християнізму як цілості.

Побачимо чим скінчиться ця драма.

А поки що слід ствердити, що цей момент переможного пролому (Бог — тиран, Бог — друг) арійської свідомості над накинутим народів чужим світовідчужанням має величезне історичне значення не тільки для самого Сковороди, але для цілого народу.

Цей момент сотворює можливість повороту до правдивої віри народу.

Шевченко як апостол живого Духа і Живої Правди є тільки геніальним продовжувачем лінії відродження, що її зачав в історії українського духа Сковорода.

Вказуючи на жахливі лиха породжені релігійними спорами і війнами, Сковорода вкладає в уста самому Богові твердження, що він (Бог) (!) ніколи не бажав, *«щоб в усіх кінцях землі церемонії були зішиті на одну форму і міру»* (152-153).

В різних кінцях землі будуть різні форми культу. Залежно від чого? Очевидно від народів, що ці різні кінці замешкують, від їх історії і т. д.

Перспективи розвитку думки Сковороди зазначені виразно ним самим.

Величне усвідомлення богодружества і божественності людини це основа для дальшого розвитку Духа Народу, отже і відродження його народної віри.

Такий є моральний і історичний змісел виходу із християнської церкви Духа Народу.

Як виглядає цей момент у насвітленні матеріялістичних учених?

Зачинається відомим нам слівцем: *«звичайно, або очевидно»*.

»Звичайно ці два факти (прочуття і пошесті в Києві були зв'язані Ковалинським (!?!)) один з одним уже пізніше«.

»Звичайно« — це звичайне матеріялістичне крутіство. Що це значить, що ці два факти один з одним зв'язує Ковалинський? Адже про ці переживання, про їх центральну роль в житті Сквороди оповідає сам Скворода. Неваже цей матеріялістичний учений хоче так делікатно перепачкувати твердження, що це Ковалинський сфальшував слова Сквороди? Сфальшував слово найдорожчого учителя, якого життепис пише з таким піетизмом?! Сui bono? Психологічна неможливість! Чейже Ковалинський не проголосує ніякої філософії, щоб потребував пере-кручувати до неї факти, — як це роблять — нажаль — навіть великі і незвичайно заслужені вчені засліплені матеріялістичним світоглядом.

У цій вершковій хвилині життя Сквороди бачимо зайвий раз як нерозривно зв'язане життя Сквороди з його філософією.

Його життя було реалізацією його філософії. Отже філософія була чимсь первісним у відношенні до його життя. Тому треба перш за все пізнати глибоко його філософію, щоб зрозуміти його життя.

В 1772 р. Ковалинський вернувши із подорожі по Європі, оповів Сквороді про (невідомого в історії) лозанського вченого і філософа Даниїла Майнгарда. Його життя і наука мали бути за оповіданням Ковалинського дуже подібні до життя й науки Сквороди. Для відмічення цього факту Скворода підписував від того часу деякі свої твори присвячені Ковалинському іменем Даниїла Майнгарда побіч свого прізвища. Цим фактом хотів мабуть підкреслити, що правда є одна і до неї можуть різними дорогами дійти різні люди в різних місцях і часі. Хотів теж мабуть підчеркнути, що це не таке важне хто доходить до правди, а важне, щоб до неї саме дійти.

Цей інший рід таємного впливу, про який нічого не знають саме дослідники впливів.

Великий жаль, що Скворода мабуть не знав нічого про великого братнього духа Сведенборга, якого містичні твори були оголошені переважно в Англії в 1750-72 роках.

У великому переживанні Скворода вповні і остаточно дозрів до свого завдання. Від того часу нічого вже в житті Сквороди не станеться і нічого не зміниться.

Життя це мандрівка, говорив і писав Скворода. Його життя це мандрівка в найдослівнішому значенні цього слова.

Поплили радісні дні наповнені героїзмом і повагою його великого завдання.

Розпочалася велика мандрівка його духа.

Мандрівка серед погоди і спокою, серед життєвої бурі оточення. Ясний шлях серед темні.

Мандрівка крізь безмежність українських степів і крізь безмежність шляхів людського духа.

Шлях розсвітлений соняшною впевненістю перемоги серед рабського розкладу і приниження.

Серце нагріте жаром блаженності серед зимової стужі.

Воля серед неволі.

Святість серед пекла.

І не забудьмо:

Невтомна, щоденна борня ясного, святого, арійського лицаря зі Змієм, що хоче затопити світ потопом своєї брехні.

Ніби звичайний кобзар на зовні. А по суті, це дух народу, що освятивши кров у жилах своїх синів, хоче вести їх до святої борні за Волю і Правду, за Живого Духа.

Ніби звичайний кобзар на зовні. А по суті це дух народу містерійного тайного «Великого льоху» нерозривно зв'язаний магічною єдністю духа із духом великого гетьмана.

Ніби звичайний мандрований філософ, у сірій світі, з кількома книжками в торбі, з флейтою, із вірним собакою і... з безцінним скарбом своїх манускриптів.

А по суті це дух народу що пробуджує своїм словом своїх лицарів до духового життя. Це дух народу, що шукає загубленої його віри, щоб на її скелях новий, здвигнути храм у вічності.

Нарід його відчує. Костомарів оповідає про те, що не було української хати, де б не висів його портрет.

»На всіх просторах від Острожська (Воротська губернія) до Києва в численних домах висять його портрети. Кожний грамотний українець знає про нього, ім'я його відоме дуже численним із неграмотного народу. Його дивне життя є предметом оповідань і анекдотів. В деяких місцях потомки батьків і дідів знають про місця, які він відвідував, де любив перебувати, і вказують на них із пошаною.

Добре перебування і гостина серед його сучасників творить родинну гордість внуків» (Костомарів, Основа, ч. 7, 1861).

Його слово так глибоко доходило до серця народу, як про це навіть мріяти не міг ніякий європейський філософ.

Його слава і популярність за життя була куди більша, як популярність за життя самого Шевченка.

Своїми кореспонденційними зв'язками охоплював він багато знаменитих людей своєї епохи.

Найкращим людям, яких знав, роздаровував свої манускрипти, що їх по кілька разів сам переписував — так дбайливо зберігав це слово перед цензурою християнської церкви.

А нарід не питав його і не мірив аршином скільки ересей є у його філософії.

Мав він велике щастя, що вдалося йому оминати трагічного конфлікту з церковною владою. Це дуже рідко вдавалося в історії, філософам типу Сквороди. Він вийшов із християнської церкви спокійно, мирно без борні і без глибоких потрясень. І це прообраз шляху цілого народу.

Його духова мандрівка завершується в «Зміїному Потопі». Це там доконується, як побачимо — його остаточна перемога над змієм.

В три роки після цього він умирає смертю так спокійною, лагідною і величавою, як це рідко трапляється пророкам.

Відчуваючи близькій кінець свого життя, покидає він свого приятеля Ковалинського в Росії і останній раз мандрує на Україну.

Ковалинський просить його, щоб жив у нього до кінця своєї старості, але Сковорода пояснює, що такий є наказ духа.

Дух велить йому вмирати на Україні.

Сковорода про це виразно заявляє, що бажає вмерти на його любій Україні, де прожив він ціле життя (40).

Не приймає ніякої грошевої помочі навіть на останню свою дорогу і серед негоди іде за голосом духа, щоб шукати місця своєї смерті.

До неї він вповні дозрів.

Часом розмова з другом відносилась до смерті. Страх смерті, говорив він, нападає на чоловіка найсильніше в його стрості. Треба своєчасно приготувати собі зброю проти цього ворога не різного роду міркуваннями, бо вони не дійсні, але спокійним узгідненням своєї волі із волею Творця. Такий душевний мир готується заздалегідь, він зростає тихо у тайні серця, зміцнюється почуванням зробленого добра, як теж здатностями і відношенням буття до круга, що його займаємо (в містичному світі).

Таке почування це вінець життя і двері безсмертності. А далі проминає образ цього світа і як сон гине Прийде час, сон кінчиться, мисляча сила пробудиться і всі часові радості, приємності, нещастя і страхіття цієї дочасності згинуть. В інший круг життя вступить наш дух і все часове як сон пробудженого зникає. (38)

А далі порівнює Сковорода смерть до народження жінкою дитини. Світ, у якому живемо є немов лоном матері, в якому душно, тісно і темно ненародженому молодцеві. Це все счезає після смерті, тобто після народження у світі вічності, точніше в іншому крузі існування залежно від ступеня духового розвитку.

Це величає пізнання природи смерті, це найвища перемога Сковороди. Це вершок його філософії.

Тільки нечисленні — в історії людства — пробуджені знають, що описане Сковородою «зникнення світа» і «народження в новому світі» не є поетичною метафорою, але дослівно, конкретно пережитою пробудженими правдою.

Знав про це Великий Пробуджений Будда, великі віщуні упанішад і ті нечисленні, що зустрінувшись з потойбіччям, заглянувши смерті у вічі, . . . воскресли.

Тільки ці нечисленні зрозуміють Сковороду. Вони знають ціну найвищої перемоги лицаря святої борні. Перемоги над смертю.

Місце для свого великого пробудження вибрав Сковорода в селі Іванівці у свого приятеля, дідача Ковалевського.

Після останнього обіду, переведеного серед гостей і численних оповідань в погідному і оживленому настрої (Сковорода розказував багато про своє минуле), покинув він непомітно товариство і вийшов із хати у сад.

Роздавав дітям овочі.

А над вечір, після прекрасного заходу сонця, став копати собі могилу під липою.

Здивований господар питає його, що це він робить?

— Час кінчити блукання... — відповів Сковорода.

Господар просить його, щоб покинув пусте діло. Сковорода годиться, застерігаючи собі, що саме тут буде його могила.

А коли не з'явився ні на вечерю, ні до снідання, ні до обіду, занепокоєний господар рішив увійти до його кімнати і тут застав його... пробудженим до життя у вічності.

Лежав холодний, закостенілий. Це було в малій привітній кімнаті із вікнами на улюблений сад.

Була дозріла і пізна осінь.

29-го жовтня 1794 року.

І від того часу дух народу черпав силу до своїх моральних призначень із святості здобутої у втіленні Сковороди.

* *
*

Вплив Сковороди на його сучасників, і на пізніше покоління ще не доцінений.

Історія літератури знає про виразні і наявні впливи Сковороди на Котляревського, Квітку і Куліша.

Звідки відома їм була особа і творчість Сковороди?

Чи поза широкою народною традицією не плекалося і не поширювалося науки Сковороди у тайних товариствах, подібних до того, що до нього належав Котляревський?

А Ковалинський?

Його високе становище генерал-майора і військового прокурора давало йому змогу не тільки совісно зберігати твори Сковороди, але він напевно мусів зробити багато для їх поширення. Його діяльність дуже слабо висвітлена у науці.

Чи не було після смерті Сковороди може й спеціальних товариств, — як це діялось після смерті Сведенборга, в яких плекали його науку (очевидно тайних у Росії)?

Чим пояснити факт, що існують (а ще більше існували) псевдо-сковородинські твори?

Скільки творів подібних напрямком до Сковородиних пропало чи в цензурі, чи внаслідок перервання традиції, так як пропали деякі твори самого Сковороди?

Що це були за люди, що заходилися коло друкування творів Сковороди?

Багалій доказав уже на фактах, що Харківський Університет повстав головню завдяки трудові і жертвам прихильників, учнів і знайомих Сковороди.

Отже існували прихильники, учні, знайомі, що менше, або більше тісно об'єднувалися.

Існував Сковородинський рух.

Завданням майбутніх дослідів буде виявити його підземні струми.

Народня традиція невіддиримувана друкованими виданнями Сковороди завмерла по якомусь часі.

Подув, а відтак перемога матеріалізму в другій половині XIX стол. були не менше грізним ворогом для філософії Сковороди, як церковна цензура.

Аж сто літ після смерті 1894 р. виходить перше (і то ще неповне!) видання творів під редакцією дуже заслуженого дослідника Багалія.

В 1912 р. вдається Бонч-Бруевичеві перебороти труднощі цензури і видати тим разом вже всі філософічні твори Сковороди як... Матеріали до вивчення російського сектанства і старообрядності.

Ціла низка праць і статей (Багалія, Чижевського, Мірчука, Оляничина і інших) відкриває Сковороду на ново. Наближається величний ренесанс його філософії на цей раз глибоко і повністю охопленої. Завдяки цим працям Сковорода буде вповні доцінений... 150 літ після його смерті.

На півтора століття випередив він свою епоху.

Повстануть праці за працями, видання наукові, популярні, переклади на сучасну мову з поясненнями і це все разом змусить навіть матеріалістичних учених зрозуміти, що українське відродження зачинається від великого пробудника Сковороди.

Постать Сковороди приманювала уяву численних письменників і поетів.

І ось найбільше безпосередній, простий і вірний — хоч тільки епізодичний — образ Сковороди дає нам саме Шевченко.

Читаємо в його повісті Близнята:

«... Мистик-філософ одягне, було сіру свитину, накриє голову солом'яним брилем, возьме флейту, і гайда у світ — за очі, а вірний супутник його(собака)за ним. Піде він, було в Березань, за тридцять верстов од Переяслава, по дорозі зійде на стародавню високу могилу, що її звуть «Вибла», зійде єдине по натхнення і, зачерпнувши з надр її «малу толику» цього тільки богам властивого дару поспішає поділитися цією благодаттю з приятелем своїм, Якимом Лукашевичем у Березані. Проживши тиждень у приятеля, іде відвідати другого, а там третього, а за місяць, дивись, він уже в Києві: сидить із другом своїм Іваном Левандою на лавочці коло брами і читає імпровізовану дисертацію про зв'язок душі людської з світилами небесними».

На дальших сторінках Шевченко делікатно і слушно дорікає Сковороді за його макаронічну мову, але немов на оправдання зазначає, що Енеїда Котляревського тоді ще не вийшла.

Як бачимо Шевченко підкреслює в його постаті те, що справді в нім найважливіше. Благодать святого натхнення, дар властивий тільки богам, — ось основна сила духа Сковороди. Не було трудно Шевченкові відчувати це і зрозуміти.

А зрозуміти поета можна тільки в тій країні, де він живе.

Шевченко і Сковорода живуть у країні святості, у надхмарних, соняшних висотах чистого натхнення.

Щасливий буде нарід, коли нарешті зрозуміє своїх пророків, бо тоді нагло цілий він пробудиться на висоті втілених лицарів сонця.

»Я побачив, що муза Шевченка роздирала заслону народнього життя. І страшно і солодко і боляче, й захоплююче було заглянути туди!!! (Це справді вже висота, Сну). Поезія завжди іде наперед, завжди відважується на сміливе діло; її *слідами ідуть історія, наука, та практична праця*...

Тарасова муза прорвала якусь підземельну таму, вже кілька віків замкнену багатьма замками, припечатану багатьома печатками».

Ці безсмертні слова належать Костомарову. Це був — мабуть — перший чоловік, що справді зрозумів Шевченка. І це «зрозуміння» дало йому силу іти слідом його поезії, тобто — творить нову історію.

Тільки ті, що мають відвагу творити нову історію, зможуть іти за великим пророком Сковородою тобто вийти з християнської церкви.

Не забудьмо і не замазуймо цього факту, Шевченко і Костомарів вийшли з церкви!! Вони творили нове братство нової релігії. Вони виразно, рішуче і бойово протиставилися старій церкві. Це вже країна здобута Сковородою. В розвитку українського духа існує одна розвоєва лінія.

На продовженні лінії, що її зачав Сковорода і Шевченко лежить відродження справжньої віри народу.

Різні церковні і нецерковні бонзи від літератури затаюють перед народом справжній зміст української літератури.

Спробуймо зрозуміти основні правди філософії Сковороди.

ЧАСТИНА ДРУГА

ОСНОВНІ ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ СКОВОРОДИ

Вступ

Філософічні твори Сковороди це величава цінність на зразок могутої симфонії. Основні її мотиви появляються вже в першому його творі і звучать там дивно сильно і чисто. В різних свіжих і нових варіантах домінують ці мотиви у інших його творах, до яких він сам залюбки примінює слово симфонія. Величавою фугою розмови Найвищого Духа з душею у «Зміїному потопі» прозвучить дивно чистий і святий фінал визволення, фінал життя і філософії Сковороди.

»Начальні двері до християнської етики« — це коротенька прелюдія до цілої творчості Сковороди. Зараз на її вступі, у першій її акорді визначає він основну тонацію цілої симфонії своєї творчості:

Світ спить, простягнувшись, глибоким непробудимим сном. А наставники, що пасуть Воїна Божого не тільки не пробуджують його, але ще до сну заколисують: »Спи, не бійся, місце безпечне, чого лякатися?

З глибокого, непробудимого сну буде думка Сковороди пробуджувати світ. Він буде добрим наставником воїнів божих.

Ми бачили, що трудно краще очеркнути духовий стан XVIII стол. як маразм, глибокий сон, непробудимий летарг. Найглибший, найбільше небезпечний сон тверезої дійсності, тверезої політики, тверезого світогляду бездушної людини.

Глина і камінь. Ще гірше, безлад глини і каменя.

Викреши з них душу, рубай, куй. Зроби людину з глини

Натхни їх духом.

Яке важке завдання пробудження.

Сковорода це початок духового пробудження народу.

»Бог це початок« — скаже він пізніше.

Сковорода знає, що в тому відмінне від всіх людей, єдине і виключне його завдання. Він здійснює його цілим життям. І ціла його творчість натхненна полум'яним прагненням пробудження.

Виконати таке завдання може тільки Дух Народу.

Коротенька прелюдія подає не тільки основну, пробудницьку тонацію творів Сковороди але й експозицію їх основного мотиву.

У чому суть цього пробудження?

»Поти ти землею будеш і не преобразишся із неї у Христа, поки не побачиш світлого, небесного чоловіка; і про це буде мова«. (51)

Про це буде мова у цій творчості Сковороди.

»Не переобразишся ти із земного у небесного, поки не побачиш Христа, поки не зрозумієш, що це є правдивий чоловік. А що ж це є правдивий чоловік? Не продереш очей поти, поки тіло і кров будуть панувати над твоїм серцем«. (53)

Сковорода буде навчати правдивого чоловіка. І це буде основний зміст його науки від першого до останнього слова, бо все із цього чоловіка і всім є цей чоловік, коли він Богом.

Творчість Сковороди це могуче об'явлення божественності людини. Він проголосить його зараз на самому вступі, у своїм першій творі «Нарциз».

Він скаже цю правду виразно і ясно, без обиняків і недоговорень. Поставить крапку над «і».

І цей величній вибух арійської свідомості станеться центральною ідеєю філософії Сковороди.

Зрозумій божественність чоловіка!

Ось найглибше пробудження. Основна сила творчості Сковороди.

Критики Сковороди мали немало клопоту із питанням як очеркнути і куди зачислити його творчість. Як змістити її в тісних шухлядках своїх понять?

Одні твердили, що Сковорода дав тільки систему етики, другі казали, що його творчість є більш релігією як філософією, інші обстоювали, що це таки філософська система, хоч дехто говорив про філософію без системи. Застановлялися над тим, чи його твори належать до історії філософії, чи до історії літератури.

Як високо стоїть Сковорода над цією тісною схоластикою вчених, що маленькими мірами своїх мушель пробують змірити море проявленя Духа Народу.

Живий струм живого духа вибухає в усе свіжих виливах натхнення. Ця музика, хоч є в ній багато мельодій написана в одній тонації. Тому вона творить одну симфонію, або — як хочете — одну суцільну і завершену в собі систему.

Яку систему? — питають схоластики.

Отже є в цій системі етика, бо з великого пробудження слідує важливі етичні висновки і правди.

Є в цій системі метафізика, бо пробуджений із «тверезого» і «здорового» сну п'яного від опіюм турка бачить дійсну дійсність світа.

Є в цій системі віра і релігія, бо мова в ній про Бога, — саме про божественність людини, — і про відношення до цього Бога притаєного в нашій серці. Із цього погляду симфонія Сковороди є вірою і релігією.

Є там і філософія, бо Сковорода подає суцільну систему загальних понять і загального погляду на світ і людину.

Є там і містика тому, що Сковорода бачить визначені і опрделені причинові зв'язки і сфери існування, що їх «звичайна» людина не бачить.

Є там і система символів, що ними залюбки послуговується Сковорода. Наприклад, символ «Христос» — означає «правдивого чоловіка», «голуб із срібними крилами і золотими їх в'язаннями» — це живий Дух Божий, і т. ін.

В цьому зміслі Сковорода є символістом.

Його творчість належить до історії розвитку української думки —

і в тому змислі належить до історії філософії — і до загальної історії України.

Його творчість це чисте натхнення, це музика понять, почувань і образів незвичайної краси і сили, — і як вираз піднесеного почування всі його твори належать всеціло до історії літератури навіть у дуже вузькому, західноєвропейському значінні цього слова.

Можна би ще твердити, що система Сковороди це по суті система есхатології. (На цю важливу сторінку творчості Сковороди мало звернено уваги.) А справді він навчає визволення спасення, великої переміни, воскресення і божественного переображення. Це все найчистішої води есхатологія (і на неї звернемо увагу при розгляді творів).

Але чим є по суті творчість Сковороди?

Всім нараз і нічим зокрема.

Кожне з цих очеркнень є тільки одним аспектом творчості Сковороди, але ні одно із них не вичерпує її багатогранної суті.

Це величава синтеза усього того, що зветься етикою, педагогією, філософією, метафізикою, вірою, релігією, поезією і есхатологією в одному могутньому струмі його творчості пульсуючим глибоким чуттям піднесеної святості.

Західноєвропейська (або т. зв. »всесвітня« — як вона себе гордо називає) — література не має ще устійненого очеркнення для такого гатунку творчості. Він надто рідкий, неповторний і невловимий, щоб могли його склясифікувати теоретики цієї літератури.

Твори Сковороди можна порівняти з діялогами Платона і з творами пізніших від нього Шопенгауера і Ніцшого.

»Європа« тобто шановні критики її літератури ще не зволили ближче заінтересуватися духовими скарбами Індії. І тому пересічний європейець пробує, станувши на пальці, поглянути на неї з гори. Він не знає, що виявляє при тому смішну задиркуватість малої ледви тисячолітньої дитини супроти достойного шістьтисячлітнього героя. Але справжні велетні Європи — як Шопенгауер — клоняють у найглибшій пошані голову перед величчю індійської думки.

Отже на ґрунті індійської літератури твори подібні своїм гатунком до творів Сковороди мають свою довгу і добре знану традицію.

Такі твори називаються там упанішадами. По змістові і по формі, це очеркнення найкраще підходить для визначення літературного жанру творів Сковороди.

Можна однак говорити, що твори Сковороди це філософія.

Так, це філософія у найглибшому, найповнішому і єдиному справжньому змістові цього слова.

Філософія не як спеціальна наука — одна з численних — з затісненими завданнями, із визначеними проблемами, з обмеженим обсягом дослідів, а найважливіше з зачеркненими отже обмеженими і з гори заложеними методами дослідів, але . . .

Філософія як вільна і необмежена королева наук, як завершення нашого світогляду і нашого світовідчування, — філософія, що своїм обсягом обіймає в гармонійному поєднанні світогляд, поезію, науку,

віру, есхатологію, все найвище, найкраще і найсвятіше на землі і в людині.

В такому змислі говоримо про філософію Сковороди.

В такому теж змислі я називаю Сковороду національним філософом, тобто філософом, який дає вислів глибоким і суттєвим духовим цінностям нації на данному етапі її розвитку.

НАРЦИЗ

»Нарциз« — первородний син Сковороди — це симфонія про божественність людини. Це тут — у першому своєму творі — проголосить Сковорода найглибшу правду, якою сам горить, і яку хоче сповістити другим.

»Правдивий Чоловік і Бог це те саме« (92)

(Дух чоловіка і Бог це те саме — вчить нас мудрість упанішад — із перед чотирьох тисячоліть).

Цей »наш божественний чоловік« — це тайна нашого серця, це його радість і тріумф.

Це перемога над смертю.

»Невже одна смерть царює? і нема життя? лож одна без правди? і злоба без благодати? і старість без юности? і тьма без світла? і потоп без суші?« (110)

Ні, ні, це брехня. Це язик всепогубного потопу метає таку клевету, щоб цією клеветою знищити правду, юність, вічність нову землю і живий рід.

»Слухай же, глухий бісе, німий і пустий язиче! Тому що не признаєш існування Господнього, віруючи, що одна тільки смерть всюди панує і зводить все на все до аду всетління тому знай, що новий і нетлінний чоловік не тільки переможе тлінні твої закони, але озброєний мсттю, до кінця тебе розруйнує, скине з престолу твого і вчинить тебе нічоґенькою обманою«. (110)

Гордо звучать ці слова. Є в них бойовий запал святого лицаря, що викликає смерть на герць. І звучить у них пророцтво чогось нового і великого, нової землі і живого роду. І звучить у них героїчна впевненість перемоги над смертю.

(Яка жалюгідна брехня вважати філософію Сковороди квієтизмом чи пасивізмом!)

Тільки найбільші лицарі людства підносились на горді висоти свідомої борні проти смерті. Сковорода озброєний мсттю проти неї. Він переможе її до кінця.

І це основна ознака лицаря Ордену Бога Сонця.

»Якщо загірлося в тобі твоє серце, ти повинен у навчанні твому роздувати вічно живучу іскру воскресення, аж розгориться ярість блаженного його полум'я і пожере усю супротивну собі повіль, аж наповниться блаженна Божа ріка, що потоплює все нечестиве. Загріте серце це огненний язик Святого Духа, що оспівує на небі і на землі чудо воскресення«. (110)

»Раз добром нагріте серце
Ввік не прохолоне«. (Шевченко)

Чи пізнаємо той вогонь, що ним розгорілося серце Сковороди? Той сам вогонь, що ним горів Шевченко.

Це бойове, червоне полум'я святости.

Тут він горить із ударною силою свіжости, з поранковою ясністю пробудження, із жагучістю першого захвату воскресення, із первісним і першим бойовим запалом лицаря.

І тоді гаряче, непереможне прагнення опановує його душу, основне прагнення духа Сковороди:

Пробудити своїх братів, що сплять непробудимим сном, мов п'яний турок, напившись опіюмового дурману.

Він зачне їх термосити за плечі з усієї сили:

»Розбий сон твоїм очам, о нещасний мертвече! Підіймись на свої ноги! А може зрозумієш, що це таке Христос, світло світа?« (109)

Сковорода не питає: »хто це такий Христос?« — але: »що це таке Христос?«

Що це таке Христос?

Це світло світа, тайна сила людської душі, сила воскресення людського духа, *Правдивий Чоловік*. Це ти сам у найглибшій твоїй суті і правді.

»Tat tvam asi« — »це є ти« — навчають упанішади.

»Знайшов я чоловіка. Відкрив Месію, не тілесного кумира, але справжнього, божого в тілі моїм чоловіка... Сім'я благословенне!.. Світло об'явлення сліпому язикові. Дотепер був я в темі і в болоті був я, тобто серце моє. Їв і насичувався землею«. (103)

»Чого ж більше сумувати тобі, душе моя?.. Пізнала ти вже в собі чоловіка, а сила його безконечна... Він голова твоя в тобі під видом твого тіла і крові«. (104)

»Це є ти!«

Може визнаєш, що це таке Христос?

»Є час, щоб і тепер воскреснути. Може іскра божа впасти на темну безодню нашого серця і знов його освітити. Віруймо, що Бог є в людським тілі. Є справжній він, в тілі *нашим видимим*, не речовинний у речовинним, вічний у тлінним, один в кожному із нас і цілий в кожному, Бог у тілі і тіло в Бозі, але не тіло Богом, ані Бог тілом«. (101)

»Про всіх можна сказати: Ти є мертвий з мертвим твоїм серцем. Залізо пройде твою душу. Сидиш у тілі, лежиш у гробі...

О Божественна іскро!... Христе Ісусе! Небесний і новий чоловіче! Голово і серце і світло всього сотворіння! Пункт вселенної! Сило, за-

коне і царство світа! Правице Божа! Воскресення наше! Коли тебе зрозуміємо? ... *Ти правдивий чоловік у правдивому тілі*. (111)

Може зрозумієш, що це таке Христос?

Це чоловік. Правдивий у правдивому тілі. Це Бог. Це Ти. Це Бог під видом твого тіла і твоєї крові. Бог у нашій видимій тілі. Це ти, коли збудишся зі сну до правдивого, духового життя. Як навчишся відрізняти подвійне обличчя світа: зовнішнє і внутрішнє, проминаюче і вічне. Як розбудиш у собі цю тайну, найглибшу силу твоєї істоти. Як викрешеш іскру твого воскресення. Як пізнаєш себе самого. Як зрозумієш, що Бог це ти. Чоловік!

Пізнай себе — це шлях спасення, шлях воскресення, шлях самоусвідомлення своєї божественної сутності.

Пізнай себе — це есхатологічний принцип.

Нарциз — залюблений до смерті в самому собі — стається символом чоловіка, що пізнає самого себе і перемінюється в вічно живе джерело, що є символом початку, — а початок це Бог. Нарциз перемінюється в Сонце, бо сонце це джерело світла, — це символ Бога. Нарциз перемінюється в правдиве Сонце, а не в його тїнь. Нарциз перемінюється в божественну людину — Нарциз перемінюється в Бога, в Правдивого Чоловіка.

Тоді, — при цій чудесній переміні, що є справжнім воскресенням і божественним, містичним переображенням правдивої людини, ...

Тоді твориться ...

... *»новий світ,*

нова земля

і нове небо ...»(92)

Цей новий світ є вічний і незнищимий. Світ, що його бачимо і оглядаємо земними очима, є тільки мертвою тїнню і тлїнню вічно живого світа духа.

В цїм світі ніщо не гине.

»Нїхто його не додбає

І не розруйнує ...» (Шевченко)

Це країна, що споконвіку зустрічає сонце і вмивається дрібною росою світанкової краси. І нема тому почину і краю немає! (Шевченко).

»... Душе моя!

Чого ти сумуєш?» (Шевченко)

»Чого ж більше сумувати тобі, душе моя?» (Сковорода)

Такий є основний зміст ідеї «Нарциза» Сковороди. Це справді його син первородний. Ідеї ці проголошені в міцній, насиченій згущеними образами, високопоетичній мові. Це прекрасний український барок.

Слово Сковороди дрижить живим ще життям живого переживання. Воно сповнене гарячого прагнення поділитися з братами правдою, яка, здається, зовсім ще недавно потрясла до глибини цілою істотою його генія.

Звідси аргументація Друга пристрасна, сильна, згущена, повна наглих зворотів і скорочень думки, парадоксальних мислевих перескоків, несподіваних зіставлень і навітлень біблійних слів і образів. «Нарциз» —

це величаве проголошення загально-арійського «вірую» всіх містиків, — це вибух усвідомлення божественности людини, який своїм значенням переходить далеко поза межі української літератури.

АСХАНЬ

Зрозуміння правди про божественність людини означає глибоку революцію у її релігійному світовідчужанні.

Чоловік перестає бути нужденним рабом, що має слухати, боятися і стеретися, щоб не загнівати назовні існуючого могутого, незрозумілого, часто жорстокого, тиранічного чи демонічного Бога, який теж із зовні накидує йому приписи, закони, обряди.

Чоловік стається сам Богом, воскрешає сплячого в своєму серці Бога, добуває із найглибших надр своєї сутності свою божественність. Закони чи обряди стаються подекуди зайві. Вони набирають допоміжно-символічного значення. Богопочитання набирає іншого змісту. Почитати Бога і почитати себе самого це одно і те саме. Можна бити поклони перед своїм власним образом у зеркалі, тільки треба собі це усвідомити, що б'ємо поклони саме перед своїм образом у зеркалі. Всі ті церемонії і обряди, які вже у своєму заложенні спрямовані на почитання якогось Бога, що існує поза нами, на зовні від нас і не залежно від нас, — всі ті церемонії, що мають з'єднати його ласку, чи настроїти його прихильно до наших замірів, з'єднати із зовні його поміч, стаються жахливим ідолопоклонством у світлі правди, що Богом є сама людина. В світлі цієї нової віри церемонії можуть мати або символічний або магічний змісел, але їх основа мусіла б стати іншою. Їх спрямування мусіло б прибрати інший напрям.

Яким смішним мусів бути для Сковороди теологічний спір, чи Бог є тільки в хлібі, чи в хлібі і вині (при християнським обряді т. зв. «причастія»), коли для Сковороди — як ми це бачили — Бог існує в нашому тілі і в нашій крові.

Зрозуміємо теж, чому такий далекий був Сковорода від сектантсько-теологічних, чи ритуальних спорів.

Правда про божественність людини це одна із головних ліній розподілу двох різних світовідчужань і вислід двох різних постав супроти життя. Людство ще навіть не зачало собі як слід усвідомлювати далекосягlosti революційних змін, що їх викличе доглибне і повне усвідомлення арійської правди про божественність людини.

Ця важлива революція у світогляді Сковороди а вслід за тим у історії української думки, dokonується в «Нарцизі». Ми бачили там свіжий вибух цієї правди.

Далі приходить черга на рефлексії і на деякі висновки.

Твір Сковороди «Асхань» повстає на ґрунті передумування правди про пізнання себе як Бога.

Повстане основне і найважливіше для Сковороди питання:

Яке відношення цієї правди до Біблії?

І тут зачнеться драма Сковороди.

На історико-філософичне, порівняльне і розв'язувальне критичне становище супроти Біблії Сковорода — ясно — не зможе у своєму столітті здобутися. Це назриваюче, що лиш завдання нашого століття в добі його духового пробудження.

Єдиною релігійною системою, яку знає Сковорода у вихідному пункті своєї духової мандрівки, це світ християнізму, зв'язаний із християнською Біблією. Біблія є для нього основою релігійної системи і релігії взагалі.

Релігійний світогляд Сковороди повертається в крузі Біблії.

І хоч Сковорода підноситься дуже високо понад її рівень, то всеж таки його думка кружляє мов заворожена тільки понад її кругом. З його висот видно теж інші світи (напр., велике рівняння *Izis — Христос*, епікуреїзм і християнізм, усвідомлення того, що християнські правди виступають перед тим у грецькій філософії, тощо). Але ці інші світи, лежать десь на невизначних обривах біблійного горизонту, що виповнює собою майже все поле зовнішнього релігійного овиду Сковороди.

Кружляючи спершу понад цим овидом, дух Сковороди підноситься що раз вище, аж врешті на висотах «Зміїного Потопу» в розмові з вічним Духом, надходить момент визволення Сковороди із завороженого круга християнської Біблії.

Довгий шлях цього героїчного лету в гору визначають поодинокі твори Сковороди, а головню: «Асхань», «Ізраїльський Змії», «Жінка Лотова» і згадуваний вже «Зміїн Потоп».

Пригляньмося перш за все самому назріванню і постанові проблеми Біблії.

Коли це правда, що в людині є другий духовний чоловік, і що цей другий, духовний чоловік є тожсамий з Богом, тоді, напр. . . .

«. . . Мойсей і Христос то одно» (129; В цім місці як і в багатьох інших зачеркнення цензури в манускрипті!).

Один із учасників розмови переводить дуже цікаву аналогію життя обох пророків. (В ХХ стол. Фрейд, заперечуючи жидівство Мойсея, — поширив цю аналогію також на загадкову смерть Мойсея.)

«Чоловік Божий і Син Божий це одно і те саме» (128).

Пізнати Христа і Мойсея це те саме. Але так само те саме, що пізнати Павла, чи Соломона, чи Єремію чи якунебудь епізодичну постать Халева, батька Асхані.

«А тому, що ні одного з них взяти не можемо, то по крайній мірі *постараймося пізнати себе*. Таким чином зможемо пізнати Правдивого Чоловіка» (131).

Щоб краще вияснити це питання Друг, що є виразником поглядів самого Сковороди, підкреслює, що йде тут про внутрішню духову людину.

Все на світі є подвійне: зовнішнє і внутрішнє, духове і тілесне, тлінне

і вічне. Так і пророки мали подвійне обличчя. Смертельне і боже. Був смертельний Мойсей і божий. Був смертельний Христос і божий.

»Першого смертного Христа не хоче знати і видіти Павло і цим знаменито різниться від інших« (132).

Я вже згадував, що всі ударні цитати, в яких Скворода шукатиме співзвучності своєї науки з Біблією, походять головню з листів Павла і з місць, що є відбиткою грецької філософії. В цьому місці стрічаємося з зав'язком розуміння різниці двох течій християнізму. Скворода усвідомлює собі, що Павло знаменито різниться від інших. В іншому місці він говорить про »Павлового Ісуса«. Скворода, очевидно, спирається на павлімістичному християнізмі.

Отже Скворода дійшов до висновку, що шлях пізнання цього духового чоловіка і Бога веде тільки через самопізнання.

»Знай, що во віки не пізнаєш ні одного із роду Божественного (пророків), поки перед тим не пізнаєш самого себе« (133).

Зовсім без обиняків заявляє про це Скворода. »Ніяким чином не можна пізнати Господа, не пізнавши самого себе« (135).

Во віки, ніяким чином не будеш спасений, як не пізнаєш самого себе.

Шлях самопізнання є таким чином не тільки шляхом пізнання Бога, але шляхом воскресення і спасення, бо ці речі зовсім слушно ставить Скворода в одній площині (133).

Що більше!

Шлях самопізнання це єдиний шлях спасення. Немає ніякого іншого шляху спасення. Скворода проголошує про це довгу тираду, що кілька разів починається від торжественних слів:

»Во віки . . .« (133).

Це основний революційний висновок із правди про божественність людини у відношенні до старої християнської есхатології. Пізнай себе, — отже Бога в собі — це єдиний есхатологічний принцип у Сквороди. Зайва річ згадувати в цій місці про дальші висновки із цього принципу у відношенні до есхатологічних церемоній чи обрядів.

Скворода ставить крапку над »і«:

»Візьміть від себе самих участь у Господі. Візьмете, якщо пізнаєте себе самих« (136).

Як бачимо, принцип »пізнай себе« піднятий тут до вершин єдиної і виключної есхатологічної дороги. І в цьому змислі можна і треба говорити про філософію Сквороди як про есхатологію.

»Світло бачимо тоді, коли світло є в очах« (101).

Отже і Бога тільки тому можемо пізнати, що він є в нас. І тільки пізнавши його в нас, зможемо пізнати його взагалі. Інакше не можна пізнати його »во віки«.

Коли Скворода дійшов до таких основних висновків, повстало перед ним важливе для нього питання: »Лука: Якщо це слово (пізнай себе) так дуже потрібне, що без нього і Господа і нічого пізнати не можна, то думаю, що воно не на однім місці в Божественних книгах визначене« (136).

Перш за все слід виразно ствердити, що основну свою правду зрозумів Скворода незалежно від Біблії і поза Біблією. Далі він закладає з гори, що ця правда визначена не на одним місці Біблії. Відтак буде він шукати у ній своєї власної філософії.

І тут зачинається драма Сквороди.

Що буде як він у Біблії своєї філософії не знайде? Що буде як він усвідомить собі усі розбіжності своєї філософії і філософії Біблії?

Слідкуймо за цією драмою. Цеж драма духа народу, що кілька століть на чужих дорогах Біблії шукав свого власного спасення.

Поки що Скворода підіймається дуже трудного завдання: доказати, що правда «пізнай себе» — (а ще як єдиний принцип спасення!!) визначена в Біблії.

І тут стрінемося з дивною методою інтерпретації Біблії Сквородою. З подиву гідною дбайливістю збирає він всі місця Мойсея, що означають «стережися» або «уважай» і інтерпретує їх у зміслі «пізнай себе».

Наприклад:

«Стережися, щоб не забув ти Пана Бога твого, і не занедбував його заповідей і його судів і його приписів, які я сьогодні тобі *приказую*». (Мойсей, V кн. 8, 11).

Або:

«Стережися, щоб не складати жертви цілопалення на кожному місці...» (Мойсей, V кн. 12, 13).

Таких «стережися» є в п'ятій книзі Мойсея багато. Вони повторюються що якийсь час і всі вони мають на меті підкреслити і скріпити гострість наказів, законів, заповідей, чи ритуальних приписів.

Ціла увага звернена саме на ці зовнішні закони, на зовнішні приписи, на тверді накази, підчеркнені, ще словом «*приказую*» і різними погрозами в контексті.

А ти слухай цих приписів, стережися, бо буде тобі горе, буде кара... стережися! Цими наказами і приписами виповнена ціла книга, а слово «стережися» має там зовсім ясний і визначений змісел, такий, якби хто кивав при тому пальцем, або показував бука.

«Стережися» — це погроза.

Що ж бачимо?

«Стережися» і «пізнай себе» — це два різні світи. В одному світі закони дані з зовні. Ти мусиш слухати як раб! Грозить тобі кара буком! Стережися!

В другому світі ти добуваеш ці закони з свого власного серця, сам їх знаходиш, сам їх твориш. Пізнай себе!

Ці два світи (а можна цю аналізу розвинути аж до розмірів історично-критичної студії) слід собі протиставити як щось протилежне. Строга погроза «стережися» не має нічого спільного із правдою «пізнай себе».

А однак Скворода збирає старанно такі і подібні місця Мойсея саме на те, щоб доказати, що «пізнай себе» — цей камінь угольний його філософії — було вже «визначене» не на одному місці (!) в Біблії.

Свій власний зміст вкладає у слова Біблії. Колись він сам досадно очеркне таку методу. Жуй, пережовуй, аж вийде на твое.

Щоб доказати, що вже навіть в старім завіті знали правду про глибоко утаеного в серці правдивого чоловіка (тотожного з Богом?!), Скворода цитує Єремію 17, 9 ось як:

»Глубоко сердце челоуѣку, паче всѣхъ, и челоуѣк есть: и кто познаеть его?«

Тимчасом цитоване місце виглядає в Біблії ось так:

»Наибільш зрадливе є серце над усе, і найбільш злочинне: хто зможе його пізнати?« (Єремія, 17, 9).

На це слідує відповідь у найближчому стиху, що тільки Бог пізнає серце людей на те, щоб їх відповідно покарати чи нагородити.

»Я Бог, що досліджує серця і випробовує нирки, так щоб кожному віддати згідно з його дорогою і згідно з овочем його справ« (Єремія, 17, 10).

Який є зміст біблійного тексту?

Песимістичне ствердження, що серце людське є найбільш зрадливе і злочинне.

Про серце, що могло би бути Богом (найбільш зрадливим і злочинним!) тут хіба не може бути мови. Далі є виразне ствердження, що зрадливе і злочинне людське серце пізнає тільки Бог, щоб його відповідно карати (чи нагороджувати?).

А у Сквороди якраз щось протилежного. Серце є Богом і воно пізнає Бога.

І знову можна і треба зіставляти ці місця хіба для ствердження протилежності і пропасті між цими двома світами. Але Скворода буде багато разів покликуватися на наведене місце Єремії, як на один із фундаментів своєї конструкції, що нею він намагається викликати вражіння своєї згідності з Біблією. В додатку, як бачимо з цього прикладу, цитат поданий дуже недокладно. Треба припустити, що він наведений з пам'яті або надто свobodно перекладений з єврейської Біблії, якою згідно з деякими джерелами мав би користуватись Скворода.

Врешті розгляньмо ще один приклад на цей раз символічної інтерпретації Біблії. Приклад зв'язаний з походженням назви трактату Сквороди »Асхань«.

В книзі Ісуса Навина існує довгий, хронікарським ладом записаний, прозаїчний і беззмістовний уступ про поділ обітваної землі поміж поодинокі юдейські племена. Поданий там перелік міст, границь, рік, гір і сіл, як вони припали поодиноким племенам.

Наприклад:

»А в рівнинах Естаоль і Сарea, і Асена;

І Занoe, Енганнім, Тепнах і Енаїм;

Єримот, і Андуллям, Сохо і Асека;

І Сараїм, і Адитаїм, і Гедера,

І Дедеротаїм, міст чотирнадцять і сіл їх«.

(Ісус Навин, 15. 33-36)

І т. д. і т. п. продовж кількадесяти стихів. Тільки філолог історик мови, чи дослідник географічних назв міг би знайти щось цікавого для себе у цій географічній номенклатурі обітваної землі.

Виявляється, що знайде там щось для себе Сковорода. В цьому ж уступі є коротенька хронікарська записка про те, що Халев (Калєб), подарував свою доньку Ахсу (Асхань) у нагороду хоробрості здобичникові города Давір. Деяким з тих назв приписує Сковорода символічне значення: город — це дружба і город письменний, Ахса (Асхань) стається символом красоти. А звідси премудрість Божа прихована у глибинах Біблії (123).

Можна і так.

Можна і так читати нашу стару хроніку:

»Здобув Переяслав — це не просто здобув город Переяслав, але переняв »Славу« — а »Слава« — це »Сонце« — а »Сонце« — це Бог, а отже »здобув Переяслав« — це справді значить, що хоробрий український князь досягнув спасення. Годі навіть сказати, щоб ця інтерпретація була з містичного погляду неправильна. Бо справді лицарський князь, ідучи за покликом лицарської честі, здійснюючи своє призначення, осягає спасення своєї лицарської душі.

Але ж автор хроніки зовсім не мав цього на думці. Для містика це не конечне. Для нього данне місце хроніки є тільки претекстом, щоб розвинути свою в даннім випадку лицарську сотеріологію.

Світ містика це його світ іншого виміру. Кожна подія в світі має цей глибший вимір, приховану мудрість божу.

У випадку Сковороди Біблія є тільки літературним претекстом, щоб розвинути свою думку. Але справа виглядає так немов би такого роду божий, тайний прихований зміст, міг в'язатися тільки з Біблією. Сковорода ще не здає собі справи з механізму своєї символічної інтерпретації Біблії. Це він вкладає у неї свій зміст, свій світогляд, свою віру. Аж у »Зміїному Потопі« він розкриє цей механізм: »Жуй, пережовуй, аж виїде на твоє...«

На всіх тих прикладах бачимо як Сковорода завзято жує і пережовує, щоб вишло на його.

Він не знає тільки, що для такого пережовування надається не тільки наведена номенклатура біблійних назв але до цього надається куди краще... старинна китайська хроніка. Назви у ній є кращі, звучні, гарні, а найважливіше... багатозначні.

Божу мудрість, — про яку він сам каже, що треба її перш за все знайти у своєму власному серці — можна відтак »пережовуючи« вкласти у який небудь навіть протилежний зміст... Китайської хроніки.

Для кожного чоловіка було б це дуже дивне і незрозуміле, щоб найсвятіші скарби свого серця і духа вкладати у чужі, китайські сховища.

Але Біблія не вважалася чужим сховищем у добі Сковороди і тому він вкладав туди скарби свого духа.

Так повстала назва трактату »Асхань«. Хто здобуде високо поло-

жений город письменності і дружби, цей отримає Красоту за жінку як нагороду для своєї хоробрості.

Можна би здвинути раменами над того роду методами інтерпретації Біблії, а вслід за цим і над цілим трактатом «Асхань», але це було б за просто і несправедливо.

Ми скривдили би самого Сквороду.

До важливої проблеми відношення Сквороди до Біблії треба підійти куди глибше.

Перш за все треба розглянути це питання у перспективі його власного духового розвитку із найвищої точки його духових досягнень.

А далі слід примінити до оцінки цих досягнень критерії історично-розмові:

Мусимо отже забігти вперед, щоб сягнувши до вершкової точки, могли начеркнути перспективні лінії розвитку.

Духовий апогей Сквороди це «Зміїн Потоп» написаний під кінець життя. Підписаний він: «Пустинник Гр. Скворода» для підкреслення цілковитого визволення із усіх земних пут.

Тут повністю Скворода визволюється від впливу Біблії і усвідомлює собі її сутність.

Говорить у ньому Нетлінний Дух із душею.

В цьому найбільш продуховленому творі Скворода немов підсумовує всі свої міркування про Біблію і подає їх завершену синтезу.

Біблія це потоп Змія, що заливає всю землю бловотинням своєї брехливості.

Цілу землю затоплюють ці води безпощадно і тільки небагато людей вирятувалося від цього потопу.

«Зміїн Потоп», Ноїв, Божий і Біблія це те саме» (433).

«О, душе моя! Знай, що читати Біблію і перелічувати його (Змія) брехні це те саме» (508).

Так говорить Нетлінний Дух.

Найзавзятіші, атеїстичні і матеріялістичні поборники Біблії не знайшли би хіба більш яскравих і — я сказав би — жорстоких очеркнень.

Як можна вирятувати себе перед страшним «Зміїним Потопом»?

Дух: Підняти і піднести його (Змія) від землі в гору...» (513).

Як?

«Дух: Підійми перше не змієве, але твоє власне серце, куди? До вічного, а змій за твоїм слідом самовільно піднесеться вгору і повисне на дереві, а тобі на шиї.

Душа: От нещастя! Загризе!..

Дух: О, душе!.. Не нещастя а спасення. Він тільки тоді шкідливий, коли по землі повзає» (513).

Треба самому і то перш за все піднести своє власне серце до висот вічності, а тоді...

... а тоді Змії Біблії, невинний вже і нешкідливий сам за тобою піднесеться на ті висоти, де ти сам стоїш і безвладно повисне тобі на шиї. Будеш його носити як Скворода в торбі носив єврейську Біблію,

але вона вже не буде для нього ніяким тягарем; він підняв її до висоти вічності, там, де ширяє його дух.

Змії вже йому не зашкодить. І не тільки не зашкодить. Тріумф над змієм буде ще повніший. Виявиться, що коли поглянути на нього з висоти вічності, то навіть у ньому побачимо аспект... Правдивого Бога. Тоді і Змії може вийти на спасення. Тоді і в Біблії можна знайти, можна вкласти у неї, чи можна підняти її до висот дивного, символічного світа. І що лиш тоді, коли підіймемо Біблію на ці висоти можна говорити про її змісел, про подих Духа Божого над нею. А тому, що зло і добро нерозривно в Бозі поєднані, отже (таким чином) і в Біблії можемо побачити аспект Божий. Але тільки тоді, коли у власнім серці знайдемо силу божественної віри.

»Все тлінь і брехня кромі одної вічності.

Вона є правда Божа. Все жуй, вари, переображуй в центр і кінець біблійний: *розумій в сік твого серця*. От як!» (516).

Чи можна сказати виразніше? От як! Розумій все згідно із соком твого серця. Все жуй, вари, переображуй аж вийде на біблійне, тобто... на твоє власне.

І ми саме бачили, як Сковорода жував, варив, переображував Мойсееве »стережися« на своє »пізнай себе«.

Чи можна сильніше засудити Біблію?

І водночас чи можна в більш благородний спосіб знайти для неї виправдання?

Треба в найглибшій пошані склонити голову перед благородністю світовідчування Сковороди.

Це радісне всепотвердження і тріумф арійського духа.

Змія не тільки побороється, його ушляхотнюється, його підноситься до вершин власного удуховлення.

З таких висот треба поглянути на довгий шлях Сковороди.

Що ж тоді побачимо?

Побачимо довгу, завзяту, героїчну борню зі Змієм Біблії. Крок за кроком будемо мотти її слідити, відмічуючи поодинокі її етапи.

Крок за кроком побороє він зміїну брехню Біблії, вкладаючи туди глибокий, ясний, величній зміст свого арійського світовідчування.

З цієї перспективи побачимо, яка це титанічна борня. Тільки втіленому арійському лицареві Змієборцеві була вона під силу.

Тим більша буде наша пошана і подив для Сковороди, коли зважимо як це важко було в його столітті і його засобами доклати його завдання. Змагаючися з лютим потопом, продиратися по стрімких келях вгору і ні разу не похитнутися, ні в одному місці не піти на компроміс з сирійськосемітським світовідчуванням.

Що лиш у історичній перспективі зможемо оцінити титанічну велич постаті Сковороди.

Суперечна в собі оцінка Біблії (як потопу брехні Змія і утаєна глибінь божих правд) впливає не тільки із діалектичного світовідчування Сковороди, не тільки з його розуміння Бога як Творця Добра і Зла, але із об'єктивних суперечностей заключених у самій Біблії.

Сковорода не міг у своєму столітті, здобутися на критичне, історично розв'язе і порівняльне становище до Біблії.

Сьогодні здаємо собі справу із факту, що християнізм має характер системи мішаної, в якій схрещуються і боряться зі собою різні суперечні і протилежні напрями світовідчування.

Не здаючи собі справи з цього мішаного і повного суперечних струй характеру християнізму — отже і Біблії, — Сковорода трактував її як щось одноціле. Отже перш за все вкладає і підставляє свої сутоарійські правди у всі місця Біблії як цілості і за допомогою цієї інтерпретації намагається рятувати її божественний авторитет. Легко нам зрозуміти сьогодні, чому така проба не могла вдатися. Зачнеться драма. Борня зі Змієм і перемога.

В цій борні він має союзника у самій Біблії. Це Павло, що саме на нього так часто покликується Сковорода.

Яку струю світовідчування і які правди репрезентує собою Павло?

Існує на вершинах Упанішад пізнання правди про єдність і тожсамість індивідуальної душі і Бога.

Це та сама правда, що її проголошує Сковорода, у «Нарцизі». Дух людський і Бог це одно і те саме.

Ця основна правда арійського світовідчування завершена в Індії у величавих релігійних і філософських системах. Звідтам різними знаними і незнаними в історії філософії і релігії шляхами промінювала ця правда на цілий світ, а між іншим на грецьку містику і філософію.

І ось правда Павла про духову і фізичну людину, про божественний первень у людській душі («не живу я, але живе у мені Христос») а вслід за тим про божественність («синівство боже») людини — це далекий відгомін і відблиск соняшної мудрості упанішад. Вистарчив цей відгомін і водблиск, щоб викликати християно-павліністичну революцію в історії європейської думки.

Переживши екстазу святості, Сковорода усвідомлює собі божественну сутність людини. І тоді нагло усвідомлює собі, що саме такий є змісел «синівства божого» у християнізмі. В його релігійному світовідчуванні доконується революція, на яку обережно натякає Ковалінський. Дотепер був рабом Бога — відтепер стає другом, — точніше відтепер усвідомив собі божественність чоловіка і свою власну божественність. Він нагло зрозумів, що так мусів розуміти, Павло Христа. Це божественний первень людської душі. І так саме говорить Сковорода про «Павлового Ісуса». Історичний і смертний Ісус Сковороду не інтересує (На це питання було тим більше за вчасно). На відчутті і зрозумінні цього подиху правди про божественність чоловіка в Біблії спирається переконання Сковороди про божественність Біблії.

І це другий, додатний, бігун відчування Біблії Сковородою.

З одного боку бачить він щораз виразніше грізне море брехні, а з другого боку відчуває подих божественних правд у Біблії.

На цій суперечності пробудована драма Сковороди. Розв'язка цієї драми вже нам відома. Доведеться ще слідкувати за її розвитком.

І звідси оцінка Біблії Сковородою заключає в собі цю яскраву супе-

речність. Це Змій, що заливає землю потопом своєї брехливості, а водночас є там глибоко на дні притаений подих Духа Божого.

Історія вселюдської думки потвердить повністю Сковородину оцінку Біблії. Вона є правильна. Сьогодні зачинаємо розуміти історичне джерело суперечностей об'єктивно існуючих у Біблії. Після конкретного висвітлення історичного підкладу цих суперечностей зможемо вповні оцінити велич духа Сковороди. Тим більше героїчною зарисується нам його постать, коли глянути на неї крізь призму його власного століття; коли взяти на увагу цей величезний всеподавляючий авторитет, який мала християнська Біблія в духовому житті цілої Європи.

Таке саме центральне місце займала Біблія в духовому житті України зокрема в часі її поневолення. Полемічна література на різні церковно-християнські теми творила через довгий час основний зміст духовної української літератури.

Також символічно-містична метода інтерпретації Біблії мала вже в столітті Сковороди пробиті дороги і тривкі традиції. В його столітті існують цілі системи символічного *»перекладу«* Біблії. Підвалини для порівняльних студій в цьому напрямі закладає праця Д. Чижевського: *»Філософія Г. С. Сковороди«*, Варшава 1934.

Але тим більше значення має для історії повна і остаточна перемога Сковороди над Змієм Біблії. Відірвавши цього Змія від землі, перемагає його в довгій і завзятій борні, щоб вкінці перевісити собі його через плече. Змій вже не має сили спинювати українського духа в поході на вершини його світового призначення, але підноситься разом з ним як видимий символ перемоги арійського духа. Твори Сковороди це важливий документ борні цього духа за своє очищення і самоосвідомлення.

Такі моменти справді формують історію народу. І тому найближчі часи відродження староарійсько-слов'янської віри вповні доцінять переломове, історичне значення моменту перемоги Сковороди над Змієм Біблії.

З такої точки погляду слід підходити до справи відношення Сковороди до Біблії.

»Асхань« це перший, вступний бій.

Треба перш за все подивляти незрівняну віртуозність в оперуванні цитатами із Біблії. Її думки, речення, звороти, навіть поодинокі слова, образи, символи, — все це відірване від свого контексту набирає самостійного значення елементів, з яких Сковорода конструє свої образи, символи, думки та ідеї.

З цього погляду деякі уступи Сковороди є величавою мозаїкою дбайливо і мистецьки зложеною із старинних камінчиків повибраних із Біблії. Те, що в Біблії подане як реальний факт стається символом або метафорою, правдива метафора стається ключем до містичної інтерпретації т. зв. правдивого факту. Поодинокі слова і речення затрачують свій матеріальний а навіть реальний зміст, затрачують свій тягар і свою спаянність із землею, що більше, затрачують свою

спаянність із решткою елементів в Біблії. Усе тут стається легке і етеричне.

Сковорода відматеріалізує зміст Біблії. Справді входимо у інший світ, що його він творить, і що його очеркне далі як реально існуючий, символічно-фігуральний світ Біблії.

З цього погляду інтерпретації Сковороди не тільки не заслуговують на здвигнення рамен але на склонення голови перед величавими творами мистецтва.

»Асхань« — це перший, але може і найтяжчий бій зі Змієм. Треба в ньому зрушити його зі звичайного місця і відірвати його від землі:

Це відірвання Змія від землі полягає на здематеріалізуванні змісту Біблії.

Перший головний бій буде вестись за справу церемонії.

Чому якраз від церемоній зачне Сковорода свій наступ?

Це природний висновок із правди »пізнай себе« як есхатологічного принципу.

Хто вступив на шлях самопізнання, для цього церемонії зайві. Що більше: церемонії звернені до якогось незнаного на зовні від нас існуючого Бога стаються »пусті« і »мерзотні«, — як їх очеркне Сковорода.

Пророчий гнів Сковороди проти християнсько-біблійних церемоній так сильно розгорівся в його грудях, що він вкладає свої думки в уста самому Богові. Це справді Бог із його серця говорить його устами:

»Скільки вже віків мудруете в церемоніях і який плід з цього крім одних розколів, суевірій і лицемірства. Бездільники прикрилися цим листком у наготі своїй. *Дурні оснували на цій тині блаженство своє.* Безрозумні зависники породили розкольніцькі роздори. Вони розорюють незгодою всенародню суспільність жителів вселенної, храм мій, за одні брехні. Вони бажають завести те, чого я ніколи не бажав, тобто, щоб на всіх земних кінцях були церемонії зішиті на одну міру і форму. Звідси непримиримі ворогування сусідніх земель, ненависть народів і кровопролиття...«

»Так я ж говорю вам: киньте їх (церемонії)! Вони тепер (!!)

ніщо інше як *пустота і мерзотність* передо мною. Приймійтеся прямо за суд; за любов і за правду« (152-153).

Які прості, глибокі і справді божественні слова.

Ми ніби знаємо з історії — офіційна наука відкриває перед нами дещо — що справді цілими століттями велися кроваві війни за християнські церемонії. Ми ніби знаємо, яку руїну матеріальну і моральну, яке жахливе спустошення викликали ці війни. Ми ніби це все знаємо, а все ж таки триває нарід у християнських церемоніях. Треба чистого і святого лицаря Сковороди, щоб кинув світові правду в очі: Пустота і мерзотність. Ви сваритесь за брехні!

Хто поносить вину перед історією за криваві різні, за катування, за смерті на костирі, за кровопролиття, за тридцятьлітні війни, за знищення і за руїну?

». . . Щоб братню кров пролити просим
А потім в дар тобі приносим
З пожару вкладений покров! . . . «

(Т. Шевченко)

Деякі історики, бажаючи немов виправдати церемонії пояснюють, напр., що це не за інвеституру чи інші церемонії боролися князі, але за церковні маєтки, за матеріальні добра, за впливи і владу. Чи це справді «оправдує» церемонії? Чи це демаскує їх до глибини?! Значить ці церемонії були ганебною, брехливою ширмою для брудної, темної жаги наживи. Тим гірше для церемоній, коли це не для них люди билися, але тільки підставляли їх як ідеальну заслону, для брудних прагнень, що їх не мали вони сили явно сформулювати.

Яке це важливе місце, ці божественні слова, для історії народу?

Чи завдав собі котрий небудь з істориків питання, яку сумну роль у житті народу відіграли церковні, християнські церемонії?

Ще навіть сьогодні не дозрів момент, щоб спокійно в усій ширині, перед совістю народу, розглянути це питання. Сковорода знає напевно, про які війни сусідних народів він говорить. Але справа надто драстична, щоб назвав її Сковорода по імені в його столітті. Розгляньмо це питання — хоч би абстрактно — як історичне питання взагалі, — відкладаючи конкретний їх розгляд до більш основних праць на тему віри народу і релігійних війн, за християнські церемонії.

Два володарі церковні двох різних напрямків ніби одної церкви посилають рівночасно двом провідникам двох народів два посвячені мечі. Мечі посвячені іменем ніби того самого християнського Бога. В ім'я ніби того самого християнського Бога мають два народи битися двома посвяченими мечами за правду . . .

ніби за справу деяких церемоній.

Чи може ці два народи мали би проливати свою кров за владу над цілим світом одного з тих двох владик церковних, із яких кожний мріє саме про світську владу над цими народами?

І може ще інші брудні справи (напр., оборона здобутих земельних посіlostей) криється поза кличем оборони віри перед ересю?

Може . . . Але тим гірше для церемоній, коли вони є ширмою для брудних або неясних народів, *чужих для нього справ* панування над світом такого чи іншого володаря *чужою для нього віри*. Двох чужинців *нацьковує* два народи до борні «за віру» тобто за владу того чи іншого над світом, бо вірити міг би собі кожний спокійно, що йому завгодно, якби не існувало прагнення двох чужих владик до влади саме над цілим світом і якби ці владики для своїх цілей не порушували найбрудніших інтересів різних груп, щоб свого добитися.

Кожний історик міг би навести тисячі прикладів такого ганебного і провокаційного нацьковування до війни.

А все ж таки існують ще на світі християнські церемонії.

І тільки титанічний дух Сковороди — в обороні правдивих інтересів народу і віри відважився вибити зброю з рук цих чужинців, що в ім'я церемоній хотіли би нацьковувати на себе народи і панувати над ними.

Не легковажмо собі питання християнської церкви!

Це якийсь кривавий і трагічний досвід змушує духа народу шукати розв'язки пекучих питань у... теології.

Видно, що саме там у теології лежить розв'язка питання душі народу. Видно, що саме там він заблудився.

І тому мусів він втілитися у постать сірого філософа, щоб наставити на правильний шлях релігійне життя народу.

Не легковажмо собі його перестороги:

Киньте церемонії, вийдіть за мною із християнської церкви!

— Видно — це трагічний і кривавий досвід дотеперішньої мандрівки духа народу.

Де саме ця кривава трагедія, що примушує володаря народу, шукати порятунку у філософії?

Це питання станеться ясним при досліді інших втілень духа народу. І тоді важлива справа ролі християнської церкви в житті народу покажесться нам яснішою у всебічному світлі історії.

А поки що ствердім, що «тепер» для Бога і Скворода християнські церемонії це «пустота і мерзотність» і що таким різким поставленням справи Скворода ставить крапку над «і» також у цьому питанні.

«Тепер», стається ясне, чому Скворода вибухав гнівом і обвинуваченнями на щиросердечні запрошення монахів бути прикрасою їх монастирів. Тільки у світлі його філософії можна зрозуміти його життя. Як бачимо, він розходить з церквою не тільки в питанні церемонії, але в далеко важнішому і основнішому питанні спасення.

І знову повстане питання: як погодити це своє становище про церемонії із Біблією. Адже там існують довжезні уступи, які дають перегляд усій зоології із поділом на звірята «чисті» і «нечисті», які можна приносити в жертву і яких жертвувати не вільно. Такі ж самі довгі уступи вчисляють каліцтва звірят, що роблять їх «нечистими» тобто негідними для жертви.

Існують у Біблії «клясичні» місця з довжелезними ритуальними приписами. Я наведу для прикладу одно місце про м'ясо здохлих звірят.

»Не будете їсти жадної здохлятини; дасиш це прохожому, що є в твоїх брамах, а він це їсти буде, або продаш чужинцеві (м'ясо здохлих звірят!!!) бо ти є нарід святий Панові; Богові твоєму не будеш варити козяти у молоці матері« (Мойсей, V, 14, 21).

М'ясо здохлих звірят найкраще продавати чужинцям!!!

Не закопуйте в землю грошей! Зі здохлих звірят робіть... закордонні консерви.

Скворода не пояснює цього стиха. А шкода, бо ми довідалися б, що зовсім не про закордонну торгівлю здохлятиною тут мова, ані про етичні принципи цієї торгівлі з чужинцями, але що цей стих це якісь шляхотні і піднесені символи.

Натомість Скворода пояснює дуже широко інші місця того самого уступу. Це буде свиняча проблема Біблії. А саме перечислюється в цьому уступі паристокошті і непаристокошті і дозволяється їсти паристокошті з вилученням свині, яка хоч має роздвоєне копито, але

є нечиста тому, що не пережовує. І тут Сковорода дасть нам ключ до розшифрування таємного змісту біблійної свині. На кількох сторінках трактату Сковорода пояснює чому вільно їсти паристокоптні, які пережовують.

Бо це не звичайне собі пережовування. Пережовувати значить роздумовати про себе самого. Отак можна би сказати про філософів, що вони «жують», коли роздумують над самопізнанням. Значить не про звірят мова у Біблії, але про людей, «чистих» або «нечистих». За допомогою цього ключа самі вже легко догадаємося, що біблійні свині, це не звичайні собі свині, але це люди, що не знають самих себе. Порода доволі знана і широко розповсюджена. Що наша розгадка правильна в цьому підтримує нас ось яке місце Сковороди.

«Хто може сказати, що на посвячення собі тобто на пізнання своєї правди потребував Господь від свого Авраама волів, овець, телят і козлів? Чи ж це не чепуха? І чим різнитесь від скотини і звірів чоловік, який не пізнав самого себе?» (151).

А тому, що це наївна чепуха, Сковорода вложить у Біблію куди кращий, символічний змісел:

А саме він переносить свій антропоцентризм у Біблію. Тільки чоловік є предметом, центром, узлом і кінцем всіх біблійних церемоній і в усіх біблійних церемоніях мова тільки про чоловіка (151).

І тут нагло знову отвірається пропасть Сковородиною генія.

Він не проти всяких жертв і не проти всяких церемоній. Але він вважає, що предметом, узлом, центром і кінцем всіх церемоній повинен бути чоловік.

Треба знову схилити голову перед хрустальною чистотою його арійського світовідчування.

Цю правду про чоловіка як жертву стрічаємо в глибинах Ригведи і Упанішад.

«Справді жертвою є чоловік» (Чгандобя — Упанішад III, 16, 1).

Славний Гимн Чоловіка (Пурушасукта) у Ригведі представляє цілий космос як розвинення і розчленування Чоловіка.

І знову там ця правда розвинена в цілі системи, а у Сковороди знаходимо її вибух, її перший пролом і навіть неповне усвідомлення революційності цієї правди у відродженні арійської віри.

Але в книгах Мойсея даремне шукати проголошення цієї арійської правди.

І знову стверджуємо, що ці два світи можна собі тільки протиставити.

Сковорода пробує своїми інтерпретаціями кинути міст понад пропасть.

Відважна це проба. Невже там, де описується докладно як треба вбивати звірята і птиці на жертву, не про звірят і не про птиць «чистих і нечистих» мова, але про Вічну Безсмертну, Божественну людину, яку звіщає Сковорода?

Треба Змія відірвати від землі.

Справді грізний цей Змій і саме з книги, що її зміст так величаво інтерпретує Сковорода найсильніше дише розпалена жагою їдь Змія.

Грізний цей Змій:

Зігниле м'ясо слід продавати чужинцям!

Можна брати лихву з чужинців (Мойсей V, 3, 20).

Ці дві зміюки це два кінці живого, затроеного їддю злоби Змієвого язика. Ще послухаймо його затроеної мови:

В цілім довгій уступі вчить він, як здобувати цілий світ своїм змієвим поклонникам. Як поневолювати ворогів, що робити з їхніми жінками. Що зробити з городом ворога.

»А як дасть тобі твій Господь його (вороже місто) тоді заб'єш у нього кожного мужчину вістрам меча« (Мойсей V, 20, 13).

І далі в довгій уступі навчає Змій, як підбивати ворожі городи, як поневолювати його жінок і як з ними поступати. Як нищити святощі і святощі ворога.

Зухвалий, скажений Змій хоче підбити собі . . .

Ні, ні . . .

. . . він хоче знищити (Заб'єш мечем!!) всі народи.

Грізний Змій хоче опанувати цілу Землю. Хочє фізично знищити всі нежидівські народи!

І саме в «Асхані» Сковорода відриває цього грізного Змія Біблії від землі.

Доконує цього, відкриваючи зміст Біблії від всякого матеріяльного і реального його змісту. Тоді Змій не зможе вже кусати.

Борня зі Змієм ще не скінчена. Але це була найтяжча справа. Далі буде вже борня вестися на більш догідному для Сковороди терені: у воздусі.

Тут святість Сковороди переможе розбещеного Змія до кінця.

Мов шнурок перевесить його Сковорода на шиї. Мов нешкідливу вже єврейську Біблію.

РОЗМОВА НАЗВАНА «ДВОЄ»

В «Нарцизі» стрічаємося з полум'яним вибухом ясного струменя правди про божественність людини. Інші його твори будуть аналітичним розглядом, показом, розвитком і поглибленням цієї правди.

В «Розмові названій «ДВОЄ»» Сковорода підчеркує ще раз важливість своєї думки (розгорненої вже як точку виходу в його «Нарцизі»), що слід навчитися бачити світ подвійно.

Розколоти в кожному предметі шкарлуцу його зовнішності і видерти із її нутра зерно сили Божої, вічність утаєну в кожному предметі.

»Бачити боввана — не знати що в боввані — це не знати себе« (199).

Цю правду про вічність, що утаєна бажає проявитися в кожному предметі, треба перш за все примінити до чоловіка, до себе самого, пізнаючи себе.

І знову повіє сильний, оживляючий струм пробудження духовості.

«Чи хочеш бути Христом?

Навіщо ж тобі із неба витканий його кафтан? Навіщо його тіло? Ти маєш своє власне» (205).

На такі висоти, де сам стоїть прагне Сковорода повести свій нарід.

Сковорода пробуджує Бога, що спить у людському тілі.

У твому тілі, народе!

«Чи хочеш бути царем? Навіщо тобі олій, вінець, скиптр, гвардія? Це є тіло і маска. Дистань собі з неба *серце царське*. Таким чином будеш єдністю з царем твоїм. *Дух Правди* — *ось царське серце*. Правда закріплює престоли сильних і панує над народом. І що сильніше за неї? Хто це як Правда? *Це є правдивий цар і Господь* — твердь олій і милість. Цей дух хай царює у тобі» (205).

Дивні це слова. До кого вони звернені? Хто це хотів бути царем Кого хоче переконати Сковорода про сутність правдивого володаря?

Дивні це слова. Правдивий володар це той, що служить правді. Правда панує понад народами. Правда панує в історії. Яка величава віра на дні моральної руїни народу. Ті самі слова проголосить Шевченко як своє торжественне «вірую» на вершинах Кавказу. «Встане Правда, встане Воля!..» Це Шевченко звістить Месію, що буде царем правди і волі, закованим у кайдани на Сибірі, Месію, що розпустить Правду і Волю по всій Україні. Оце чоловік! Оце справжній володар народу, справжній творець його духа і історії.

Дивні, містичні слова! До кого говорить їх Сковорода? Звучить у них «трагічне поєднання». Їх містична глибіння стається зрозуміла тільки як визвук якоїсь трагедії, пережитої у попередньому втіленні.

І ось — несвідомий законів втілень — виголошує дух народу величаву розв'язку трагічного вузла свого попереднього втілення. Звучить у цих словах містична глибіння «трагічного поєднання» і рівночасно зав'язок ідеї майбутнього втілення.

Чи хочеш бути царем? Чи хочеш бути володарем сплячого народу, що не навчився ще пізнавати свого духового вождя? Такий вождь не носить вінця, не має ні скиптру ні гвардії. Він найбільш нужденний у своєму володарстві. Беззахисний мандрівник у сірій світі. Убогий поет, для якого власна хатина над Дніпром є вершком особистих мрій. Але ці володарі без скиптра є свідомі своєї провідницької ролі в народі. І коли забудуть його на засланні трагічний сумнів пророка повстане в його душі: «Чи варта Україна його святого вогню?»

Горе пророкові, що сумнівається у вартість своєї святої жертви. Але ще більше горе народові, що не пізнає свого володаря під видом поета і філософа.

Україна варта святого вогню своїх пророків, що вродилися з її лона, дарма, що вона сама до сьогодні ще не збудилася.

І тому Сковорода не буде помазаний олієм, не буде мати ні скиптру, ні вінця. Але він знає, що і без цього всього він справжній володар народу, бо він вогнем його правди і духа. Він найвірніший його слуга, що трудом цілого свого життя, хоче відкрити йому шлях до пізнання справжньої сутності світа і тому...

І тому вчить його відрізнявати »двоє« — всеживучу яблінку вічності і зовнішню її тінь. Не по тім пізнавайте царя, що носить вінець, має скиптр і сильну гвардію чи поліцію, але по тім, що сповіщає вам нові правди.

— Хто це як володар? — це питання рівнозначне із тим, що його ставить Скворода:

— Хто це як Правда?

Правду про подвійність усіх явищ ілюструє Скворода цілою низкою символів, що він їх залюбки вживає у своїй творчості. Тут теж Скворода розвиває далі — як майже в усіх своїх творах — символіку Біблії. Символ це теж горіх — як кожне явище, — що має зовнішню шкарлущу, і заховане внутрі зерно. Хто про це не знав би, міг би замість смачних волоських горіхів їсти їх гірку, зелену шкарлущу.

Інтерпретуючи в спосіб символічний Біблію, Скворода розвиває поруч із іншими символістами — специфічний світ символів Біблії. Колись він усвідомить собі цю специфічну відмінність (в такий спосіб сотвореного) світа символів і тоді він відкриє третій світ — це символічний світ Біблії. (Він же його саме творить). Біблія буде мати змісел тільки в межах того символічного світа. Сотворення світа — це тільки сотворення символічного світа Біблії.

В »Розмові названій «Двоє»« »сотворення» цього третього світа Біблії, що лиш назріває.

Засада подвійності обов'язує очевидно і в цьому символічному світі: зовнішній образ символу — відповідає зовнішньому образу кожного явища. В обох випадках поза зовнішнім образом скривається притаєний глибший зміст, — це божественна сутність світа.

ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ МИР

Це найбільш суцільна і прозора розмова Сквороди.

Вона надихана оживляючим вітром очищення.

Говориться в ній про щастя. Тут розвиває Скворода думки, що їх намітив він вже у »Вступних дверях до християнської етики«.

Щастя мусить бути загальне. Тому воно не може бути ограничене до одного стану, до одної країни, чи до одного століття. Воно як світло загальне і всюдиприсутне. Треба тільки забажати широко відкрити вікна свого серця на зустріч щастю.

Щастя в серці людини. Воно полягає на душевному мирі. Цей мир блаженності осягаємо через згідність із нашою найглибшою природою. Це те саме, що згідність із Богом, що живе у глибині нашого серця, бо Бог і природа утаєна на дні усіх істот це одно і те саме.

Треба отже перш за все віднайти самого себе, щоб можна бути щасливим.

»І це є бути щасливим — пізнати, знайти себе самого« (227).

»Язичницькі кумирниці, божниці або капища, це також храми Христової науки і школи. В них і на них було написано премудре і блаженне слово:

»Пізнай себе!« (227).

І тут стрічаємося з новою лінією розвитку правди »пізнай себе«.

»Пізнай себе« — це — як вже знаємо — вираження правди про божественність людини. Цю правду розвиває Сковорода у своїй творчості в двох напрямках, які себе доповнюють і творять величаву єдність його системи.

Одна лінія — це есхатологія. Ця лінія веде до нової інтерпретації Біблії і врешті до визволення із її впливів. »Пізнай себе« — як есхатологічний принцип — »пізнай Бога у собі!« — »пізнай свою божественність« стається основою нового розуміння релігії.

Друга лінія — це лінія етики, педагогіки і соціології. Пізнання себе веде не тільки до спасення, але і до земського щастя. Пізнання себе, як побачимо, станеться основним принципом педагогіки і соціології.

Душевний мир не є ніяким квієтизмом. Сковорода застерігається виразно, що квієтизм є противний людській душі і природі (239). Це шлях мужності і мудрости. Це борня з усім неістотним, що зводить нас на манівці від правдивої нашої цілі. Туга, тоска, незаспокоєні прагнення, демон нудьги і знищення погублює всіх тих, що збилися з дороги свого щастя.

Гріх — це заблуд в дорозі. Гріх — це відсутність розвитку і неволя.

Гріх — це шлях незгідний із власним призначенням. Гріх — це нечесність із найглибшою своєю природою, тобто із божественним началом нашого духа.

Так отже наше щоденне земське щастя залежне від ступеня самопізнання і згідности з нашою правдивою природою.

(»Кожний є тим чие серце в нім«)

І тут знову підкреслить Сковорода нерозривний зв'язок цього принципу з принципом есхатологічним. Шлях щастя і шлях спасення це один і той сам шлях.

На цьому полягає основа Божого закону.

»...Закон Господній тобто пізнати себе і відкрити силу царства Божого і правди внутрі себе...« (227).

»Пошукаймо перше внутрі нас іскру правди Божої а вона, освятивши нашу тьму, пошле нас до святого Силоаму біблійних вод, до яких накликує пророк... «Вмийтеся і будете чисті« (237).

Зайвий раз підкреслено, що джерело спасення і правди в наших таки серці. Відтак що лиш зможемо відкрити відкриті вже правди також у Біблії.

Вступити на цей шлях самопізнання, це йти з гори на гору, це осягати силу за силою, увійти в мир божий, очиститися від усього тлінного, сотворити свої прямування досконало вільним, безперервним підйомом, це вилетіти із тісних границь речовинности на ясний шлях

свободи духа. Цей шлях веде аж до Бога, точніше, до усвідомлення своєї божественності.

Оживляючий вітер очищення повіває із погідних рядків »Дружньої розмови про душевний мир«.

КІЛЬЦЕ

Кільце — це вічність, а вічність — це Бог.

Трактат »Кільце« — це об'явлення вічності і Бога.

Про той сам душевний мир піднятий до висоти божественності говорить Скворода у творі п. н. »Кільце«.

»Цю блаженність премудрі люди знайшли уже в старинних віках і насолоджувалися нею, а нам завітом своїм оставили в наслідство цей безцінний скарб« (257).

Що це за блаженність?

»Всіх наук сімена внутрі чоловіка скриваються, тут їх утаєна криниця, а хто її бачить?

Це є одно невичерпане джерело всього блага і блаженства нашого; воно само — це блаженство, несотворений початок і безпочаткова причина. В ній і від неї все, а вона сама від себе самої і все із собою є і буде. Тому і вічна все і у всьому одна і самотня причина, свідомо і утримуюча. Ця превисока причина загальним іменем називається »Бог«, власного імени вона не має« (257).

Все, що є на світі, притаєне в маленькій іскрі твого серця. Ця маленька іскра в людському серці, це цілий Бог у своїй безмірності.

Яке величне об'явлення упанішадової правди про божественність духа людського.

Пізнати самого себе це знайти в нашій попелі погребану іскру Божества. Звідси родиться благословенне царство: володіти над собою, мати міць і на душевних гонах, лютіших від усіх тигрів їхати як на львах, що везуть колісницю (257).

Погорджувати радою мудрих! Самому собі запалити смолоскип для безнастанної мандрівки (256).

Які сильні, революційні слова. Це Скворода погорджуючи радою мудрих запалив смолоскип своєї безконечної мандрівки по степах України, щоб всюди розпалювати вогонь блаженності і святості.

»Ти початок і всякого кінця кінець безконечний!« (79).

Це апогей об'явлення Сквороди.

Це ти є Бог, а ціла вічність є в маленькій іскрі твого серця!

Яке просте, величне і горде об'явлення арійської правди про божественність чоловіка.

»Тоді справді дається знамя в поняття чоловіка, коли воно із тіла перемінюється в Божество« (279).

Такі величні правди стрічаємо на вершинах Упанішад. Справді упанішадами є твори Сковороди.

Душа Сковороди упоєна міцним вином блаженності. Він бачить це упоєння в Біблії, усюди там, де п'ють вино.

Справді дивне є вино блаженності. Впившись бачимо світ іншим, глибшим і більше правдивим. І справді блаженність є упоєнням пророків. В пророчому упоєнні бачить Сковорода в численних місцях Біблії подих блаженності пророків.

І тому її любить так, як любить свій власний стан натхненної блаженності.

Сказано в старім завіті:

»Не зав'язуй уст воліві, що молотить«.

Сковорода дає величне пояснення цього місця: Молотити, це значить відділювати зерно від соломи. Зерно — це слово боже. Воли — це пророки. Старозавітний припис Мойсея значить отже: Не зав'язуй уст пророкові!

І хочеться крикнути зі Сковородою на цілий світ:

— Не зав'язуйте уст пророкам!

Хай твори їх не пропадають безслідно.

Хай хоч стоп'ятдесят літ після смерті діждуться нарешті повного видання творів. Хай нарешті зрозуміє християнська і всяка інша цензура усіх часів і країв, що не вільно зав'язувати уст воліві, що молотить... натхненному пророкові, що проповідує боже слово.

Смішне і малозначне питання для упоєного вином блаженності, чи справді такий є зміст слів: не зав'язуй уст воліві, що молотить.

Смішне питання. Цілий світ має тоді чистий, глибокий, повний духової радості зміст. Цей зміст є сутністю світа. Смішне питання, чи є він у ритуальних приписах Біблії.

В такому світлі інтерпретації Біблії Сковороди набирають незвичайної цінності. Вони є виявом його святого натхнення.

В такому світлі справді відсувається в тінь питання, чи і в яких випадках інтерпретації Біблії Сковороди є правильні. Ці питання не мають навіть змислу, ввиду заяви Сковороди, що цілий цей світ добуваемо з одної іскри божої в нашому серці.

Це в серці Сковороди розгорілась ця іскра у полум'я і з цього полум'я творить він усі свої світи.

І тому треба в найглибшій пошані склонити голову перед інтерпретацією Біблії Сковородою. Це вільний, натхненний лет пророчого духа над здематеріялізованим світом Біблії. Це інший вимір і інший світ. Світ дійсності поетичної метафори. Світ символів. Світ блаженності і святості.

Є в творах мистецтва щось вище понад саму дійсність, — казав Шевченко — це піднесена душа мистця.

Треба склонити голову перед прекрасним світом символів, що його знаходить у Біблії, чи творить із матерії Біблії Сковорода.

Трактат »Кільце« — це найвище досягнення Сковороди у цьому

напрямі. Цей світ заслуговує на окремі студії і праці. Так багато в ньому чистої поетичної творчості і краси.

Цей світ справді існує. Він дійсний. Бо справді існує глибший і утаєний зміст усіх явищ світа. Ключ до прозоріння цього глибшого змісту находимо в серці. В Сквороди цим ключем є вогонь його святості. Змієва отрута перепалюється в цьому вогні на вино блаженності. Треба склонити голову перед світом, що в ньому ширяє дух Сквороди. Змія, що повзе по землі підняв він своєю рукою і перемінив на жезл пророка, далі цей жезл зацвів так, як палиця біблійного Арона.

І це є найбільше чудо Сквороди.

Під кінець життя він усвідомить собі суть своєї роботи. Підносить змія на ті висоти, де сам стоїть, і тут на вершинах святості змії стається нешкідливий, виходить на спасення, можна його носити в торбі на шнурку, як Скворода єврейську Біблію.

І по цім чуді можна легко пізнати пророка. Усе до чого торкнеться його рука оживає.

Легко є перемінити Змія на нешкідливу палицю. Багато більше чудо це збудити нарід із мертвоти його духового летаргу. Саме цього чуда dokonує Скворода.

Рівночасно з найвищим захопленням відкритим собою символічним змістом Біблії стрічаємо вже у цьому творі ствердження безвартості її несимволічного, конкретно матеріялістичного змісту.

»Притім говорю, що Біблія взагалі є дурною і незложеною дудою, якщо приміювати її до наших тілесних справ, колючий терновик, гірка і несмачна вода, дурнота, якщо сказати з Павлом Божа: або скажу лайно, мотика, дрянь, грязь, гній чоловічий, в якому Бог велить Єзекиїлеві заховати ячмінну паляницю« (261).

Ці слова є зав'язком пізнішого твердження, що Біблія має змісел тільки в границях свого власного символічного світа. Коли Скворода відкрив в ній не тільки конкретно-матеріяльні, але й філософські нісенітниці — як от »Бог сотворив небо і землю« — тоді заявить, що це мова тільки про створення символічного світа Біблії, бо світ не може бути створений. Скворода ствердить тоді що існує ще третій світ. Це символічний світ Біблії.

Стрічаємо теж у цьому творі елементи пізнішого образу »Зміїного потопу«.

Побачимо тут Змія, що розливає потоп безбожності.

»Воно (світило Біблії) закріплене в родах родів, щоб по крайній мірі хоч невеличка частина людей Божих спаслася на цім ковчезі від змія, що розливає потоп наводнюючий землю безбожністю« (270).

Тут світило Біблії є ковчезом, що хоч деяких спасе від Зміїного потопу. Тут ще немає виразного ствердження що це саме Біблія є Змієм, що розливає на землю потоп своєї брехні. Рятуватись перед тим потопом можна не на ковчезі світила Біблії, але власною силою своєї святості, викресавши із своєї душі це світило свого духа. Цією силою можна відірвати Змія від землі.

Тут теж стрічаємо образ піднятого на хрест мідяного змія як маяк,

що відводить від злої дороги безбожного і показує шлях спасення. В цьому «відірванні» змія знайде Сковорода рятунок перед жажливим Змієм Біблії, коли його відкриє. Повішений на дереві, чи на шпії не тільки перестане бути шкідливий, але буде знаком спасення.

Словом є вже всі елементи, що з них Сковорода під кінець життя сотворить найбільший образ своєї творчості.

А покищо Сковорода розгортає і творить далі символічний світ Біблії. Бореться зі Змієм. Підносить його до висот свого духа.

РОЗМОВА ПРО СТАРИННИЙ СВІТ

Сам Сковорода називає її божественною. Справді вона божественна. Це тут збагне він Вічність. Збагне відносність усякого розуміння часу, проминаючість і ніщоту стихії. Визволиться від усякої філософії з усім її раціоналістичним блахманом сконструюваних понять.

І тоді зможе він відчутти свою правду, що Вічний Чоловік, — єдина правдива сутність людського духа — це не тільки божественний первень людської душі, але...

Правдивий Чоловік — це саме Бог у своїй Вічності.

Це тут розвиває Сковорода велике, таємне, незбагненне твердження упанішад про тожсамість Атмана і Брагмана, — індивідуальної душі і Бога.

»Розмова про старинний світ« — це найвище об'явлення чоловіка у творах Сковороди.

Щоб зрозуміти цю правду треба спинити час у його невтомному бігу, — що день це те саме, що тисяча літ, — що «завтра» це те саме, що ціла вічність божественних світів.

Треба зрозуміти, що вся стара земля і всі старі світи виповнюють собою щільно «все», — і рівночасно в тому самому місці виповнюють собою те саме «все» нові, ще не сотворені світи вічності.

Сковорода визволився від «вроджених» понять «часу» і «простору». Кантівське велике питання про можливість синтетичних осудів «а ргіогі» — тратить у філософії Сковороди вський ґрунт під ногами. У світлі цієї філософії «синтетичні осуди а ргіогі» — і вся сконструювана на їх можливість піраміда понять стається беззмістовною раціоналістичною схолястиккою.

Все — є «сьогодні» і все є «завтра» вічності. Всюди є новий світ і всюди старий так як одна яблінка вічності і тисячі щоденно і щохвилинно змінливих її тіней...

Треба зрозуміти, що кожний «бовван» Чоловіка, це одна із тисячних відбиток його у тисячних зеркалах нашої земської свідомості.

Так легко збагнув Сковорода сам центр і ядро езотеричної мудрості Сходу про Чоловіка.

Треба зрозуміти ці дуже прості хоч такі таємні і незбагнені правди. Тоді прозріємо і проглянемо усю відносність »мудрування мертвих сердець« філософів і дозріємо до зрозуміння правди про Чоловіка.

Тоді дозріємо до читання творів такого високого, божественного натхнення як »Розмова про старинний світ«.

Тоді зачнемо розуміти і цінити упанішади.

Таємне, велике слово найчастіше повторяється в упанішаді Сквороди.

Це слово тридцятьтри рази виразно підчеркнене в його манускрипті.

Може це тільки випадок зумовлений тим, що він так вперто хотів підкреслити свою думку, що її висказав не один раз ясно і без обиняків.

Думку про божественність чоловіка і про чоловічість бога.

Тридцятьтри рази підчеркнене це слово в одному тільки творі.

Це слово звучить:

» Ч о л о в і к «.

АЗБУКА СВИТА

»Божественність Чоловіка« — велика, основна, революційна правда Сквороди проявилась перш за все — як ми бачили — як принцип есхатологічний.

Така основна правда, що є підвалиною цілого світосприймання і світогляду не може не мати проломового впливу на всі ділянки людського знання і життя. Першою проблемою була для Сквороди справа відношення цієї правди до Біблії. Зіставлення цих двох світів вело — як ми бачили — до антропософічної і символічної, інтерпретації Біблії. Це постійна проблема життя Сквороди і вона займатиме в його творчості »важливе місце аж до »Зміїного потопу«.

В трактаті »Душевний мир«, роздумуючи про щастя людини, виходить Скворода поза проблеми зв'язані з інтерпретацією Біблії, щоб зайнятися основними питаннями етики. Правда, і тут він надалі інтерпретує Біблію, але це вже не є основною проблемою твору.

В своїх трактатах »Азбука світа«, »Благодарний Еродій« і »Убогий жайворонок« продовжує Скворода лінію, що її зачав у »Розмові про душевний мир«. В цих творах займається він етичними, соціологічними і педагогічними висновками із його основної тези про утаєну, божественну силу в душі людини.

В кожній з цих ділянок ця правда виявляє пробоеву силу і плідність.

Прекрасний трактат Сквороди п. н. »Азбука світа« заключає в собі основи його етики і соціології.

Щастя — як ми вже знаємо — полягає на згідності із божественним принципом утаєним всередині людини. Воно тим повніше, чим повніше усвідомленість цього принципу і основана на цьому пізнанні згідність із своєю божественною природою.

Так само вродженою є людині схильність до означеного звання. Ця схильність заключена вже в природі, чоловіка, тобто у глибокій утаєній силі його душі, що бажає проявитися у його істоті.

Щастя людини у світському і соціологічному розумінні цього слова проявляється у вдоволенні і насолоді із виконання звання, до якого людина покликана глибшою силою своєї душі. Вже само виконання цього звання приносить людині щастя. Такі чи інші овочі її вчинків повинні бути для неї справою без значення.

Отже мотивом виконання звання має бути сама чиста радість праці, яка впливає і є згідною із вродженим нахилом і талантом.

Звання не вільно виконувати задля грошей чи нагороди. Погоня за грішми, чи виконання звання для грошей — це непомильний знак, що дана людина не уроджена до того діла, що його виконує (340).

Що більше: звання що впливає із покликання треба виконувати незалежно від злих наслідків, які це виконання приносить людині. Святу справу свого морального призначення треба виконувати без уваги на погорду, злидні чи фізичну смерть.

Звичайно так буває, що працюючи у згідності із своєю найглибшою природою досягаємо зовнішній достаток чи добробут, признання, славу чи честь. Але це все є побічні явища а зовсім не передумовини, ані не цілі, ані не покажчики щастя. Буває часто так, що виконуючи звання трапляємо на труднощі і злидні, але ніколи не покидає нас справжнє, внутрішнє щастя і впевненість божественного призначення чоловіка.

Найзагальніше можна би сформулювати етичну норму Сквороди ось як:

Виконуй своє звання для чистої радості і щастя його виконання, без уваги на зовнішні наслідки твоїх учинків. Іди за найглибшим голосом твого серця, бо так промовляє і так хоче Бог, тобто твій власний дух у твоєму серці утаєній.

Зайва річ порівнювати цю норму Сквороди із повним раціоналістичного розрахунку «категоричним імперативом» Канта.

Таку благородну етику стрічав я на вершинах індоарійської думки — в Божественній Пісні — Бхагавадгіті.

При нагоді розбудовує Скворода свої загальні твердження:

... ця божественна сила в чоловіці, що побуджує в ньому нахил до звання називалася у старинних єгиптян, Ізіс, Isis, у греків Athena, у римлян Мінерва тобто Natura. Природа називалась теж Genius, Ангел природи називався теж — Бог» (329).

«Коротко скажу: нині єгипетська Ізіс і іменем і сутністю це те саме, що Павловський Ісус. «Знаю чоловіка» (332).

Тут знову Скворода усвідомляє собі «знамениту різницю» між Павлом і іншими — як бачимо — і тут зайвий раз ставить точку над «і». Ісус це тільки одно із численних — саме павліністично-християнське — очеркнення божественного первня людської душі, знаного уже в старинному світі.

Згідність з природою, з Богом, чи з Мінервою, — це у Сквороди те саме, що згідність із основною силою свого морального призначення.

Людина з Мінервою — це людина з талантом, наділена іскрою Божою, навантажена важливим призначенням.

Сковорода часто говорив в своєму житті про голос Мінерви.

Це призначення веде нас за руку навіть у дрібних і здавалося б мало-важних подіях. Сковорода наводить приклад із життя Сократа. Ми могли би навести приклади із життя Сковороди, хочби відомий вже епізод ясновидючого прочуття в Києві.

Бути щасливим — це пізнати свою природу й іти за її голосом. Ця природа є основою утаєною пружиною всіх наших діл. Вона породжує нахил, талант, запалює до діла і робить працю солодкою (324).

Збирання меду є для пчіл солодше від самого меду, — хоч здається декому важкою працею. З якою радістю гонить за зайцем скорий пес (327).

Принцип вродженої праці чи призначення притаманний усій природі — тобто зовнішньому світові. Черепаха не буде літати так як орел. Даремна річ вчити черепах літати. Вона може розбити свою шкарлущу.

Суспільні нещастя повстають із того, що люди беруться не за своє діло. Воєнну роту веде часто той, кому треба сидіти в оркестрі (327).

Смішно, коли вовк грає на сопілці. Смішно, коли медвідь танцює.

Але коли вовк став уже пастухом, медвідь монахом, а лошак совітником — це вже не шутка, але біда (334).

Великі суспільні нещастя повстають із того, що люди підіймаються виконувати звання в погоні за грішми.

Виконування звання незгідно з природою веде до внутрішнього неспокою, нудьги, у крайніх формах до самогубства.

»Краще бути природним котом, ніж левом із ослиною природою« (340).

З цими етичними принципами в'яжеться соціологічна засада »нерівної рівності«.

»Бог подібний до багатой фонтанни, що наповняє різні посудини по їх містимості. Над фонтанною напис: »не рівна всім рівність«. Ллються із різних трубок різні струми в різні посудини, що стоять довкруги фонтанни. Менша посудина має менше, але в тім рівна із більшою, що вона однаково повна. І що дурніше як рівна рівність, яку дураки надаремне намагаються завести на світі. Як глупе все те, що противне блаженній природі« (340-341).

Всі люди можуть бути вдоволені життям, всі вартісні і всі щасливі, хоч неоднакова їх цінність і неоднакової ваги призначення.

Що ці етичні і соціологічні правди можуть стати основою для нових соціологічних концепцій, це навіть 150 літ після смерті Сковороди ще не світає в свідомості народу.

Сковорода описує вроджені здібності прикметні для різних звань.

Я наведу прекрасне місце про обов'язки воїна:

»Хто роджений воїном, тримайся бодро, уоружуйся, з природою скоро навчисься. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабників і зовнішніх ворогів. Тут твое щастя і радість. Бережи звання як око. Що солодше уродженому воїнові, як воєнне діло.

Відплачувати за обиду, захищати безоружну невинність перед тер-

пінням, боронити основи суспільності, правди, — це його пресолодке снідання, обід і вечеря. Не бійся, з Богом легко буде тобі нести голод, спрагу, холод, жар, безсонність, кровопливіччі рани і сам страх смерті. Це воєнне горе буде тобі з Богом сто раз приємніше за твої ранги і доходи. Ранги може носити кождий, а діла може доконати тільки уроджений» (343).

А далі:

»Не бійся вмерти тілесно: бо будеш кожною хвилиною терпіти смерть духову. Відняти від душі вроджену чинність, це значить відібрати від неї поживу. Ця смерть є люта. Знаю, що щадиш тіло, але убиваєш душу, а це заміна зла. Не знаю навіщо носиш меч, якщо не на січ, на яку він виконаний. Не знаю навіщо носиш тіло, якщо щадиш віддати його за те, навіщо хто цим тілом одягнений» (343).

І далі розвиває Скворода філософію чистої жертви Богові із життя воїна.

Я навмисно навів цей довгий уступ, щоб заткати уста всім тим, які лиш понюхали або почули дещо про Сквороду і помішали його чисту одуховленність із квієтизмом, пасивізмом, чи відірваністю від життя.

Чи не пізнаєте по цих словах справжнього козацького сина і внука? Козака, що піднявшись до висот пророцтва, підносить козацьку борню за волю на найвищій вершині святої борні за правду.

Це він, дух народу, хоче вицідити з жил народу сукровату кров і налити туди чистої, святої, козацької.

Воїнові слід безстрашно боротись за правду, вважати своє воїнство жертвою Богові. Бути святим лицарем Правди і Волі.

Такі святі і благородні правди проголошує Бог Вішну найбільшому лицареві Магабгарати, Арджуні у Божественній Пісні.

Ця філософія це угольний камінь етики святого лицарства.

А ось які заповіді дає Скворода богословам:

»Не бійся! Голод, холод, зненависть, переслідування, клевета, зневаги і всякий труд не тільки стерпимий, але і солодкий, якщо ти до цього уроджений. Бог твій твоя сила. Це все зробить тебе більше гострим і крилатим. Прямуювання природи немов джерельний потік або полум'я; бистріше рветься крізь перешкоди» (345).

Але що це ми читаємо? Невже існують різні норми етичні для різних звань?

Скворода не ставить цього питання на площі теоретичній. Але виходить із його вказівок, що так. Існують різні етичні норми для різних звань. Пригадаймо собі його відповідь єпископам на захист свого підручника етики. Різний є стан дворянства від стану монахів і різні в них повинні бути поняття про Бога.

Читаючи ці рядки, мені здавалося, що я читаю право Ману.

Існує звання, якому Скворода присвячує найбільше уваги. Це звання самого Сквороди. Він називає цих людей природними благовісниками. »Природними« — не забудьмо — це те саме, що покликаними від Бога силою внутрішнього об'явлення. Справді це найкраще очеркнення Сквороди. Божественний благовісник, — тобто той, що

звіщає добровість, або євангелію з грецька, покликаний до цього божественною силою людського духа.

Сковорода — це благовісник божественності Чоловіка.

Сковорода свідомий того, що правди, які він сповіщає, будуть «азбукою світа» і тому називає свій твір «Азбука світа».

Основою українського і не тільки українського світовідчування і етики.

Тріюмфуючий матеріалізм другої половини ХІХ стол. не сприяв ідеям Сковороди. Але ХХ століття на передодні великого духового пробудження відпорпає із попелу забуття безсмертні жемчуги його філософії і від тепер вони світити будуть народам блеском свого вічного вогню.

БЛАГОДАРНИЙ ЕРОДІЙ

«Благодарний Еродій» лежить на лінії тих самих проблем, що «Азбука світа». Це педагогічний аспект правди «пізнай себе».

Правдива здібність є вроджена. Вона проявляється вже в ранній молодості.

«Коли трилітний хлопець із самовільного заслухання переймає божественні пісні, любить заглядати в священні книги, перекидати листки, приглядатися то картинам таємних образів то буквам, то чи це не є виявом тайної іскри природи, що родить і кличе його до богословського звання?» (340).

Цей образ малого хлопця, що підхоплює релігійні пісні, — це мабуть автобіографічний елемент з життя самого Сковороди. Пам'ятаємо з біографії Ковалинського, що вже в ранній молодості проявився в нього талант до богослов'я. Ковалинський не каже як саме проявився цей талант. Це місце можна вважати доповненням його біографії. Талант до богослов'я мусів хіба проявитися так, як це описує Сковорода.

Основні завдання учителя і лікаря розуміє Сковорода ось як:

«Учитель і лікар не є учителем і лікарем, а тільки служителем природи єдиної справжньої лікарки і учительки» (464).

По думці Сковороди яблоні не треба вчити родити яблука; вже сама природа навчила її цього; треба тільки відгородити її від свиней, очистити від гусениць тощо (464).

Орлові легше літати як черепаці.

Завдання педагогіки — це розвинути і плекати, так як садівник плекає яблінку — притаєні, вроджені здібності, що бажають проявитись на зовні. А тому, що найглибша сила людини це її внутрішнє щастя і блаженність, треба виплекати у ній світосприймання спрямоване на основні духові цінності чоловіка. Це основа творення характеру, основа виховання людини.

Прекрасний діалог між малпою і бузьком є теж повною благородного глуму сатирою на тодішню погоню за модою, за перуками, а головню за чинами, — словом сатирою на виховання, що йде по лінії грубо матеріялістичного сприймання світа.

В цій борні із вихованням молоді, що спирається на матеріялістичних заложеннях (дарма, що переводять їх самі єпископи) — полягає пробудницька і новаторська роля педагогічних поглядів Сковороди.

Подібний формою і наставленням є твір Сковороди п. н. «Убогий Жайворонок».

Руссо твердив, що людина є з природи добра. Сковорода, що людина родиться із своїми здібностями. Вона є зла або добра. Руссо здобув всесвітню славу своїми педагогічними поглядами. Багато з цих поглядів мусів спростувати Пестальоцці, що витягнув із них практичні висновки і цим заклав підвалини під новітню педагогіку.

Як би Пестальоцці був знав Сковороду...

Із тверджень Сковороди не треба нічого спростовувати. І тим різниться Сковорода від Руссо.

Твердження Сковороди знаходить своє блискуче потвердження... в новітньому расовіданні. Людина родиться із зав'язками своїх здібностей, отже із можливостями їх примінення до звань.

Твердження Сковороди не тільки витримують пробу історії, але стануть підвалиною для справді нової педагогіки.

Але історія всесвітньої педагогіки нічого не знає про Сковороду. Як вона могла про нього довідатися, коли Українці вчать історії педагогіки від чужинців, а їх найбільший національний філософ за сорок п'ять літ не дждався повного видання своїх творів.

Чому? Чому діється такий злочин супроти рідної культури і рідного духа?

Чи не було жертвенності народу для видавництва, чи не було змоги?

Ні, ні. Це пастирі, що стережуть стада не тільки не пробуджують його, але ще засипляють.

«ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ЗМІЙ» І «ЖІНКА ЛОТОВА»

В трактатах п. н. «Ізраїльський Змій» і «Жінка Лотова» знову розгортає Сковорода проблеми Біблії. Вертає до основного питання свого життя, що його не розв'язав ще ні в «Асхані», ні в «Розмові про душевний мир», ні в «Кільці».

Ці твори це новий, вищий етап святої Борні Сковороди зі Змієм Біблії, що розливає по світі потоп брехливих вірувань і суевірства. Додаймо: Свята борня зі змієм, що цілими століттями придавлює українського духа, спиняючи його розвиток.

З'ясуймо дотеперішній вислід цієї борні.

Спираючися на деяких моментах Біблії, співзвучних з арійським відчуттям (які попали туди головню через грецьку філософію, як, напр., твердження: »на початку було слово« і т. д.), озброений в павліністично-християнські елементи Біблії (зачинаючи собі навіть здавати справу з різниці між Павлом і іншими), пробує Сковорода піднести Біблію як цілість до свого власного духового рівня. Я очеркнув цей перший етап борні як відірвання змія від землі. Сковорода доконує цього через дематеріалізацію усього змісту Біблії. Першу атаку повів він на найслабші місця Біблії — на церемонії і ритуальні приписи. Інтерпретуючи ці приписи в дусі антропотеїзму, розвиває він цілу галерею символів, що служать цій інтерпретації.

Але вже в розправі »Кільце« зачалася нова лінія цієї борні. Це саме твердження, що Біблія у своєму реальному змісті, сама по собі, уявляє собою вартість негативну. Пам'ятаємо такі очеркнення як »дурна дуда«, »грязь« і т. д.

Ця нова лінія знаходить свій повний визвук у його творах: »Ізраїльський Змій« і »Жінка Лотова«.

»Вірне слово, що Цар і Суддя Ізраїльський, а християнський Бог це Біблія. Але цей Бог наш перше на єврейський потім на християнський рід навів безчисленні і жахливі виливи суевір'я. Із суевірій родилися роздори, спори, секти, межіособиці і дивні ворогування, ручні і словесні війни, молодечі страхи і інше« (361).

І не має нічого гіршого за розбіснених сліпим повірям людей, що дишуть жагою убійства свого брата, і думають, що виконують цим службу Богові.

»Цей семиголовий Дракон (Біблія), розливаючи хлющі гірких вод, цілу земську кулю покрив суевір'ям« (361).

Тут уже зовсім виразно усвідомлює собі Сковорода свою борню із семиголовим Драконом Біблії.

Він лицар Святої Борні, — зміборець. Дракон вже відірваний від землі. Другий етап борні відбувається у воздуху.

Існує в Біблії ціла низка безпосередних висказів, що мають відношення до філософії. Існує філософський зміст Біблії.

Напр., твердження: »Бог сотворив небо і землю«. Це вже не та сама поверхня землі, де слово »віл« позбавлене свого реального змісту мало би означати пророка. Підміною якогось духового, чи чоловічого символу тут уже нічого не вдієш. Твердження: »Бог сотворив небо і землю« — має вже свій відірваний від землі, філософський зміст. В перекладі на мову філософії маємо тут виразну негацію вічності матерії і позитивне твердження, що матерія сотворена Богом.

Але саме це твердження є для Сковороди брехнею. Матерія, хоч є тільки тінню справжнього буття, проте такою, якою вона є, є вічна.

Що ж тоді зробити з твердженням. »Сотворив Бог небо і землю«?

Біблія це маленький богоподібний світ або світочок. Сотворення світа відноситься до одної і самої (Біблії), а не до великого заселеного сотворіннями світа« (370).

»Сотворив Бог небо і землю« — це значить — »сотворив Бог малий світочок Біблії«.

Дата шість з половиною тисяч літ для безчисленних світових систем є смішно обмеженою.

Ця обмеженість впливає із обмеженості відчуження часу і простору, характеристичного для семітської ментальності.

Тому цілком слушно Скворода »льокалізує« біблійне сотворення світа, до сотворення маленького світочка єврейської Біблії.

Новітнє расовідання вже знає і відмічує цю обмеженість семітської ментальності.

Як бачимо треба у Сквороди подивляти геніяльну витончену чутливість і чистість арійського світосприймання.

В такому світлі борня Сквороди зі змієм Біблії являється борнею арійського світовідчуження із семітським. Я наведу ще один маркантний приклад такого типу.

Для динамічного, діалектично-розв'язуючого, арійського світовідчуження Сквороди мусіло видатися чимось смішним і глупим (375), що Бог буцімто змучився після сотворення світа і став на семий день відпочивати.

Смішно приписувати Богові змучення, зависть, злість, — як це дуже часто діється в Біблії.

Ні, ні, в справжній, тайній, об'явленій символістами Біблії таких нісенітниць не може бути.

Відпочинок на семий день це тільки нова, біблійно-символічна фігура. Це символ »суботи« — тобто блаженності, що не має нічого спільного з квітизмом, який, — як ми вже бачили — вважає Скворода суперечним з людською природою. І т. д., і т. д. . . .

Я навів тільки два приклади. Так бореться Скворода зі семиголовим Драконом Біблії. Розпочавши цю борню, зрозумів Скворода, що це цілу Біблію треба так »перекласти« на мову тайного світа символів, щоб надати їй якийсь змісел. Він скаже це зовсім виразно:

»Читати Біблію і брехню це одно і те саме«.

»І так Біблія це змії, хоч одноголовий, хоч семиголовий, а розтопче йому голову спочиваючий у сонці, вибрана фігура . . . І так Змії (тобто Змії Біблії) останеться тільки підніжжям (!!) перебуваючого в Сонці (386).

Тут маємо величне пророцтво перемоги Бога Сонця, перемоги ясного соняшного бога зміеборця. Віра в нього лежить у основі світовідчуження всіх арійських культів.

Справді соняшний бог Перун переможе семиголового Дракона. Скворода це великий і святий борець ясного Бога, утасного в Сонці.

У цій борні із »брехнями Біблії« — як їх називає сам Скворода — розвиває він величаві правди своєї метафізики.

»Біблія — це Божі мислі, це вічне серце, а серце вічне, це Вічний Чоловік« (410).

Шукай правдивої Біблії у твоєму власному серці.

І тут проситься висновок, що його зробить аж наше століття.

Коли ціла Біблія заключена в нашому серці, коли саме у власному серці треба шукати правдивої Біблії, тоді навіщо тобі єврейської Біблії з її брудними водами брехней що заливають цілий світ.

Навіщо тобі шукати мудрості в єврейській Біблії, коли вічна Біблія, вічними всеживучими буквами розсвічує соняшний макрокосмос твого серця.

Із глибини духа народу сотвориш новий світ нашої Євангелії, нашої доброї вісті.

А буде це добровість про Чоловіка, єдиного правдивого Бога.

Сотворення чоловіка це є друге народження (401).

Збудися зо сну, народе!

Якщо ти спиш, то ти ще не існуєш.

Ти ще не є сотворений!

Що лиш тоді сотвориш себе, як збудися до духового життя.

»Світ ще не сотворений« (Степан Стасяк).

»Бог не заложив безчинно рук до подолка« (Степан Стасяк).

»Це ми сотворимо світ« — всепереможно лунає програма лицарів Бога Сонця.

Сотвори жертву цілопалення у твоєму серці. Із вогню цієї святості добудь собі вічне серце, про яке навчав Сковорода. Сотвори вічного Бога, що утаєний в Сонці. Сотвори ясного Бога Перуна, що переможе семиголового Змія, який напосівся потопити землю в своїй отруті. Це буде найбільша перемога Індри, Веретрагни, Перуна, Доннара, Зигфрида, Кракуса, Юрія, одного всеарійського, всенароднього героя, Чоловіка і Бога.

»Це ми сотворимо світ«!

»Духовий Чоловік є свобідний. В висоту в ширину літає безнастанно.

Не перешкоджають йому ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустині. Він бачить віддалене, прозирає утасне, заглядає в минуле, проникає в майбутнє, ходить по поверхні океану, входить замкненими дверима. Очі його голубині, орлині крила, оленева зручність, левина відвага, горлична вірність, бузькова благодарність, баранкова незлобність, бистрість соколина, журавлина бодрість. Тіло його адамант, смарагд, сафір, яспіс, тарсіс, криштал і анфракс. Над головою його літає сімка Божих птиць: дух краси, дух віри, дух надії, дух милосердя, дух ради, дух прозріння, дух чистосердя.

Голос його це голос грому. Наглий як блискавиця, як шумлячий дух бурі» (401-402).

Це неусвідомлене передчуття Перуна Правдивого Бога України. Бога арійців.

»Голос його це голос грому. Наглий як блискавиця, як шумлячий дух бурі« (402).

Це Перун.

»Ось тобі друге народження і правдиве сотворення! (402).

Чи пізнаємо цей світ Вічного Чоловіка?

Це світ Перебенді, коли його серце розмовляє з Богом, а його дума орлом сизокрилим лине на край світа, летить до Сонця.

Це світ блаженності.

Це світ визволеної людини. Цей світ сповіщає Сковорода у захваті спасення в своєму творі »Жінка Лотова«. Лунають оклики »Пасха! Пасха!« (405).

Симфонія творчості Сковорода наближається до величавого фіналу.

Біблійний Змій вже переможений. Всі його брехні розкриті. Дух Сковорода перманентно перебуває у стані святості. Кінчиться мандрівка його життя. Вже близько мети зайшов Сковорода.

»БРАНЬ АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА З САТАНОЮ» І »БОРНЯ БІСА З СИНОМ САВИ«

Визволених пророків жде ще остання борня з сатаною. Пророк перборює в ній останні сумніви перед сповіщенням світові важливих правд.

Документом цієї борні є два твори Сковорода: »Брань Архистратига Михаїла з Сатаною« і »Борня Біса з сином Сави«.

За яку правду бореться Сковорода зі сатаною?

Який це останній сумнів гризе ще душу пророка?

Здається світові, що шлях великих духів, шлях призначення, чи спасення це стежка на грані стрімких скель, це танок на ливні понад пропастю, це важкий мученицький шлях самовідречення, шлях вічної жертви, шлях аскетичних терпінь, шлях, на який тільки вибранці можуть відважитися ступити.

Чи можна і треба такий шлях показати цілому народові? Чи справді на цьому шляху є повне щастя, чи може тільки біль, горе, змагання і терпіння?

Шлях спасення є трудний і недоступний говорить Біс.

Ні, ні, це все неправда. Шлях спасення є радісний і легкий. Він може здаватися трудним тільки для тих, що мов верблуди обвантажені тягарем своєї злоби, вини, злочинів, пристрастей, бездумних прагнень засліплення.

Нема нічого кращого як бачити сонце.

Але це дуже болюче для кажана. Хворому не до смаку потрава здорових.

Але вистарчить скинути з себе все брудне лахміття, щоб відчути, що шлях спасення є легкий і радісний. Шлях спасення це рівночасно шлях найвищого земського щастя і радості. Цей шлях є легкий і доступний для всіх. Сковорода бореться зі сатаною за правду радісного всепотвердження світа, за основний тон і настрій його світовідчування.

Цей основний тон це погідне й радісне всепотвердження світа.

Це основний тон українського світовідчування.

Хрустально чисто звучить його мелодія радісним всепотвердженням світа у фіналі творчості Сковорода.

ЗМІН ПОТОП

Говорить Вічний Дух і душа.

Принеси, о, сліпий, твої очі погребані в міхах твоєї тілесності. Принеси твої очі, щоб побачити храм вічної краси.

Усе існує вічно. Все є вічне.

Це триумф існування.

Це його радісне всепотвердження.

Нарисуй колесо на піску і зітри його. Чи вдалося тобі його знищити? Ні, воно раз сотворене існує вже в утаєній скарбниці твого духа.

Все існує вічно у вічному світі Духа.

Сковорода вже на порозі цієї вічності.

І тоді настав останній час розправи зі Змієм Біблії.

»Біблія це Бог і Змій« (506).

Душа чує щось страшне і несподіване. Як це можливе?

»Всі світи складаються з двох істот: із злого і доброго. Чому ж боятися Змія?

Але чому у всіх віках і в усіх народах лають, плюють і ненавидять Змія.

Не дивно, — каже Дух — він мучить людей потопом своєї брехні. Він на погорду сотворений. Він заслужив на погорду. Чому? Тому, що в численних місцях Біблії безсоромно і погано, без ніякого смаку бреше. І шепче недобрі брехні, безсоромності і небилиці.

Душа просить показати хоч одну його брехню.

Пів року, пів року ледви чи вистане щоб перечислити всі брехні. Зараз на вступі бреше: »На початку сотворив Бог небо і землю«.

Як це?! Невже це брехня?

Основна головна брехня!

Доки яблінка вічності, доти тінь під нею. Безчисленні світи це тайна вічно зеленого дерева Божої Вічності (Знов арійська правда, проголошена в Індії).

Materia aeterna!

Або:

Відпочав від всіх своїх діл. Будьто не міг би вже нічого більше сотворити.

Творить світло заки існувало сонце. Творить сонце, коли вже існував світ. І т. д., і т. д. . . .

Бог плаче, гнівається, спить, кається.

І т. д. . . . і т. д. . . . і т. д. . . .

Душе моя знай, що читати Біблію і брехню це те саме (506-508).

Суевірство роздражило цезаря Тита!

»Так буцім то Біблія не веліла смиритися перед цезарями!« (509).

Глянь на глоб земський і на весь бідний рід людський, що мучиться в ересях, роздорах, суевір'ях, многовір'ях і різновір'ях, що топиться в зміїному потопі Біблії.

»А цей же, знай, весь потоп не із вищого неба нам даний, але

адська зміїна челюсть, відригаючи, його відригнула, розливаючи, його розіллала . . .» (509).

»Скажи ж тепер, душечко моя, чи не заслужив цей Змій за такі відриги, роздори, язви, муки на всесвітній сміх, обмерзіння і зневагу?» (509).

Тут святий гнів лицаря святої борні досягає апогею!

Це смертельний удар для Змія Біблії.

Сміх, обмерзіння, зневага.

Що ж можна сказати на оборону Змія Біблії? Те, що його потоп походить із аду, а не від Бога, не тільки не виправдує Змія Біблії, але ще глибше його засуджує.

Де ж його Божа природа? — питаємо.

Чи в тому, що у всякій погані, — як в усьому на світі, — є двоїста природа Бога?

Чи в тому, що за віруванням містиків зло походить від Бога — як це найяскравіше з європейських містиків висказав Беме?

Значить і Змій Біблії був би теж формою існування зла у Бозі? І тому Божественний?

Слухаймо уважно відповіді Сковороди.

Біблія це Сфінкс . . . сьогодні стрічає тебе або преблаженна перемога, або цілковита програ. Як розв'яжеш її загадку дістанеш у нагороду верховинний город премудрості. Роздери льва, душе моя, як ні, він роздере тебе.

Це тільки вступ до розв'язки. Душа цим не вдоволена. Питається просто Вічного Духа.

Що зробити із Змієм?

Відповідь вже знаємо.

Відірвати від землі і піднести вгору.

Підійми перш за все своє власне, а не зміїне серце, а змії за твоїм слідом самовільно піднесеться вгору і повисне на дереві, а тобі на ший, бо він тільки тоді шкідливий, коли по землі повзає.

Це знов образи, скаже хтось. Ми хочемо крапки над »і«.

Сковорода ставить крапку над »і«.

»Все тлінь і брехня, крім одної Вічності. Вона — це правда Божа. Все жуй (тобто передумуй), вари і переминою в центр і в кінець біблійний: розумій в сік твого серця. От як:« (516).

От як! зводити все до біблійного це значить розуміти все в сік, чи в тон, чи в голос власного серця.

От як! Ось де Біблія Сковороди і всі його інтерпретації і символи і труд цілого його життя.

Це сік, це кров його власного серця.

Деж є спасенний і божеський аспект Змія Біблії?

Твоє власне серце це центр і кінець Біблії. З себе самих візьміть свою участь у Бозі.

У власному серці божественний аспект не тільки Змія Біблії, але усього буття.

У ньому усе правдиве буття.

У ньому правдивий Бог.

У ньому правдивий Чоловік.

У ньому, і тільки у ньому твоє спасення.

Не має іншої дороги спасення як тільки: Пізнай Бога в собі.

Доходимо до первісного мотиву симфонії Сквороди. Доходимо до домінанти.

Тоді, що лиш тоді, зрозумієш тайну Біблії.

Відчуєш усюди і над усім подих Вічності.

Відчуєш його також і над Змієм Біблії.

Це вогонь святості.

»Дух Вічного задрів серце пророків« (517).

»Раз добром нагріте серце звик не прохолодне« (Шевченко).

»Звідси відвага, нові мислі, дивні речі, чудна сила, ясний язик їх...« (517).

Саме цю таємну силу серця називає Скворода вірою (214).

Тайна Сфінкса розв'язана. Збагненна тайна всякої віри.

Що ж зробити зі Змієм Біблії?

Можна його носити на шиї ціле життя, так як робив це Скворода!

Можна ще простіше відложити його на якусь полицю в бібліотеці, відбувши над ним справедливий суд історії.

»Перевести праведний суд йому. От що! І докладно пізнати силу його діла. Тоді мала дитина його поведе« (513).

Справді відбудеться справедливий суд історії над Змієм Біблії. Скворода вже проголосив на нього засуд.

Не легковажмо собі борні Сквороди зі Змієм.

Погляньмо на цю борню очима історії. Не забудьмо що в Москві палили живцем на костирі приклонників містики Беме. Усвідомім собі весь тягар і весь гнів, всю силу, якою Змії Біблії придавлював духа народу продовж цілих століть.

Він гнітить цього духа ще сьогодні.

Тоді зрозуміємо, що Скворода це справді втілений лицар святої Борні, Змієборець.

Але що зробити усьому народові зі Змієм Біблії?

Носити його для прикраси ціле життя на шиї? В його брехливе блювання вкладати найкращий зміст свого серця?

Роздумувати над тим, що це за символ, коли Змії радить продавати зігниле м'ясо чужинцям, або брати лихву з чужинців?

Роздумувати над тим, що це за символ, чи може краще не купувати зігнилого м'яса і не позичати нічого в чужинців на лихву.

Не позичаймо нічого на лихву!

Свою віру сотворимо із глибини свого серця.

Наша добровість у глибині серця нашого народу.

Шукати спасення поза власним серцем — це значить нічого, таки нічого не второпати із Сквороди.

»Нема його тут!« — повторював зі сто разів Скворода.

Твоя віра, твоє спасення, твій Бог, твоя добровість у твоєму серці, у глибині народнього духа.

Такий є єдиний правильний висновок із науки Сковороди, такий є єдиний шлях пробудження народу.

Це є правдиве воскресення.

Нова земля і нове небо будуть сотворені.

Вже знаємо від Сковороди, що сотворити небо і землю — це значить перш за все сотворити світ Біблії, світ власної добровісті.

Пробуджений нарід сотворить не тільки світ своєї добровісті але і свою справжню нову землю і своє справжнє нове небо.

Світ ще не є сотворений. Бог не заложив безчинно рук до подолка.

Це ми сотворимо світ!

Це ми сотворимо світ!

* * *

*

»Весь світ спить... глибоко... А наставники, що пасуть Воїна Божого не тільки не пробуджують його але ще погладжують: »спи не бійся, місце безпечне, чого лякатися«?

Цей основний мотив творчості Сковороди звучить звучить у могутньому фіналі як переможний тріумф близького воскресення.

В кінцевому уступі »Зміїного потопу«, в останньому своєму великому слові, показує пророк...

... пробуджених, святих лицарів.

* * *

*

Радісний тріумф перемоги духа над матерією.

Світанкова свіжість святості.

Бадьорість всепотвердження буття.

Євангеліє всерадості існування.

Об'явлення вічності кожного моменту.

Об'явлення блаженної легкості шляху спасення.

Сотворення Чоловіка.

Пробудження Бога.

Свята Борня зі Змієм Біблії.

Перемога і воскресення в країні святості.

Святий вогонь пророчого натхнення.

Такий є духовий зміст і така є основна сила філософії Сковороди.

* * *

*

Просто одягнений селянин із України зайшов до редактора творів Сковороди Бонч-Бруевича і зачав із ним небуденну розмову на філософські теми ведену на незвичайно високому рівні.

У цій розмові заявив цей простий селянин, що звався Радзиховський ось що:

»Лицарі духа погинули — їх немає, а без них життя не життя — а туга.

Нарід терпить і борсається, не маючи опори в правдивих учителях,

що для них були б дорогі безконечні простори, питання вічності а не слава і земська гордість. От у нас на Україні був такий лицар духа Григорій Савич Сковорода, — він рівний тим — Будді, Сократові, Ніцше, — але він покинений, його приховали й придавили столітнім гнітом...

... Там ще у глибині, в почві країни схоронилось лицарство духа і живі зрозуміють і полюблять повставшого із мертвих».

І далі ще велася прекрасна і натхненна його мова аж врешті цей простий селянин зложив дві тисячі рублів на видання творів Сковороди.

Так реагує нарід на зустріч із натхненим словом Сковороди і напевно так реагував на його живе слово за його життя, бо тільки цим можна пояснити повстання живої традиції й живого культу Сковороди в народі.

Пробуджуються святі лицарі.

* *
*

Дух народу? — скаже хтось. — А де ж його політичні кличі і політична програма?

Смішні, нерозумні питання людей, які нічого не второпали зі Сковороди?

(Маловажне теж причинкарське питання чи цитати Хіждеу є автентичні.)

Вистарчить, щоб його нарід здійснив один його клич:

Вистарчить, щоб нарід збудився до духового життя, щоб на віки була забезпечена його доля. Бо тоді ніякий »зуб часу« не заторкне чистого золота його душі, ніяка сила не загасить уже безсмертного вогню його духа, а ціле пекло не зможе стримати і збити його із шляху його призначення.

Це зрозумів селянин, що зложив дві тисячі рублів на видання творів Сковороди:

»Нарід терпить і борсається не маючи опори в правдивих учителях...«

Правда панує над народами, навчав Сковорода?

Правда панує в історії — сказав би Сковорода сьогодні.

Забезпечити перемогу своєму народові це значить ... знайти правду.

— »Хто це як Правда?«

Це саме найважливіший політичний клич Сковороди.

»Хто це як Правда?«

Ціла творчість Сковороди навчає нас пізнавати »подвійність« усіх явищ світа.

Є отже дві України — сказав би сьогодні Сковорода.

Твоє завдання пізнати Україну духову, правдиву, космічну, вічну.

Бог України встане як місія Космоукраїни.

Пізнати цю Україну — це значить стрінутися віч на віч з її моральним призначенням у всесвіті, це значить відчутти у собі подих Духа Народу.

Жив у столітті Сковороди один з великих духів України: це автор

славної «Історії Русів». Ця книжка заключає в собі ідеї, які вже жили і були втілені в історію України. Вона є зібранням цих ідей, продовженням їх традицій, навіть їх завіщанням зокрема у відношенні до козацтва й гетьманства.

Але вона не заключає в собі ідей, що мали би силу піднести нарід на вищий рівень духового життя.

Сковорода є втіленням моральної сили потрібної на те, щоб розпочалося відродження України.

Саме тому тверджу рішуче, що відродження України починається від Сковороди.

Чи може бути факт більшого значення для історії — як розпочати відродження України, її нову історію.

* *
*

Змій Біблії, що так заваготів потопом своєї брехні, чужим світом своїх ідей над духовим життям українського народу, вже переможений.

Покладені основи нової віри народу.

Пробуджений його дух.

Відродження українського народу може від цього моменту розпочатися.

* *
*

»Змійн Потоп« кінчиться такими словами:

»Це я є з вами по всі дні, до кінця віку. Амінь«.

»Хай счезне з віч

Печальна ніч.

Сонце сходить

Світло водить.

Світло водить,

Радість родить.

Хай счезне з віч

Потопа ніч!»

ОСНОВНА БІБЛОГРАФІЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

I. ПЕРШОВИДАННЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

БИБЛИОТЕКА ДУХОВНАЯ, СОДЕРЖАЩАЯ ВЪ СЕБѢ ДРУЖЕСКІЯ БЕСѢДЫ О ПОЗНАНИИ САМОГО СѢБЯ. Видання Імп. Акад. Наук. Петербург, 1798. Цензор архимандрит Антоній, 225 ст. 3 часті. Автором цього видання є М. Антоновский. На заголовку книги картина з написом: *Познай себя.*

Ім'я Сковороди в цьому виданні не згадується. Не маю сумніву, що це сталося з цензурних причин. Всежтаки в скорому часі стало відомим, що друкований там вперше твір Сковороди, а саме його трактат, який у манускриптах носить назву: «Асхань о познанні себя». Вслід за тим ця книга закаталогована в бібліотеках із примітками, що це твір Сковороди. Це отже вперше трактат Сковороди побачив світ так анонімно. Всі того роду видання підлягали, як побачимо, церковній цензурі. Не можу ствердити наскільки вірно із текстом Сковороди було це видання. Але якби то не було, слід і так дивуватися, що архимандрит Антоній був досить ліберальний, щоб такий трактат, навіть обкросений, пропустити крізь свою цензуру.

*

НАЧАЛЬНАЯ ДВЕРЬ КО ХРИСТИАНСКОМУ ДОБРОПРАВИЮ. Дописка: «Написана в 1766 году, для молодого шляхетства Харьковской губернии, а обновлена в 1780 году. Творение Г. Сковороды».

Це перший трактат Сковороди оголошений друком під його власним іменем. Трактат був друкований в журналі «Сіонський Вісник» ч. III на стор. 156-179 у 1806 році. Видання Теопемта Мисайлова.

Треба ще дослідити більше про напрям журналу та про те, як туди попала стаття Сковороди. Знаємо з біографії Сковороди, що трактат був подуманий як т. зв. «цензурний» і тому насправді немає в ньому нічого нецензурного із церковного боку. Однак він дише новим підходом Сковороди до питань етики. Як знаємо Сковорода зазнав із цього приводу жорстокого викинення із праці професора етики у Харківській Колегії.

Трактат, хоч короткий, не пройшов непомітно саме як твір Сковороди. Були на нього знаменні відгуки між ними заслуженого і великого ученого Срезневського в його «Записках о Сковороді» в «Утренней Звѣздѣ» 1834 року стор. 73-74. Був теж друкований фрагмент із трактату в «Москвитянинѣ» 1842 р., стор. 117-119.

В двадцятих роках після розгрому декабристів ніякі твори Сковороди не могли появитися. Але в тридцятих роках стрічаємо цілу низку видань трактатів Сковороди і, слід думати, що заходи для їх появи були зроблені тими самими кругами що друкували «Сіонський Вісник». Отже відмічуємо слідуєчі видання:

*

ТРИ ПѢСНИ СКОВОРОДЫ: друковані в журналі «Телескопъ» 1831 р. в ч. VI, стор. 578-582. Це пісні: «Ой, ти птичко, желтобока», «Ой, поля, поля зелени» та «Всякому городу нрав і права». Подав ці пісні до редакції Д. Хиждеу на основі манускриптів із «Саду Божественних Пісень» Сковороди.

Слід відмітити, що в тому часі і набагато давніше, ще за життя Сковороди його пісні із «Саду Божественних пісень» кружляли, якби ми сьогодні сказали «самвидавом» по цілій Україні. Зокрема «Всякому городу нрав і права» було відоме із популярної «Наталки Полтавки» Котляревського, де вона

співається із сцени. Один примірник такого «самвидаву» потрап у руки Шевченкові і він «сам собі у буряні»... списував Сковороду на книжечці, яку купив собі за вкраденого у дяка «п'ятака» себто п'ять копійок. Шукачі «впливів» на Шевченка забули про цей найраніший і найважніший. Очевидно, що Шевченко був знайомий із слідуючими виданнями Сковороди, які вийшли в тридцятих роках.

*

І. І. Срезневський: МАЙОРЬ, МАЙОРЬ! Постать Сковороди, його життя і навчання стали в українській літературі предметом численних поетичних і прозових творів. Із них перший це повість Срезневського «Майор, майор!», в якій у мистецький спосіб відбивається події із життя й усне навчання Сковороди. Докладна знайомість Срезневського з творчістю і навчанням Сковороди дозволяє вважати його наведення дуже близькими до автентичності. Ця повість появилася в «Московскомъ Наблюдателѣ» 1836 р. Ч. VI, стор. 205-736. Поява цієї повісти мала великий вплив для розповсюдження навчання і популяризації загальної пошани, яка оточувала його пам'ять.

*

УБОГИЙ ЖАЙВОРОНОК. Притча Г. В. Сковороди. Москва 1837. Цензор І. Онегірев. Підписано 21 лютого 1836. 32 стор. У виданні вступне слово М. Макарова і І. Решетникова.

Це видання як і слідуєчі видання із 30-их років друковані заходами та під фірмою «Чоловіколюбного Товариства» в Москві.

*

ДРУЖЕСКІЙ РАЗГОВОР О ДУШЕВНОМЪ МИРѢ, Г. В. Сковороди. Москва 1937. Цензор архимандрит Філарет. Ст. 94. Типографія Решетникова.

*

БЕСѢДА ДВОЕ, Г. В. Сковороди. Москва 1937 р. Цензор ректор Агапит, дата цензури 15-го вересня 1836 р. Типографія Решетникова.

*

БАСНИ ХАРЬКОВСКІЯ Г. В. СКОВОРОДИ. Москва 1837, ст. 59. Цензор архимандрит Агапит. У змісті 30 байок Сковороди.

*

БРАНЬ АРХИСТРАТИГА МИХАИЛА СЪ САТАНОЮ, О СЕМЬЕ: ЛЕГКО БЫТЬ БЛАГИМЪ, Г. В. Сковороди, Москва 1839, стор. 45 тексту і VII стор. приміток. Цензор архимандрит Філарет, 29-го лист. 1836. Тип. Решетникова.

Наведені видання можна вважати першою добою боротьби за саму появу цензурного виду творів Сковороди. Докладне даних про дати і спосіб видання цих перших повяз творів Сковороди має на меті перш усього доказати, що Шевченко звільнений із кріпацтва в 1838 році налевно стрінувся із цими творами, бо ж ті самі круги, що причинилися до його звільнення були пов'язані із «Чоловіколюбним Товариством». Крім того Шевченко знав постать Сковороди ще із дитинства із рідного села. Отже налевно мав цікавість до його творів. Ці подробиці важливі для мосі тези про пересемство духової спадщини Сковороди душею Шевченка. Зовсім можливо, що Шевченко знав теж недруковані твори Сковороди, які як я згадав, у цих кругах поширювалися «самвидавом», себто кружляли у відписах і манускриптах.

Переломове значення для видання творів Сковороди мало перше видання його творів у 1860 році. Було це:

*

СОЧИНЕНІЯ ВЪ СТИХАХЪ ГРИГОРІЯ САВИЧА СКОВОРОДИ, С. Петербург, 1860. 312 ст. Видання обіймало всі попередні видання, які пройшли

вже крізь цензуру а крім того недруковане ще до того часу **ПРЯ БЪСА СО ВАРСАВОЮ**. — Критика цього видання вважає його ненауковим і недбайливим. Все ж таки воно причинилося у великій мірі до дальшого поширення вчення і науки Сковороди. Всі вони разом ще не могли дати повної уяви про справжній зміст цього навчання поскільки всі вони належать до цензурного типу писань Сковороди. Все ж вони підготовляють ґрунт для епохотворчих трактатів Сковороди, в яких він завершує своє вчення повним чи достаточним повним висвітленням його відношення до церковщини і до самої Біблії.

Це сталося щопиш у виданнях Багалія і Бонч-Бруевича, наведених у моїй праці.

II. ІЗ ПЕРШИХ ВІДГУКІВ І МАТЕРІАЛІВ ДО БІБЛІОГРАФІЇ СКОВОРОДИ

ЖИТТЕПИС М. КОВАЛИНСЬКОГО. Цей життєпис став основою для вивчення життя Сковороди. Хоч він появилася друком аж у 1886 році, то однак користувалися ним в манускрипті дослідники і автори, що писали про Сковороду перед його появою друком.

Ця важлива праця написана безпосередньо після смерти Сковороди його найвірнішим і улюбленим учнем появилася в «Київській Старині» за вересень 1886. Проголошена проф. Сумцовим п. з. Житіє Сковороди, описаное другомъ его». Вона заключає також перший список творів Сковороди.

Передрукована в перекладі на сучасну мову декілька разів.

Перша згадка про життєпис Сковороди появилася у вище згаданому виданні «Сіонського Вісника», 1806 р.

*

Густавъ Гессъ-де-Кальве: СКОВОРОДА УКРАИНСКІЙ ФИЛОСОФЪ — це вже поважна стаття, яка подає нові біографічні дані. Вона друкована в журналі «Українській Вѣсникъ», що виходив у Харкові, за квітень 1817 р., ч. VI, стор. 106-131.

*

И. Сн. (себто Ив. М. Снегиревъ): УКРАИНСКІЙ ФИЛОСОФЪ, ГРИГОРІЙ САВИЧЪ СКОВОРОДА. — Це чергова поважна праця про Сковороду основана на попередній і на рукописі Ковалинського. Вона появилася в збірнику «Отечественныя Записки» в Петербурзі, ч. XVI, чч. 42 і 43, стор. 96-106, і 249-263.

*

GREGOIRE SAVITSCH SKOVORODA, PHILOSOPHE DE L'UKRAINE, trad. par Mr. M. du russe de Mr. Sneguirow, Bulletin du Nord, journal scientifique et litteraire, Moscou 1828 nos. 10 & 11 pp. 149-156 & 270-275.

Це скорочений переклад вище наведеної статті Снегирева. Це також перша стаття про Сковороду у французькій мові. Журнал призначений для закордонних учених і через нього попали перші вістки про Сковороду до Західної Європи.

*

И. С.Р.К.З. (себто І. Срезневський): «ОТРЫВКИ ИЗЪ ЗАПИСОКЪ О СТАРЦИ ГРИГОРЬИ СКОВОРОДИ» — «Утренняя Звѣзда», 1834, кн. I, стор.

67-92, — це цінна стаття великого ученого і Сквородознавця І. Срезневського поміщена в супроводі першого літографованого портрету Сквороди.

*

ГРИГОРІЙ ВАРСАВА СКВОРОДА, ИСТОРИКО-КРИТИЧЕСКИЙ ОЧЕРКЪ — «Телескопъ» 1835, ч. XXVI, чч. 5 і 6, стор. 3-42 і 151-178. Стаття появилася без підпису із приміткою, що вона є змістом із рукопису:

“Gregor Skoworoda's Lebenswandel und Wirkungskreis — kritische Würdigung seiner Schriften, als Beitrag zu einer Geschichte der slavischen Volksweisheit, in Briefen an Joh. Jos Gorres, Professor an der Universität zu München”.

Срезневський у «Молодику» 1843, приписує цю статтю А. Хиждеу.

Стрічаємося тут із тенденцією характеристичною для пізнішого трактування філософії Сквороди з боку московської критики як витвору «народної мудрости» у значенні фолкльору. Твори Сквороди трактувалися теж у пізніших виданнях як документи сектанства. Це зовсім подібне до того якби ми трактували філософію Платона як фолкльор, бо ж вона виражена у діалогіях і працює у сфері понять грецького світу Божеств чи розуміння життя. Німецький філософ не може обійтися без схематичної класифікації понять із виразно сконструованою схемою. Розуміння світу Сквороди як всепов'язаної і всепроникаючої єдності не увійде в його засхематичнену голову.

Дискусією і опрокинення трактування філософії Сквороди як «народне сектанство» чи теж її опрокинення з погляду чужих норм цінностей я провів у змісті моєї праці. Тут відмічую вчасну появу цієї тенденції.

Доводиться поминути замітки й відмічення, що появлялися вряди годи далі в 50-их і 60-их роках минулого століття.

Згадаємо тільки появу розділу про Сквороду в «Історії російської філософії» а саме:

«*Исторія русской философіи*» видана ректором симбірської семінарії архимандритом Гавриїлом в Казані 1840 р., стор. 53-70. В основному на основі попередньо оголошених праць Снегирева і Хиждеу із деякими доповненнями із рукопису Ковалинського. Зайвий доказ про кружляння рукопису Ковалинського до... Казані.

Всі ці відгуки і статті, що появилися в тому часі мали з конечности тільки дуже поверховний характер, поскільки спиралися на поодинокі фрагменти творів Сквороди, які не могли дати повного образу його творчости і філософії. В численних своїх творах Скворода виявляв тільки частинно свої справжні думки і погляди. Робив це не тільки із цензурних причин, але враховував теж можливість зрозуміння його системи думання його читачами.

Завершенням цього першого періоду вивчання Сквороди є знаменита праця Данилевського. Вона підсумовує всі попередні статті, начерки та праці. Подає докладну і совісну бібліографію до того часу, та важливий список творів і недрукованих манускриптів а також перекладів Сквороди. Це праця:

*

Г. П. Данилевський: УКРАИНСКАЯ СТАРИНА. УКРАИНСКІЕ ДІЯТЕЛИ: І. СКВОРОДА. Харків. Видання Зеленського і Любарського. 1866, ст. 1-96. Це важливе видання є також у Британському Музею.

*

В біографії Сквороди стрічаємося із фактом викреслювання імен осіб, якому твори Сквороди були призначені. Так наприклад Яків Правицький

скреслює із манускрипту ім'я Тев'яшева, якому твір присвячений і ім'я самого автора себто Сковороди. Сковорода вважав Якова Правицького своїм приятелем і писав про нього як «мій Яків». Але цей «Його Яків» очевидно настрашився такого твору як «Ізраїльський Змій». Зайва річ доказувати, що з цього боку твори і вчення Сковороди були часто недоговорені. Хоч вже його перший твір «Нарциз» є повною революцією в розумінні Бога і Чоловіка, то однак відсутність висновків у відношенні до догм, як теж відсутність прямих заперечень і конфронтацій із догматикою могла пройти цензуру ліберальніше настроєних архимандритів. Але ж «Алківядська Ікона» себто «Ізраїльський Змій» заключають до кінця договорені висновки про «семиголового Дракона Біблії», що «розливає на цілу землю потоп суевір'я».

Отже перед появою наукових видань творів Сковороди не могло бути й мови про його вивчення чи розуміння. Думаю однак, що численні його читачі, в тому Шевченко, який вважав брехуном «Саваофта», самі дотягнули для себе висновки для таких пробудницьких творів як «Нарциз» і «Асхань». Думаю теж, що й ті, які дбали і видавали твори Сковороди чи то знали більше про природу його навчання чи просто читали в манускриптах його повністю нецензурні твори.

(Чому НЕЦЕНЗУРНІ??? — невже вони були в стилі Пушкіна???)

Правда про Сковороду була отже «знанням таємним» як і його вчення за його життя. Користаючи із цього факту стрічаємося до сьогодні із нахабністю привласнити чи викривити саму істоту і головне вістря вчення Сковороди проти нього самого через замазання чи викривлення його символізму і просто одвертих його заяв проти Біблії.

Перейдемо отже до перегляду наукових видань творів Сковороди новішої доби. Ці видання слідуючі:

НАУКОВІ ВИДАННЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ

Проф. Д. И. Багалій: Г. С. СКОВОРОДА: СОЧИНЕНИЯ. Собрание и редактирование... Юбилейное издание (1794-1894). Сборник Харьковского Историко-филологич. Общества. Т. VII. Харків, 1894.

Як я згадував у праці і це видання не обіймає ще всіх філософських творів Сковороди, але дає вже основу для вивчення його філософії і вчення. На це видання треба було ждати аж... сто років після смерті великого подвижника правди і філософської думки.

*

Владимир Бонч-Бруевич: СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ Г. С. СКОВОРОДЫ. Петербург, 1912.

Ці два видання творять цілу нову добу у вивченні творів Сковороди. Видання Бонч-Бруевича обіймає всі відомі в той час філософські твори Сковороди. Воно наукове і критичне. Бере до уваги варіанти у відомих на той час манускриптах. З цензурних причин воно могло появитися як «Матеріали до вивчення старо-обрядности і сектанства» проти чого я висловив мій гострий, хоч пізний протест у змісті цієї праці.

Все ж таки це видання появилось в численних наукових бібліотеках світу в тому у Бібліотеці Львівського Університету як теж Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Саме існуванню цього видання завдячую оцю можливість моїх студій творів Сковороди.

Це видання знаходиться також у Бібліотеці Британського Музею.

Московсько-більшевицьке панування в Україні стало сильним тормозом для дальших студій Сковороди. Статті, які про нього появлялися викривлювали його вчення із другого боку. До сліз смішно було читати праці в роді Брагінця, які пробують вчинити із Сковороди... матеріяліста. Смішність цієї позиції стала надто очевидною і від деякого часу говориться лиш про т. зв. «матеріялістичні тенденції» Сковороди. Для нашого читача це не менше смішне, як самі твердження про його «матеріялізм». Все ж таки наявність і поширення цих праць вимагає їх повного здемаскування. Друга лінія викривлень вчення Сковороди це спроби інтерпретації його боротьби із церковщиною і вузькодогматичним чи наївним розумінням Біблії із атеїзмом. Ту саму тактику в широкому розпрацьованні було примінено і до Шевченка. Насправді ані Сковорода, ані Шевченко ані на хвилину в своєму житті не були атеїстами. Саме Сковорода об'явив глибше, правдивіше і сучасне розуміння Бога і цілої доби сучасної вільної теології. Зокрема слід його вважати основоположником модерної антропософії і теософії.

Однак факт, що правдивий світогляд так Сковороди як і його послідовника у філософії Шевченка не висвітлено всебічно і правдиво а навіть постійно викривлювано з боку офіційної церковщини і її підлеглий «науці» дають большевизмові поле до гри і викривлень.

В моїй праці про «Етичні, соціологічні і педагогічні погляди Сковороди» я гостро напаятував факт, що за 50 років революції не видали ці варвари повного видання творів Сковороди, якого буцїмто шанують. Цей сором — як теж, безсумніву натиск у самій Україні довели до видання двотомника Сковороди:

*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ТВОРИ В ДВОХ ТОМАХ. Видання редакційної колегії під головуванням О. І. Білецького, Київ 1961.

З наукового погляду це видання без закиду. У другий том включено листи Сковороди до молодого учня Ковалинського в латинській мові, як теж у перекладі на українську мову. Це видання було теж поширене на Заході і, безсумнівно причинилося до популяризації вчення Сковороди. Воно в значній мірі прикоротило теж заяви про т. зв. «матеріялізм» Сковороди.

А все ж воно не вільне від критики, як наукове і «державне» видання. У такого типу видання слід включити власноручні малюнки Сковороди, які пояснюють і ілюструють його символіку і символічну мову.

Крім того слід виразно ствердити, що мова Сковороди, мова українського ученого 18-го століття є слабо зрозумілою для сучасного українського читача. Твори Сковороди мусять бути видані в перекладі на сучасну українську мову. Крім того критичне видання мусило б звірити наведення із Біблії з оригіналом і їх значенням у контексті. Сковорода часто відривав їх від їх конкретної значимости для цілей своєї символічної інтерпретації.

ОГЛЯД МОНОГРАФІЙ І ВАЖНІШИХ ПРАЦЬ ПРО СКОВОРОДУ

Д. И. Багалій: Г. С. СКОВОРОДА, УКРАЇНСЬКИЙ МАНДРОВАНІЙ ФІЛОСОФ. Харків 1926.

Це основоположна праця для дослідів життя і творчості Сковороди. Видрукована вона в 1926 році в Харкові себто вже за большевицького режиму. Але цілість матеріялу є напевно вислідом довгожиттєвої праці й збирання матеріялів солідним видавцем і знавцем його творів, яким є Багалій. Крім того 1926 рік знаменний деякими полегшами у справах т. зв. «українізації» себто часової «відлиги» яка скінчилася жахливими погромами і Геноцидом української інтелігенції в тридцятих роках. В самому навігленні знайдемо дискусійні навіглення самої філософії, що є вислідом деякого компромісу автора із його сучасністю, але в цілості вона спирається на наведених джерелах і слід її визнати науково-цінною і об'єктивною.

*

Дмитро Чижевський: ФІЛОСОФІЯ Г. С. СКОВОРОДИ, Варшава, 1934.

Це основоположна праця для вивчення самої філософії Сковороди проф. Д. Чижевського на той час професора філософії Університету в Празі. Ідеальне місце для досліджування впливів чи теж паралельних вчень Сковороди й західно-європейської містики. Ця ділянка праці є блискуча, виявляє докладну знайомість із такими велетнями людської духовости як Беме і Ангелюс Сілезіюс та ціла низка інших. Зокрема переконуючі є зіставлення символів Сковороди із символістикою європейського містицизму. Це все безсумнівно оwoчі побування Сковороди в Братиславі, Відні і Німеччині.

Чижевський вже знає, що Сковорода стоїть за його словами в центрі української духовости. Але саме тут його висновки викликають вражіння, що вони кось не доведені до кінця зокрема в питаннях не тільки церковщини, але й взагалі відношення до Біблії, християнського догматизму та теології.

Також окремої студії вимагала б справа дослідження, де маємо до діла із впливом а не із тим дивним фактом, що містики в ріжних часах і цивілізаціях доходять незалежно від себе до однакових чи дуже подібних висновків. І тут маємо дивну згідність їх вчення і їх інтуїційних об'явлень без порівняння міцнішу як це діється в науці чи у теології. Однак саме тут праця Чижевського кладе підвалини для дослідів.

*

D. Olyanchin: HRYHORIJ SKOWORODA ETC. DER UKRAINISCHE PHILOSOPH DES XVIII JAHRHUNDERTS. Berlin-Königsberg, 1928.

Цінний загальний огляд життя і творчості Сковороди в німецькій мові. Всеж не можна його навіть порівнювати із ерудицією і шириною засягу дослідів праці проф. Чижевського. Тут вона радше популярною. Все ж її поява і заслуга велика саме у піонерській праці ствердження високого рівня української філософії 18-го стол.

*

Гордієвський: ПАМ'ЯТИ СКОВОРОДИ. Збірник. Одеса 1923.

Ще під час розгулу анархії й революцій появилася в Одесі ця праця. Але ж нажалі вона відома мені тільки із бібліографії. Не пощастило її віднайти в Західній Європі. Висловлюю припущення, що поява цієї праці

пов'язана із попереднім побутом і працею там українського забутого філософа-ідеаліста Івана Липи. Але це тільки припищення.

*

Таксамо невідомою є слідуюча праця, що появилася в часі другої світової війни в УФІ, 1943 року. В тому часі я докінчував мою студію у Львові і проголошував її у доповідях. Наводжу однак як бібліографічну рідкість:

Тичина П., Попов П., Трахтенберг О.: Г. С. СКОВОРОДА, збірник доповідей з нагоди 220-річчя народження, 1722-1942. Уфа, 1943. Слід завважити тут — після смерті Тичини — що він знав і одушевлявся Сковородою. Було відомо, що пише поему, але в часі затиску сталінославіства волів про це мовчати. Невідмічено ще вплив Сковороди на його «Сонячні Клярнети».

*

Про Сковороду появилася низка загального типу статей чи то в журналах чи окремими виданнями, які будуть вчислені колись у вичерпуючій бібліографії. Дослідницького значення вони не мають. Те саме відноситься теж до праць в московській мові П. Бобринського (графа) та В. Ерна. Обі вони трактують творчість Сковороди, так би мовити, «згори» і повністю не доцінюють його впливу саме на російську філософію 19-го і 20-го століття а зокрема на школу т. зв. «Богоіскательства» — себто «Богошукання», яка вважається характеристичною для російської філософії, а яка є часто тільки її вульгаризацією або упрощенням. Ця тема вимагає окремого розгляду.

Окремого розгляду вимагає теж вплив Сковороди на основоположницю величезного впливами і значенням руху європейської теософії, відому Олену Петрівну Блавацьку. Шляхом теософії цей вплив ще сильніший на модерну антропософію німецької школи, хоч і він тут посередній. Це все перспективи дослідів найближчих років. Постає Сковороди мусить бути перш за все достойно і правдиво доцінена на самому українському ґрунті, до нової доби відродження і дії його філософії у сучасну нам добу, для чого й призначена оця моя праця.

ЗАКІНЧЕННЯ

ДОБА ВИВЧЕННЯ СКОВОРОДИ ЩОЛИЩ ЗАЧАЛАСЯ

У список заслужених людей, який підсунено Ленінові до підписання попало і шановне прізвище Сковороди. Я вважаю, що було це заслугою Бонч-Бруевича, хоч не маю на це документальних даних. Так чи інакше його прізвище є там на цьому списку дозволених цензурою осіб. Але ж немає пам'ятників гідних величі і значення цього Титана Людської Мислі, що могутнім боєм цілого життя переміг такого препотужнього Дракона, яким був Дракон Біблії.

Всеж таки гурт Харківчан взявся до збереження пам'яток його життя. І ось виявилось, що збереглася якимсь чудом низенька кучка з єдиним віконцем, в якій мешкав і жив Сковорода в добу навчання у Харківській Колегії. Ця хатинка, що в ній, якби не було шкляного віконця, зовсім нагадувала б «кучку для худоби» буде найвеличавішим пам'ятником Сковороди, куди славнішим як славна Бочка Діотена.

Ще залишилася його могила. Місце для майбутніх прощ усіх тих, що шануватимуть Втілення Духа Нації у 19-му столітті.

Ще залишається свідчення про його смерть. І це єдине свідчення, як би пропали всі його твори, залишиться свідцтвом його духової величі і пізнання природи душі людини і смерті.

Смерть для Сковороди не існує. Існує тільки народження в іншому вимірі в іншій сфері Буття.

Як метелик родиться із гусениці до нового життя, так душа людини родиться і пробуджується до нового життя немов... пробуджена зо сну.

Бракувало тільки ствердження, що із метелика родяться далі нижчі форми його життя.

Бракувало тільки ствердження про дальше народження Душі у чергових Втіленнях. Вчення про Реінкарнацію.

Сковорода знав про це вчення. Він читав Філона і знав неоплятонську школу у історії філософії.

Мовчав про це в дружніх розмовах із сучасниками, які і так не розуміли повноти його науки.

Його смерть, спокійна погоджена і повна віри в його дальше духове життя залишиться найвірнішим свідченням його науки про його знання тасмне.

Спроба всякої матеріалістичної інтерпретації його науки звучатиме по всі часи як дикунське богохульство над Божественною Наукою Григорія Сковороди.

Над його вченням про Божественність Людини в її справжній Сутності.

Він таким перейде до історії цілого Людства.

В найближчих днях історії України Сковорода перейде у її вічність як великий учитель Священного Героїзму, що стане основним каменем угольним нової будови Людства.

З М І С Т

	Стор.
ЧАСТИНА ПЕРША	
СКОВОРОДА Й ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ УКРАЇНИ У XVIII СТОРІЧЧІ	7
ЖИТТЯ СКОВОРОДИ У СВІТЛІ МІСТИЧНОЇ ІСТОРІОСОФІЇ	20
ЧАСТИНА ДРУГА	
ОСНОВНІ ІДЕЇ ФІЛОСОФІЇ СКОВОРОДИ	57
ВСТУП	57
НАРЦИЗ	60
АСХАНЬ	63
РОЗМОВА НАЗВАНА »ДВОЄ«	77
ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ МИР	79
КІЛЬЦЕ	81
РОЗМОВА ПРО СТАРИННИЙ СВІТ	84
АЗБУКА СВІТА	85
БЛАГОДАРНИЙ ЕРОДІЙ	89
»ІЗРАЇЛЬСЬКИЙ ЗМІЙ« І »ЖІНКА ЛОТОВА«	90
»БРАНЬ АРХИСТРАТИГА МИХАЇЛА З САТАНОЮ« І »БОРНЯ ВІСА З СИНОМ САВИ«	94
ЗМІН ПОТОП	95
	Стор.
ОСНОВНА БІБЛІОГРАФІЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ	101
I. ПЕРШОВИДАННЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ	101
II. ІЗ ПЕРШИХ ВІДГУКІВ І МАТЕРІЯЛІВ ДО БІБЛІОГРАФІЇ СКОВОРОДИ	103
НАУКОВІ ВИДАННЯ ТВОРІВ СКОВОРОДИ	105
ОГЛЯД МОНОГРАФІЙ І ВАЖЛИВИШИХ ПРАЦЬ ПРО СКОВОРОДУ	107
ЗАКІНЧЕННЯ	
ДОБА ВИВЧЕННЯ СКОВОРОДИ ЩОЛИП ЗАЧАЛАСЯ	109

